(دانا زانایه ، زانا توانایه)

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com
للكتب (كوردى , عربي , فارسي)

خۆشخوانی

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

گوزارەکاري . ڕەوانکاري . جوانکاري

« ڕوونکردنەوە و چەسپاندنی ڕەوانبێژی لـە زمانی کوردیدا • »

« ئەو هونەرانە کە لەم زمـانەدا دیمەنەکانیان بـە ڕوخسارن • »

« گوزارەکاري و ڕەوانـکاري و جوانـکاري لە گوزارەو وشەی کوردیدا بە نموودن •

علاء الدین سجادی

بە بڕیار و لە سەر ئەرکی « زانکۆ »ی سولەیمانی لە چاپدراوە •
مافی لە چاپدانەوەو بلاو کردنەوەی تەنها بۆ « زانکۆ »ی سولەیمانیە •

چاپخانەی مەعارف ـ بەغدا
١٣٩٨ هـ ـ ١٩٧٨ م

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

خۆشخوانی

گوزارەكاري . رەوانكاري . جوانكاري

« رووونكردنەوە و چەسپاندنی رەوانبێژی لە زمانی كوردی‌دا . »

« ئەو هونەرانە كە لەم زمانەدا دیمەنەكانیان بە روخسارن . »

« رەورەوەی مێژوو هونەری قسەیی لە زمانی كوردی‌دا دێنێتە ناوەوە . »

« گوزارەكاري و رەوانكاري و جوانكاري لە گوزارەو وشەی كوردی‌دا بە نموودن . »

علاء الدین سجادی

بە بڕیار و لە سەر ئەركی « زانكۆ »ی سولەیمانی لە چاپدراوە .
مافی لە چاپدانەوەو بڵاو كردنەوەی تەنها بۆ « زانكۆ »ی سولەیمانیە .

چاپخانەی مەعارف ـ بەغدا
١٣٩٨ هـ ـ ١٩٧٨ م

گوزارشتێک

زمانی کوردی ئەبێ ڕەوانبێژی تێدا هەبێ ، ئەم کتێبەش قسە لە ڕەوانبێژی یەوە ئەکا .

بابەت جیایە و «ناو» جیایە ، بابەتەکە برێتـــی یە لەو هونـــەرە بەلاغی یانە کە لە زمانەکەدا هەن ، ناوەکە برێتی یە لـــە « ناو » بۆ بابەتی ئەو هونەرانە . وێنەی ئەمە وەکوو ئەوە کە « دانا ، نەوزاد ، تارا » ناوی ناون ، ناو بۆ دانراوەکە ، واتە « مسمی »کان ، ئەوان شتێکی ترن کـە جیان لە ناوەکان .

لێرەشا بابەتی هونەرەکان شتێکن و ناوەکان شتێکی ترن کە جیان لە یەک .

لە نێوانی ڕەوانبێژی و خوشخوانی ، وە یا بەلاغە و ڕەوانبێژی ، وە یا بەلاغە و خوشخوانی گەلێ شت هەیە ؟ ڕستەی ڕەوانبێژی ؟ واتە وتنێک کە بێ گرێ و قۆرت بوترێ ، هەمووی ئەگرێتەوە .

وشەی « ڕەوان » ، ڕویشتنێکە کە هیچ کۆســـــبی نەیەتە بەرە « بێژی » بە مانا وتن . تێکڕاکەی وای لێ دێتەوە :

وتنێک ، قسەیەک کە بە بێ قۆرت و بە ڕەوانی بوترێ . ئەو ڕستەیەش کە ئەوترێ :

« دەرسەکەی ڕەوانە ، ئەو ڕەوانەش هەر لەم ڕەوانەوە هاتووە .

« خوشخوانی » واتە : جوان و شیرین خوێندن . کە وتت خوێندن

هەموو جۆرە خوێندنێک ئەگرێتەوە ؛ خوێندنی بەرز و نزم ، رەوان و نارەوان ، هی ئەو زمانەو غەیری ئەو زمانە ، بەڵام زاراوە تایبەتیەکی دایە و کردی بە نـاو بـۆ شتە نووسراوەکە ؛ واتە نووسراوێکی خوش خوێن • ئەمجا تایبەتیەکی بۆ دروستکرا ، کرا بە ناو بۆ ئەو بابەتـــە بەلاغی‌یانە کە زمان کۆک ئەکەن بۆ راهاتن بە رستەو قسەی جوانەوە ، وە یا بۆ ئاشکراکردنی وتنی بەنرخ و بەجێ •

ئەمجا من هاتم دەستکاریەکی ترم تیـــا کرد ؛ واتە زاراوەیەکی ترم دروستکرد • ئەمەش کە ئەیڵێم وەنەبێ زۆر رۆیشتبم !• هەموو زاراوەیەک سەرەتا یەکێک دایئەنێ و پاشان بڵاو ئەبێتەوە •

هێنام رستەی « خوشخوانی »م کرد بە وشەیەک و کردم بـــە ناو بۆ ئەو کتێبە کە قسە لە رەوانبێژی‌یەوە ئەکا • وەکوو لە کاتی خۆیا رستەی « نرخ‌شناسی »م کرد بە ناو بۆ ئەو کتێبە کە باس لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی‌یەوە ئەکا • ئەم جۆرە ئیشکردنەش لە هەموو زمانێکا هەیە و هیچ جێگای سەر سرمان و رەخنە لێ‌ی گرتن نی‌یە •

علاء الدين سجادي
١٩٧٨/٥/٣

ئەدەب چی یە و ڕەوانبێژی چی یە؟

ع ئاشنایەتیەکیان پێکەوە هەیە ؟•

ئەدەب بە چەمکی گشتی‌ی گوزارەیەکی زۆری هەیە ، بەڵام بە جۆرێکی تایبەتی و بۆ قسە لێوەکردن لەم شوێنەدابڕێتی‌یە لەو :

شتە نایابانە کە پێشینان هێشتوویانەتەوەو بەجێیان هێشتوە بۆ دوای خۆیان ؛ ئەوانەش وەکوو هۆنراو و پەخشان ، پیشەی قەشەنگ ، مووزیقاو سازو ئاواز و وێنەی بە پەرداخ • ئەمانە بە قسەی جوانی مرواری ئامێز - نووسراوە بوو بن یا نە نووسراوە - بەڵگەی کۆنی سەر بەردەکان کە داستانی ئادەمیزاد ئەگێڕنەوە ، ئەو نەوا کاریگەرانە کە لە تەلی مووزیقاکانەوە دەر ئەچن و مێشک و دڵو دەروون گوڵاو پاشی ئەکەن •

جا ئەم ئەدەبە بەم جۆرە وەنەبێ تایبەتی بێ بە نەتەوەیەک و نەتەوەیەکی‌تری لێی بێ بەش کرا بێ ، چونکە ئەمانە لە کردو کۆشی زانکۆی ئادەمی‌ن ، بەڵکوو وەکوو تیشکی خەتەکانی ڕۆژ چۆن هەموو لایەک ئەگرنەوە ئەویش وایە ، ئەگەر نەتەوەیەک بۆی نەلوا بێ بەشەکەی خۆی شارۆ بکا ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە نەیبووە ، بەڵکوو ئەوە ئەگەیەنێ کە بەرهەڵستێک لە ئارادا بووە بۆ ئەو شارۆ نەکردنە، کە بەرهەڵستەکە نەما مەیدان فراوانە بۆ کۆ کردنەوەی ، وەکوو ڕووناکی ڕۆژەکە کە لە ناو ژوورێکی بە چوار دیوار گیراوا دەر ناکەوێ ، هۆیەکە دیوارەکانن - کە بەرهەڵستەکەیە - کاتێ ئەو بەرهەڵستە لاچوو ڕووناکیەکە جێگای خۆی ئەگرێتەوە •

ئەمە ئەدەب ، ئەمجا « ڕەوانبێژی » « تان» ی ئەو ئەدەبەیە •

لە زمانی عەرەبی‌دا بەو قسەو باسەی ڕەوان و گەوارابێ ئەڵێن

« بلیغ » و پاشان « بلاغە »ی لێ‌ی وەرگیراوە بۆ هەمووی و بووە بە ناو بۆ زانیاری‌یەکە ٠

لە زمانی کوردی‌دا ئەو چەمکە کە « بلاغە »ی لە زمانی عەرەبی‌دا بۆ دانراوە وشەی « رەوانبێژی » بە تەواوی پڕی ئەکاتەوەو بەڵکوو زیاتریش ٠ وە بۆ « بلیغ »ـەکەش من بەلامەوە « پاراو » جێگای خۆیەتی ٠

جا لەبەر ئەوە وشەی « رەوانبێژی » بۆ ئەو زانیاریە دانراوە ، وە تەنانەت ئەتوانرێ بوترێ وشەی «خۆشخوانی»ش هەر چەشنی مەبەست ئەدا بە دەستەوە ٠

رەوانبێژی ، وە یا خۆشخوانی روو لە سووچێک لە سووچەکانی ئەدەب ئەکاتەوە ؟ واتە روو لە قسە بە هەر دوو چەشنەکەیەوە – هۆنراو و پەخشان – ئەکاتەوە ، ئەو هۆنراو و پەخشانە ئەبێ بە پێ‌ی پلە تێگەیشتنیان تێدا هەبێ ، تێگەیشتنەکەش بە هۆی هونەرە قسەیە ئاشکراکانەوە ئەبێ ، ئەمانەش لە ناو چوار چێوەی رەوانبێژی‌دان کەوا بوو ئاشنایەتی ئەدەبو رەوانبێژی وەکوو ئاشنایەتی مرۆڤ و گیانلەبەرە ؟ مەرجە هەموو مرۆڤێک بەر گیانلەبەر بکەوێ ، بەڵام مەرج نی‌یە هەموو گیانلەبەرێک مرۆڤ بێ ٠

وترا کورد ئەدەبی هەیە ، کە هەیبوو ئەبێ رەوانبێژیشی هەبێت ، ئەمیش هەر وەکوو ئەدەبەکە وەنەبێ تایبەتی بێ بە زمانێکەوە ، بەڵکوو هەموو زمانێک بۆی هەیە لە سەر رێچکەی زمانەکەی خۆی بەشی خۆی لێ‌ی وەر بگرێ ٠ لەبەر ئەوەتێمەش ئەتوانین بڵێین : رەوانبێژی لە زمانی ئێمەش‌دا هەیە ٠ جا بەو بۆنەوە ئەڵێین :

رەوانبێژی لە سەر ئەو چەمکە کە زمانی کوردی وەری ئەگرێ لەگەڵ باسی زانیاریی زمانەکانی تردا – کە هەر یەکە بۆ خۆیان کردووە

بڕیتی‌یه له دەربڕینی کۆمەڵه گوزارەیەکی فراوان له قاڵبی چەند وشەیەکی کەمدا .

ڕاسته وشه له دایەخی ئەوە دەرنایه که به فراوانی باوەشی خۆی بۆ گوزارە واڵا بکاتەوە ، بەڵام ئەو جارانه که تا ئەندازەیەک له دایەخی دەردێت ئەتوانرێ به ڕاوانبێژی ناو ببرێ .

ئەم له دایەخ دەر نەهاتنه هەندێ جار ڕوو له تام و چێژی خاوەن قسەو گوێگر ئەکاتەوە ، که ئەو خاوەن قسه ، وه یا بڵێین قسەکەره بە جۆرێکی تایبەتی گوزارە پەنگ خواردووەکانی دەروونی ئەرڕژێنێته ناو قاڵبی وشەوە ، گوێگریش به سۆزێکەوە وەکوو هەنگ چۆن شیرەی گوڵ ئەمژێ ، ئەویش پەردەی دڵ و دەروونی هەڵئەداتەوە بۆ وەرگرتنی ئەو وشەو گوزارانه وەریان ئەگرێ و هەڵیان ئەمژێ .

هەندێ جاریش یا ڕوو ئەکاته ناوەڕۆکی شتەکەو به تەواوی ئاراستەی ئەو ناوەڕۆکه ئەبێ بۆ هەڵسەنگاندنی ، یا ڕاستەو ڕاست ڕوو ئەکاته وشەو گوزارە بۆ ڕازاندنەوەیان .

یەکەمیان له زانیاري ڕەوانبێژی‌دا مـن بەناوی « گوزارەکاري ـ مەعانی » ، دووەمیان « ڕەوانکاري ـ بەیان » ، سێیەمیان « جوانکاري ـ بەدیع » ەوە ناویان ئەبەم .

دیارە ئەم سێ لقەش خۆیان له ناو وشەکانی خۆیانا ئەتوێنەوە ؛ واته هەر یەکەیان ئەبن به چەند هونەر و بەشەوە .

ئاشنایەتی زەوانبێژی و لێکۆڵینەوە

مەبەست بە لێکۆڵینەوە لەم شوێنەدا ئەوەیە کە لە پارچەیەکــی ئەدەبی ورد بینەوە بۆ ئەوە بزانین دروست و تەواوە ، یا خەوشێکی تێدا هەیە و راستیەکەی ون بووە • بۆیەش مەبەست ئەمەیە چۆنکە لێکۆڵینـەوە بۆ شتیتری غەیری ئەدەبی‌ـش بەکار هاتووە ؟ واتە بـۆ شتی کردەوەیی ، وە یا بێژراوی • لێرەدا مەبەست بێژراویەکەیـــە و مەبەست ئەوەیە لەو جەوهەرە مەعنەوی‌یەوە قسە بکرێ بۆ ئەوە پەردەی تاریک لە روویا هەڵبدرێتەوە •

ئەدەب خۆی لە مەعنەویاتە ، کە ئەڵێن لە مەعنەویاتە ؟ واتە ئـەو چەمکانەی کە لەودا هەن وەنەبێ شتێک بن کە بە چاو ببینرێن ، وە یا بە دەست بگیرێن ، لێکۆڵینەوەکە ئەو جەوهەرە حەقیقیە دەر ئەخا •

بەلاغە بۆچی‌یە ؟ • دیارە بۆ ئەوەیە کە ئەدەبەکە روون بکاتەوە ، واتە زانیاری‌یە جەوهەری ئەدەبەکە پیشان ئەدا • دوور نی‌یە بوترێ هەر شتێک لە زانیاری بەلاغەدا باسبکرێ لە زانیاری « نەحو »یشدا هەیە • بەڵێ ئەمە راستە بەڵام زانیاری نەحۆ شتێکی‌ترە و زانیاری بەلاغــــە شتێکی‌تر • شتی وا ئەبێ بەلای بەلاغەوە راستە ، کەچی زانیاری نەحۆ دانی پیا نانێ ، هەروەها پێچەوانەکەشی •

جا ئەم بەلاغەیە ئەدەبەکە بەش بەش ئەکاتەوە ؟ هەندێکی بـــە جوانکاری ، هەندێکی بە رەوانکاری ، هەندێکی بە گوزارەکاری • چۆن دەغڵێـک سەرەتا «کەو» پاشان « سەرەن » پاشان « بێژنگ » ئەکرێ تـا پوختەکەی بە تەواوی دێتە دەست ، بەلاغەو ئەدەبیش وایە ؟ ئەدەبەکە

هەیە ، بەلاغەکە ئەو ئەدەبە پوختە ئەکا و دیمەنێکی جوانتر لە قسەکانا پەیدا ئەبێ ٠

لێرەدا مەرج نی‌یە هەر شتێک ـ بەتایبەتی قسە و نووسین ـ نلو پرا بە ئـەدەب « بلیغ وپاراو » بێت ، بەڵام مەرجە لەم رووەوە هـەر شتێک بەلیغ بوو ئەبێ بە ئەدەب و ئەدەبە ٠ زانیاری بەلاغەکە « تان » و « پۆ »یەکی ئاوریشمە بۆ پارچەی خۆماڵی ئەدەبەکە ٠

ئەمجا بەلاغە و لێکۆڵینەوە ٠

ئەبێ ئاشنایەتیەکی تەواو هەبێ لە نێوانی ئەم بەلاغە و لێکۆڵینەوەدا، چونکە بەلاغەکە بۆ ئەدەبەکەیە ، لێکۆڵینەوەش هەر بۆ ئەدەبەکەیە ٠ ئـەتوانین بڵێین لێکۆڵینەوەکە بە دوو چاو سەیری ئەدەبەکەو سەیری بەلاغەکە ئەکا ٠ لێکۆڵینەوەکە لە سەر بناغەی ئەو زانیاریە کە هەیەتی وەکوو چۆن سەیری گرانی و سووکی ، بەرزی و نزمی ئەدەبەکە ئەکا، بەو جۆرش ئەچێتە پارێزەوە بۆ سەیر کردنی بەلاغـەکە ٠ بەڵکوو بەلاغە ، کە برێتی بوو لەو سێ بابەتەی پێشوو ، وە هاتە سەر ئەوە کە ئەدەبەکە لە ناو ئەوانەدایە ، بوو بە وەکوو هەڵم لە ناو ئاودا و بـوو بەوان ٠ لێکۆڵینەوەکە ئیتر لەوانەیە بە تەواوی گۆرری خۆی بەستێتەوە بۆ پەلاماردان لەو بابەتانە ٠٠

ورد ورد تەماشـای ئەوە ئەکا کە ئایا ئەو ئەدەبەی کە بەلاغە بـە جوانـکاری ، وە یا رەوانـکاری ، وە یا گوزارەکاری دانـاوە راسـتە وانە یان نەء ؟ ٠ راستە هونەرە قسەیە ئاشکراکان لەو بەشەدا هەن ؟ ٠ راستە ئەو زانیاری‌یە کە چۆنیەتی وشەی پێ ئەزانرێ ، ئەو زانیاری‌یەی تێدا هەیە ؟ ٠ راسـتە گوزارەی بەرز و ناسک لەو رستەیەدا هەیە ؟ ٠ راستە جوانی‌ی وشە لەو شوێنەدا هەیە ؟ ٠ راسـتە کە یەک گوزارە بە

هۆی وشەی جۆراو جۆرەوە باسبکرێ ؟ • وە یا یەک وشە چەنــــد گوزارەی لێ وەر بگیرێ ؟ • راستە لە بـــــاری گوزارەکاری‌یەوە ئەزانرێ کام وشە وە یا رستە جوان و دڵگیرە وە یا جوان نی‌یە ؟ •

لێکۆڵینەوە سەیری ئەوە ئەکا کە هەر یەک لەمانە شـــــوێنی خۆیانیان گرتووە؟ یان نە؟• بە دوو چاوی تیژو ورد بین تەماشا ئەکا، ئەوەی کە قوتابخانەی بەلاغە بەخوازە ، یا خواستن ، یا درکە ، یـــا وەک یەک ، وە یا کورتبڕی ، یا لێکدان ، وە یا هونەرەکانی‌تری داناوە ئایا وانە یان نە؟ • وەکوو وەستایەکی گڵکاری لێ دێ کە وا خشت و نەخشی زبرڕین لە خەڵفەکە وەر بگرێ و دابڕرێـــــــــزێ ، چونکـە لێکۆڵینەوە سـەیری دەق ئەکا ، سەیری چەشنی نووسینی ئەو دەقـە ئەکا •

سەیری ئەوە ئەکا کە ئەم دەقە هی کێ ، وە هی چ سەردەمێکە، سەیری ئەوە ئەکا کە دەقی رەسەنی لە هی لاوەکی جیا ئـەکاتەوە ، وشەی زبرو نەرم لە یەك ئەکاتەوە ، ئەزانێ چ وشەیەک بۆ چ شوێنێک دەست ئەدا ، چ رستەیەک بۆ چ جێگایەک بە کەڵکە ، کام وشە و رستە کاریگەریەکەیان زیاترە بۆ جێگای خۆیان ، ئەم لێکۆڵینەوەیـــە بۆمان روون ئەکاتەوە کە خاوەنی دەق توانیویە سەرکەوێ لە بەرهەمەکەیا ، یان نە؟

گومانی تێدا نی‌یە ئەو دەقە کە لێکۆڵینەوە ئەم بزارەی تێدا ئـەکا رستە و هۆنراو و وشەیە ، خاوەنی بەلاغە ئەو رستەو هۆنراو و وشەیە کە هێناویە و ناوی گوزارکاري و رەوانکاري و جوانکاري بۆ داناوە ، ئەم ئەتوانێ ـ واتە لێکۆڵینەوە ـ لە پاش وردبوونەوە رەخنە لە خاوەن بەلاغە بگرێ بڵێ : ئەوەی کە تۆ لە زانیاری‌یەکەی خۆتا بەکارت هێناوە،

لەبەر ئەم هۆیەو ئەو هۆیە ئەو وشە ، وە یا ئەو رستەیە بە کەڵکی ئـەو شوێنە نایە ٠

کەوا بوو ئاشنایەتی لێکۆڵینەوە لەگەڵ بەلاغەدا وەکوو ئاشنایەتی بەردی مەحەکە لەگەڵ زێرردا ؟ چۆن ئـەو بەردە زێرێکی پوختەت بۆ ئەدۆزێتەوە و ئەیدا بە دەستەوە ٠ ئەمیش کرۆکێکی پوختەی ئەدەبی ئەدۆزێتەوە و ئەیخاتە بەر چاوی ئەهلی بەلاغە ٠

لەمەوە ئەوە دەرکەوت کە چەندە ئاشنایەتی ئەدەب و رەوانبێژی پێکەوە هەیە ، ئاشنایەتی لێکۆڵینەوە و رەوانبێژی گەڵـــێ بە تینتر و بەهێزترە لەو ، چونکە بەلاغەکە هەر روو لە ئەدەبەکە ئەکاتەوە ، بەڵام لێکۆڵینەوەکە روو لە بەلاغەکە و لە ئەدەبەکەش ئەکاتەوە و لە پارێزایە بۆ هەر دوو لایان ٠

گرێ لێ دان

لە زمانی کوردی دا رستە ، وە یا « واژە »ی « زمان پاراو » هەیە، ئەمە بەلای منەوە ئەو چەمکەیە کە لە زمانی عەرەبی دا بە وشەی «فصیح» و « فصاحة » گوزارشتی لێی دراوەتەوە • ئەڵێ : « زمانێکی پاراوی هەیە » ، واتە فەسیحە و هیچ گرێ و گۆڵی نایەتە بەر زمان • دیارە یەکێ کە زمانی پاراو بوو بە رەوانی قسەکانی لە دەم دێتە دەرەوە و هەڵەی تێدا نابێ ، وە یا کەم ئەبێ • ئەوەی کە هەڵەی تێدا نابێ رەوانبێژی و بەلاغەکە ئەگرێتەوە • ئەم رەوانبێژیەش لە هەموو سەردەمێکا ئەوەیە کە ئەو قسانە شان بە شانی چۆنیەتی بابەتەکە برروا بەرێوە ، واتە لەگەڵ «مقتضی‌ی‌حال» دا بەرانبەری بکا ، لەم بەرانبەری کردنە بەشەکانی رەوانبێژی دروست بوون •

باسی « گرێ لێ‌دان » کە دێتە پێشەوە ئەوەیە کە رەوانبێژی‌یەکە ئەو گرێ و گۆڵەی کە بە « گرێ‌لێ‌دان » گوزارشتی لێ‌دراوەتەوە تێدا نەبێ ، بەڵام ئەبێ بزانرێ کە ئەم گرێ و گۆڵانە چی‌ن ؟• بۆ ئەوە تۆ کاکڵەکەت بۆ دەرکەوێ •

ئەگەر هەموو شت چاک بوو خـرابت بـۆ دەر ناکەوێ ، پێچەوانەکەشی : ئەگەر هەموو شت خراپ بێ ، چاکت بۆ دەر ناکەوێ• کەوا بـو ئەبێ بڵێین ئەو شتەو ئەو شتە خراپە بۆ ئەوە چاکەکەت بـۆ روون بێتەوە ، و • یا ئەو شتە و ئەو شتە چاکە بۆ ئەوە خراپەکەت بۆ دەرکەوێ •

راستە گرێ لێدان بەلای زانایانی رەوانبێژیەوە لە هونەرەکانی رەوانبێژی نی‌یە ، بەڵام ئەبێ ئەوە بزانین کە ئەم گرێ لێدانە کامەیە و چی‌یە ؟ ، هەتا تۆ بتوانی راستیەک بخەیتە روو ، جا لەبەر ئەوە بەلای منەوە باسکردنی گرێ لێدان لە باسی بابەتەکانی رەوانبێژی‌دا باسبکرێ ، کە ئەڵێین باسبکرێ مەبەست ئەوە نی‌یە کە خودی گرێ لێدان لە کرۆکی رەوانبێژی و زمانپاراوی‌یە ، بەڵکوو مەبەست بابەتەکەیە ، پێچەوانەی ئەم گرێ‌لێدانە ئەبێ بە یەکێ لە بابەتەکانی رەوانبێژی ، وە بە تایبەتی‌تر پێچەوانەی ئەم گرێ‌لێدانە ـ کە گرێ کوێرەی تێ‌ی ئەکەوێ ـ « ئاشکرا ـ وضوح » ، وضوح خۆی بە هۆی « تەغلیب »ەوە بوو بە یەکێ لە بابەتەکانی رەوانبێژی ؟ ئەو بابەتانە کە ئەبێ رەوانبێژی لەمانەی تێدا نەبێ ،

ئەمە و دیسان ئەگەر راست ئەوێ ، ئەوی ئەم خێوەتی رەوانبێژی و بەلاغەیە دایگرتۆتەوە هەمووی لە « نحو » و «منطق » دا هەیە ، هەر ئەو قسانەی نەحۆ و مەنتقە ئەم ئەیانکا بە رەوانبێژی ، ئایا ئەمە ئەشێ کە بووترێ : قسەکانی رەوانبێژی هەموو لە زانیاری‌یەکانی نەحۆ و مەنتق‌دا هەن ، کە وا بوو ئیتر پێویست بەوە ناکا زانیاری‌یەکی سەربە خۆی بۆ دابنرێ و بە رەوانبێژی ناو ببرێ ؟! ، دیارە ئەمە ناشێ ، چونکە هەر زانیاری‌یەک کەسیەتی خۆی هەیە و ئەبێ لە ناو چوار چێوەی ئەو کەسیەتیەدا باسی ورد و درشتی بکرێ ،

بابەتێکی وەکوو گرێ لێدان ئەگەر لە ناو چەنبەری رەوانبێژی‌دا باس نەکرێ ، ئەی ئەبێ لە کوێ‌دا باسبکرێ ؟!، هەر ئەبێ لە رەوانبێژی‌دا باسبکرێ ، کە ئەمە هەبوو ئەویش خۆی بوو بە بابەتێک لە بابەتەکانی رەوانبێژی ، بەڵام بۆ دوور کەوتنەوە لێ‌ی ، نەوەک بۆ نزیک بوونەوە ،

ئیتر لەبەر ئەمە من هاتم لە پێش هەموو بابەتە سەرکیەکانا « گرێ لێدان »م دانا ، بۆ ئەوە ئەمە ببێ بە دەروازەیەک بۆ چوونە ناو هەموو بابەتەکانی رەوانبێژییەوە . وە لە باوەرری منا ئەبێ بایەخ بدرێ بە گرێ لێدان . جا زانایانی بەلاغەی عەرەبی گوێ ئەدەنێ ، یا نایدەنێ ، من گوێ بەو گوێدان و نەدانە نادەم ! .

دیسان دوور نییە بوترێ شتێک کە بە کێشە بوو بۆ تێگەیشتنەکەی بۆچ ئەبێ ئەمە بەر هونەر بکەوێ ؟ .

لە وەڵامدا ئەوترێ بە جۆرێکی تێکڕایی کەڵک لە هونەری - بەتایبەتی گوزارەکاری دا - ئەوەیە کە نەوس لە باری وشە و گوزارەوە لەزەت و خۆشیەک وەر بگرێ ، وەرگرتنەکەش ئەوەیە کە گەلێ شت لە دڵی خاوەن « دەق »دا پەنگ ئەخواتەوە ، دێنێ بە جۆرە وشەیەک دەریان ئەبررێ کە خوێنەر ، وە یا گوێگر لەپاش خەریک بوونێک لە گەڵیا و لە پاش زانینی ، پشوویەکی خۆشی پیا دێتەوە .

دیارە ئەمە بێ گومان بۆ نەوسی ئادەمیزاد بەهرەیەکە ، کە بە هۆی ئەو وشانەوە وەری ئەگرێ و حەسانەوەیەکە بۆی .

کەوا بوو توانرا بوترێ « گرێ لێدان » هەر چەندە لە رواڵەتا گرێ کوێرەیە بەڵام لە ناوەرۆکا حەسانەوەی نەفسە و نەفس پێی گەشەدار ئەبێ .

* * *

جا ئەم گرێ لێدانە وا ئەبێ لە وشەدا ئەبێ ، وە واش ئەبێ لە گوزارەدا ئەبێ . کە وا بوو بوو بە دوو بەشەوە .

وشەیکەش نەگونجێ بە هۆی پێچ و پەنایەک بێ کە لە وشەکانا هەیە ، واتە لە ریزکردنی ئەو وشانە کە لە رستەکەدا هەن پێچ و

بەنایەک هەیە بۆ وەرگرتنی گوزارەکە ، وە یا راناو و هێمـــایەکی زۆریان تێی ئەکەوێ، وە یا دانانی جۆرە وشەی وا لە چەشنە رستەیەکی وادا ئەبێت کە سڵەماندنەوەیەک ئەدا بە گوێ و تەزوێک بە نەفسەکەدا دێت •

کەوا بوو وشەیەکەش بوو بە چوار بەشەوە •

بەشی دووەم لەو گرێ لێدراوە ئەوە بوو وترا گوزارەییە •

لەم گوزارەیەدا وا دیارە خوازە و درکە و خواستن بە تەواوی دەستیان تێدا هەیە ، یا رستەش بەخشان بێت ؟ چونکە خاوەن رستە بە بەکار هێنانی هەندێ وشە لە رستەکەیا ئیشێکی وا ئەکا کە بە تەواوی خۆی لە گوزارە راستەقینەکە دوور ئەخاتەوە •

لەم بەشەیانا دوور نی یە نیازەکە لە دڵی خاوەن دەقا بە تەواوی چەسپ نەبوو بێت بۆیە ئەم گرێ لێدراویە پەیدا ئەبێ •

جا ئێمە لێرەدا بۆ بەشەکانی گرێ لێدراوی وشەیی هەر یەک ، وێنە دێنینەوە ، ئەوەش بەر ئەوەیان ئەکەوێ کە راناو و هێمایەکی زۆر لە رستەکەدا بەکار هێنرابێ و گرێ لێ دراویەکەی دروست کردبێ، بۆ سێ بەشەکەی تر خوێنەر ئەتوانێ خۆی لێکی بداتەوە •

هۆنەر ئەڵێ ـ رەنگبێ خاوەنەکەشی « سجادی » بێ ـ

عەتارد ، موشتەری ، مەرریخی دەورانە

نیگاری من لە ناویانا نیشانە سونعی سوبحانە

ئەگەر ئەم بێ ، وە یا ئەو بێ ، وە یا جوزئێکی ئەم ئەو بێ

وە یا هیچ یەک نەبێ هەر خارجێ ئەوسافی ئینسانە !

تەماشا ئەکەین یەکەم نیوە هۆنراوی دووەم ئەوەندە « ئــەم » و « ئەو »ی تێی کەوتووە ـ کە ئەمانە راناو و هێمان ـ بە تـــەواوی

لەوانەیە سەریان لە خوێنەر تێکدا بێ و گرێ لێ دراوییـــان لـــە هۆنراوەکانا دروستکرد ووە •

وە بۆ گوزارەییەکەش « بێخود » ئەڵێ :

غەزالی ئاگرین وەختێ کە بورجی ئاسمانی گرت
نیهالی قامەتی رۆمی لەگەڵ زەنگی بەرابەر کرد

مەبەستی هۆنەر بە غەزالی ئاگرین کوورەی «رۆژ ـ خور »ە ، بە بورجی ئاسمان بورجی « حەمەل »ە ، بە رۆمي « رۆژ » و بە زەنگي « شەو »ە •

مانای تێکرای ئەوەیە ئەڵێ :

کاتێ رۆژ گەیشتە بورجی حەمەل ، شەو و رۆژ بەرانبەر وەستان و بوون بە ئەندازەی یەک • دیارە ئەمەش رێکەوتی شەوی «٢١» مارت کە شەوی نەورۆزە •

* * *

بەرانبەر بەگرێ لێدراو « ئاشکرا » هەیە • ئاشکراش ئەوەیە کە هیچ یەک لە بەشەکانی گرێ لێدراوی تێدا نەبێ ، نە وشەیی ، نـە گوزارەیی • وێنەش بۆ ئەمەیان وەکوو « پیرەمێرد » لە باسی سەرچاوەی « زەڵم »دا بە هۆنراو ئەڵێ :

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەی زەڵـــم
بۆ گەلا رێزان سەر بە تەم و هەڵم
ئەڵێی سەرچاوەی بەختی کوردانـــی
ســرەوتت نییە ، وێڵی هەردانی
تاڤگەکەت سەر بەرز ساردە وەک تـــەرزە
دانەی مرواری لەنجەی ســـەد تـــەرزە
لە و ئاسمانەوە ئەررژێیتە خوارێ

لە چاوی گەردوون فرمێسک ئەبارێ
وێنەی عاشقێ کە نالـــــە کـار بـێ
سەحرا نەومرد بێ ، پەیجۆری یار بێ
وێل و سەرە رۆ، بە رۆ، رۆی پڕ دەرد
لە قەڵبەزموە ســەر ئەدەی لە بەرد
دەست لە ملانی لــەگەڵ « تانجــەرۆ »
بە سەودای « سیروان » شەیدا و رەنجەرۆ
لە « دواوان » دا کە یەک ئەگەوی
دوو « مصرعی » بۆ بەیتی مەولەوی :
«سیروان»ی ئەم چەم، «تانجەرۆ»ی ئەو چەم
بدەن بە یەک دا ئەم چەم تا ئەو چــــەم
مەوەستە برۆ بـــە لـــم و خاکـــا
بگری لـە بارگەی سـەڵانی پاکـــا
پێی بڵێ قـــوربان تۆ نـــاوت پاکـــە
بمانخـــەرە رێ یەکیـــــەتی و چـــاکە
لەبەر ئاودێـــری ئـەو خاکە دێمـــە
کە پاراو ئەبێ بـــە ئاوی ئێمـــە
با گوڵ و نێـــرگس هەر دوو پێـــکەوە
شــــاد بـن بـــە دڵی رێک و پێـــکەوە

وەکوو سەیر ئەکەین هۆنەر باسێکی گرتووە بە دەستەوە کـــە باسی دیمەنی « زەڵم » و « تانجەرۆ » و « دواوان »ە ، بە رەوانـــی هێناویەتە خواردوە ، بە بێ ئەوە هیچ گرێ و گۆڵێکی تێدا هەبێ •

دیارە ئەمە ئەو « ئاشکرا ــ وضوح »ەیە کە قوتابخانەی رەونبێژی لێی دواوە و هەموو مەرجێکی ئەو رەوانبێژیەی تێدا هاتۆتە دی •

زمانپاراو

ئەوە بوو وترا کە گرێ لێدان خۆی لە خۆیا ناکەوێتە بەر زانیاری ڕەوانبێــژی‌یەوە ، بەڵام باسکردنیشی لەبەر ئەو شتانە کە وتران بــو بە پێویست . هەروەها وترا « زمانپاراو » وە یا « زماندار » بۆ «فصیح» و « فصاحە » ئەگونجێن . پێویستە بەو ناوەوە کە ئێمە لە دەستووری ڕەوانبێژی‌یەوە قسەئەکەین ئەبێ تۆزێ بە درێژتر بزانین کە ئــــەم « زمانپاراوی »یە وە یا « زمانداری »یە چی‌یەو چۆن دروست ئەبێ . هەروەها ئەم شتە کە لێرەدا باسی ئەکەین زیاتر بۆ « دۆان » «خطابە»یە، بەڵام هەر بەو ناوەوە کە بابەتەکە بابەتی ڕەوانبێژی و زمانپاراوی‌یــە پێویستە سەرە دەزوێکی لێ بگرین بە دەستەوە .

زمانپاراوی ، وە یا « فصاحە » زیاتر ڕوو لە وشە ئەکاتــەوە ، چونکە ئەگەر ئەو وشەیە ، وە یا ڕستەیە پاراو بوو ، گوزارە بە بێ گرێ و گۆڵ ئەچێتە ناویەوە .

ئەم پاراوی وە یا « فصاحە »تە چەند مەرجێکی هەیە ؟ ئەبــێ ڕەوینەوەی تێدا نەبێ ، هەڵەی تێدا نەبێ ، لەگەڵ ڕێزمانی ئەو زمانە و قسەی زماندارەکانیانا جووت بێ . ئەو وازەیە مەعناکە بە پوختــی بگەیەنێ . بیانی و غەرابەی تێدا نەبێ . پێچەو دەورەو گرێ لێدراوی تێدا نەبێ .

کە ئەڵێ ڕەوینەوەی تێدا نەبێ ، واتە وشەو ڕستەکە زبرو تفت نەبن ، بە ڕەوانی لە دەم بێنە دەرەوە و گوێ گوێگر ئازار نەدەن ، وشەی

وای تێدا نەبێ کە گوێگرەکە دانی ئاڵ بێتەوە و مووچڕکی پێـــدا بێـــت •

کە ئـەڵێ هەڵەی تێدا نەبێ و لەگەڵ ڕێزمانی ئەو زمانە و قسەی زماندارەکانیانا جووت بێ • ئەمە ئەوەیە کە تاکە تاکەی وشەکان دروست بن و لەوانە نەبن کە زماندارانی ئەو زمانە بەکاریان نەهێنابن ، پێچەوانەی ڕێزمانەکە نەبن • بەلای منەوە ئەم بەشەیان گرنگیەکی زیاتری هەیە ، چونکە لەم سەردەمەدا ـ بە تایبەتی ـ کە تا ئەندازەیەک دەست دراوە بە نووسینی کوردی‌یەوە ، وە یا لە کوردەکان ئەچنە دەرەوەی وڵاتـی خۆیان و هەندێ لە وشەی ئەو وڵاتانە دێنەوە ، تاکە تاکەی ئەو وشانە تێکڵاوی زمانەکەی خۆیان ئەکەن ، بە بێ ئەوە بیر لەوە بکەنەوە کـە قسەکردنیان لە شوێنێـکی‌ترایە و بەرانبەرەکەی لەوانەیە لە دوانەکەی تێ ناگا ، ئەو لەسەر قسەی خۆی هەر دەڕروا • ئەمە بە ڕێی ڕاوێژی زمانباراوی دوورە لە فەساحەتەوە بەرانبەر بەو زمانە ، چونکە ئەو زمانە کەسیەتیەکی خۆی هەیە ، ئەو بە خستنە ناوەوەی ئەو وشانە کەسیەتی زمانەکە ئەشکێنێ ! •

ئەمە ئەمان وا ، ئەمجا ئەوانەش کە نەچوونەتە دەرەوە ، بـەڵام دەستیان داوە بە نووسینەوە ، ئەوانەش وشەی وا ئەخەنە ناو ڕستەکەوە، کە بەرانبەر بە هیچ جۆر گوێ بۆ نازرنگێتەوە و لێی تێ ناگا • ئەمەش دیسان پێچەوانەی زمانباراوی‌یە • سادەترو باراوتر لە زمانا ئەوەیە کـە ئەهلی ئەو زمانە بە بێ گـێرەوکـێشە لێی تێ بگەن• ئەمەش وەکوو وترا بۆ کاتی وتاردانە ، ئەگینا نووسین ئەتوانێ وشەیەک تا ئەندازەیەک دوور نەبێ بیخاتە ناو نووسینەکەیەوە و لەگەڵیا موتوربەی بکا ، واتـە لەگەڵ زمانە ڕەوانەکەدا •

که ئەڵێ واژەکە بە پوختی مەعناکە بگەیەنێ ؟ واتە وشەکان لەوانە نەبن ـ باهەر لە ئەسڵی زمانەکەشا بن ـ وەکوو بێگانە وابن • وەکوو ئەوە ئەگەر دوو وشە هەبوو ، یەکێکیان لەبەر هەر شتێک بوو خەڵکەکە تێ نەئەگەیشتن ، یەکێکیان بە تەواوی بە سەر زارەوە بوو ، خەڵک بە پوختی لێی تێ ئەگەیشت • ئەو ئەمەیان بەکار بێنێت ، نەچێ بۆ ئەویکەیان • مەگەر لە کاتێکا نەبێ کە ئەمەی باوەکەیانی بەکار هێناوە ، کەچـــی کوتوپڕ رستـەیەکی‌تر دێ بە شوێن ئەو رستەیەدا ، پێویستی بـــە وشەکە ئەبێتەوە • لێرەدا بۆ ئەوە دوو وشەی وەکوو یەک بە شوێن یەکا نەڵێتەوە ، ئەتوانێ وشەکەی‌تر بەکار بێنێ • بەم ئیشەی ، نە خۆی، نە رستەکەی ، نە وتارەکەی لە پاراوی ناکەون •

کە ئەڵێ بیانی و غەرابەی تێدا نەبێ ، ئەمەش ئەوەیە کە وشەکە بە پوختی گوزارەکە بدا بە دەستەوە ، چونکە ئاشکرایە هەر مەعنایەک تا ئەندازەیەک وشەیەکی هەیە • هەتا ئەتوانێ ئەو وشەیە بەکار بێنێ • کە ئەمەی کرد ئەهلی زمانەکە بە پوختی‌و بە بێ گیروگرفتی لێی تێ ئـەگەن •

کە ئەڵێ پێچەو دەورە و گرێ لێدراوی تێدا نەبێ • لێرەداو بۆ ئەم بەشە ئەبێ چەند شتێـک بێنینە بەر چاو ؟ ئەبێ پێچـــەو دەورەو کنایاتی وا نەهێنێتە بەرچاو کە زەین تێک بدەن و گوێگر نەتوانێ زوو مەعناکە وەر بگرێ • شـتی وا نەڵێ کە چەند مەعنایەکی هـــەبێ و شاکارێکیش نەبێ بۆ بە دەستەوە نە دانی مەبەستەکەی ئەو ، شتیش زۆر دووپات نەکاتەوە ، نە زۆریش درێژی کاتەوە ، نەکورتیش •

لێرەدا هەر مەبەست ئەوە بوو کە باسی فەساحەت بکرێ زیاتـر بۆ دوان و وتار دان • ئەگینا ئەگەر بچینە سەر حەقیقـەت ، هونەرە قسەیەکان ناچنە ناو ئەم چەنبەرەوە ، چونکە ئەو هونەرانە بۆ باســی زانیـاری‌یەکە ، کە لە زمانەکەدا هەیەو بە نووسینی بۆ علمەکە ریـز ئەکرێ •

گوزارەکاری

گوزارەکاري لە سەر رەوانکاري پێش ئەکەوێ چونکە ئەم گوزارەکاری‌یە بەچاو رەوانکای‌یەوە وەکوو کەرتێک وایە لە رەوانکاری‌یەکە ، لەبەر ئەوە پێویستە بە پێشکەوتنی •

ئەمەو لەبەر ئەوە کە بە تایبەتی لەم گوزارەکاریەدا بەرانبەری کردن لەگەڵ « مقتضی‌ی‌حاڵ » بەشێکی هەرە گەورەیەتی • ئەمەش هۆیەکی‌تر بوو بۆ پێشکەوتنەکەی • ئەمەش مەعنای وا نی‌یە کە لە رەوانکاري‌دا ئەم بەرانبەری کردنە نی‌یە ، لەوێشا هەیە ، بەڵام لەمدا توندو تیژترە و ئەبێ بە کلیلێکیش بۆ ئەو ، چونکە لەودا مەعنایەک بە گەلێ جۆر دێتەوە ، پێویستە لە پێشا چاوروونیەک هەبێت لە باری « مقتضی‌ی حاڵ »ەوە •

دیسان یەکێکی‌تر لە ئیشی ئەم گوزارەکاری‌یە ئەوەیە کە ئاگاداریەک بە سەر وشەدا پەیدا بکرێ ؟ ئەو وشەیە کە لەگەڵ مقتضی‌ی حاڵەکەدا بەرامبەري ئەکا •

جا ئەم شتانە بوون بە هۆی ئەوە کە بابەتی گوزارەکاري پێش بابەتەکانی‌تر بکەوێ •

باسی گوزارەکاري بە چاو بەشی تێکرای بەلاغەوە باسێکی فراوانە ، ئێمە لێرەدا چەند بابەتێکمان گرت بە دەستەوە و ئەوانیترمان واز لێ هێنا •

ئەم بابەتی گوزارەکاری‌یە لە راستی‌دا هەشت لقی لێ‌ی ئەبێتەوە ؛ «ئەحوالی ئیسنادی خەبەری، ئەحوالی موسەندالیە ، ئەحوالی موسنەد ، ئەحوالی دەست و پێوەندی فعل ، قەسر ، ئینشا ، فەسڵ و وەسڵ، ئیجازو ئیتناب و مساوات » .

بەلاغەی عەرەبی ئەمانەی هەموو گرتۆتەوە ، بەڵام ئێمە لە پاش لێکدانەوە و وردبوونەوە ئەوەمان بە لاوە چاکتر بوو لەو ئەندازەیە کە باسمان کردووە زیاتر باس نەکەین . ئەوەش راستە کە بەلاغە زانیاری‌یەکە و چەمکی ئەو زانیاری‌یە لە هەموو زمانێکا هەیە ، وە ئەبێ لە زمانی کوردی‌ـشدا هەبێ ، بەڵام وەکوو وترا زیاد لەوە بەزیاد ئەزانم .

بەڵێ ! هەندە شت لەو باسی گوزارەکاری‌یەدا هەیە ئەتوانرێ بە مەفهوومێکی کەم هەمووی وەر بگیرێ ، وەکوو باسی خەبەر ، ئینشا ، واقع ، جگە لە پێنج باسە سەرەکیەکە کە تا ئەندازەیەک بە درێـژی باسکراون .

من بەلامەوە وایە پێویست ناکا لە شوێنێـکی وەکوو ئەم شوێنـە ـ کە رەوانبێژی‌یە ـ وەختێـکی زۆر بەوەوە خەریک بکرێ کە چۆن موسنەد نیسبەت ئەدرێتە لای موسنەد الیە ؟ بە فعل ئەبێ یا بە حەرف ، بۆ نەفی ئەبێ یا بۆ ئیسبات .

بەڵێ ! زانینی ئەمانە ئەبێ بزانرێن ، بەڵام کتێبی « نەحو » والایە بۆ ئەم زانینانە . راستە شتەکان هەن ، وێنەش هەیە ، ئەوەندە هەیە لەوانە گرنگتر هەیە ، من باسی گرنگەکانم کردووە .

وە یا لە باسی خەبەر و ئینشادا ئەمە زانیاری نەحۆ زیاتر چووەتە ناویەوە . بۆ وێنەیەکی کورت لێرەشا هەر ئەوەندە وەکوو دەستێک لە

خەروارێک ئەڵێ : « ئازاد کتێبەکەی هێنا » .

ئەمە خەبەرێکە ئەیدا ، ئەم خەبەرە دوو لا هەڵئەگرێ ؛ ئەوە هەڵئەگرێ کە راست بێ و هێنابێتی، ئەوەش هەڵئەگرێ کە راست نەبێ و نەیهێنابێ . لە کاتێکا کە راست بێ ئەمە لەگەڵ واقعدا ئایا بەرامبەری کردووە ؟ . یا نەیکردووە . بەرانبەری کردووە لە کاتێکا کەسی یەکەم ـ کە متکلم ـ چاوی بە کتێبەکە کەوتووە و هێناویەتی ، کەسی دووەم ـ کە مخاطبە ـ کە چاوی بە کتێبەکە نەکەوتبێ بەلای ئەوەوە لەگەڵ واقعدا یەکی نەگرتەوە ، بەڵکوو هەر خەبەرێک بووە و گوێ لێی بووە .

زیاد لەمەش واقع دوو جۆرە ؛ واقعێک هەیە لەگەڵ راستی و حەقیقەتی شتەکە « یەکە » ، واقعێکیش هەیە لەگەڵ دڵی قسەکەرەکەدا یەکێکە با لە راستی-شدا لەگەڵ حەقیقەتەکە یەک نەبێ . وەکوو ئەوە :

دوو کەس لە دوورەوە تاپۆیەک ئەبینن ، یەکێکیان ئەڵێ ئەوە « دار »، ، یەکێکیان ئەڵێ « گا »یە ، وە هەر دووکیان شێرگیرن لە سەر برروای خۆیان ، یەعنی هەر دووکیان بە هەموو قەناعەتێکیانەوە وا ئەڵێن . ئەمجا ئەچنە سەر تاپۆکە بزانن چۆنە ؟ . ئەگونجێ دار بێ ، ئەگونجێ گا بێ ، ئەگونجێ هیچیان نەبێ ، ناگونجێ هەر دووکیان بێ .

کە چوون سەیریان کرد دارە و « گا » نییە ، ئەوە واقعە بنەڕەتیەکە لەگەڵ واقعی ئەو کەسەیانا کە وتوویە « دارە »، یەکی گرتەوە . واقع بە چاو ئەوەوە دووپاتە بووەوە و بوو بە دوو واقع : یەکێ واقعی « نفس الامری » ، یەکێ واقعی بررواکەی خۆی .

به چاو ئەویتریانەوە کە وتبووی « گا »یە ، تا نەچوو بوونە سەر
تاپۆکە خاوەنی باوەرری گا هەر بە گای زانیوە ، ئەگەر تەلاقی لە سەر
بخوا تەلاقی ناکەوێ ، چونکە هێشتا نەچووە تا بۆی دەرکەوێ ئەمە
گایە یا گا نی‌یە • واقعی دڵی ئەو و باوەرری ئەو هەر بە گای داناوە ،
بەڵکوو ئەو تاپۆیە هەر گایە تا واقعی راستەقینە دەر ئەکەوێ •

ئەمە بەرانبەر بە راستیی یەکێکیان و نەهاتنی راستیی بۆ
ئەویتریان • ئەوە مایەوە کە ئەو تاپۆیە لەگەڵ باوەرری هیچیانا یەک
نەگرتەوە • واتە نە « دار » بێ و نە « گا » • ئەوە تا ئەو ساتە واقعی
هەر دووکیان راست بووە ، واقعی بنەررەتی لە پاش پەیجۆر بوونی ،
واقعەکەی ئەوانی بە هیچ دەر کرد •

ئەگەر خۆ جەوهەری تاپۆ هەروا بەو تاریکیە مایەوە و تەحقیق
نەکرا ئەوە تا رۆژی قیامەت واقعی هەر دووکیان هەر راستە ، با
لەگەڵ واقعی راستەقینەشا یەک نەگرتەوە •

ئەگەر هی یەکێکیان لەگەڵ راستەقینەکەدا لە راستیی‌دا یەکی
گرتبوو ، با ئەمانیش هەر لە سەر ئەو تاقی نەکردنەوەیە مابووبنەوە ،
ئەوە واقعی ئەو یەکەیان لەگەڵ واقعی راستیی یەکی گرتووە ،
ئەویکەشیان هەر لەگەڵ دڵی خۆیا یەکی گرتۆتەوە •

* * *

ئەمە قسەی خەبەر و واقع ، ئینجا ئینشا •

ئینشا ئەوەیە کە تۆ ناڵێت وا بووە و وا نەبووە ، بەڵکوو ئەڵێی :
« ئازاد ئەو کتێبە بێنە » • ئەمە ئیتر راست و درۆیی لە قسەکەدا
هەڵناگرێ ، هەر یەک قسەیە ، فەرمانێکە و ئەڵێیت بیکە ، بیهێنێ و
نەیهێنێ تۆ فەرمانی خۆتت داوە •

لێرەدا بوون و نەبوونێـک بەرانبەر بە کەسی دووەم؛ واتە ئیجابو سەلبێـــک بەرامبەر بە موخاتەب ، پەیدا ئەبێ ؟ ئەگەر هێنـــــای ، ئەمـــرەکە بەرامبـــــەر بەو بوو بە ئەمرێکی ئیجابی ، ئەگەر نەیهێنا بوو بە ســەلبی ، هەر چەندە بەرانبەر بە کەسی یەکەم هەر ئیجابــە ، بەڵام ئەو دوو لقەی بەرامبەر بە کەسی دووەم لێ ی ئەبێتەوە .

ئەگەر هات و فەرمانەکە بەرامبەر بە کەسی یەکەم سەلبی بوو ، دیسان ئیجابیەت و سەلبیەت هەر روو ئەکاتەوە کەسی دووەم ، ئەوەندە هەیە سەلبەکەی ئەبێ بە ئیجاب ئیجابیەتەکەی ئەبێ بە سەلب ! . بــە وێنە ئەگەر :

کەسی یەکەم وتی « ئازاد کـتێبەکە مەهێنە » . ئەوە هەر ئینشایە بە چاو ئەمەوە ، چونکە مەنعی کردووە لە هێنانـەکەی ، سەلیەتێـکی تێدایە . ئەمجا ئەگەر ئازاد کتێبەکەی نەهێنا ئەوا فەرمانی سەلیەتــی کەسی‌یەکەم هاتە دی ، بەڵام بە چاو کەسی دووەمەوە ـ کە ئازادە ـ ئەو سەلیەتە ئەبێ بە ئیجاب ، چونکە فەرمانەکەی ئـەمی بەجـێ هێنـاوە ؟ ئیجابیەتی بەرانبەر بە سەلیەتێک نواندووە . ئەگەر خـــۆ بە گوێ فەرمانەکەی نەکرد و کتێبەکەی هێنا ، ئــەو وەختــە سەلیەتێـکی نواندووە بەرانبەر بە ئیجابێـک ، واتە ئیجابی کەسی یەکەم ، چونکە ئیجاب بۆ ئەمرەکەی ئەم ئەوەیە کە کتێبەکە نەهێنێ .

کەوا بوو سەلبی ئەم ئیجابی ئەوە، ئیجابی ئەو سەلبی ئەمە. بەلاغەی

زمانی عەرەبی لە سـەر ئەمە بە هۆی « فعل » و « حەرف »ی نەحوی‌یەوە گەلـــێ لق و پۆپی لێ ی کردۆتەو ، بەڵام من بە لامەوە وایـــە کە لە «گوزارەکاری» زمانی کوردی‌دا کورتەی درێژە پێدانەکەی عەرەبــی

دێته سەر ئەمە و لام وایە بۆ کورد زمانێک ئەم کورتە لەو درێژە بە کەڵکترە .

* * *

وە یا لە باسی جێگۆڕرکێ ـ قەلب ـ لە گوزارەکاریدا ـ نەک لەباری جوانکاریدا ـ کە رواڵەت بکرێ بە پەنامەکی و پەنامەکی بکرێ بە رواڵەت هەڵگەڕراندنەوەیەک پەیدا ئەبێ . بە وێنە وەکوو «نوری» ئەڵێ :

جەنگی مەغلووبە لە دەشتی کەربەلا نەوعێکی وای لێ هات کەوا
ئاسمان رەنگی زەوی بگرێ و زەوی بڕواتەوە داری فەنا

رەنگی ئاسمان شینە ، رەنگی زەوی تۆزکارە . رەنگی ئاسمانەکە بوو بە رەنگی زەوی ، واتە لە بەر زرمە زری سواران ئەوەندە تۆز کەوتۆتە ئاسمان ، رەنگی ئەو وەکوو رەنگی زەوی لێ هاتووە .. هووشەکاریەکە بە جۆرێکە ، کە گوایە زەوی لە بەرچەپۆکانی ئەسپی جەنگاوەران هیچی نەماوەتەوە و لە ناو چووە !..

هەروەها لە پەخشانیشا لە بەر مەبەستێک ئەم جێ گۆڕرکێیە هەیە . وەکوو ئەڵێ :

« دەوارەکە هەشت هەستوونی ئەوێ بۆ ئەوە لەنگەریان بخاتە سەر ».. لە ئەسڵا ئەبێ بووترێ : « .. بۆ ئەوە لەنگەر بخاتە سەر سەریان ، ئەم رستەیە بەجێ هێشتووە ـ واتە زمان ـ چووە بۆ ئەو رستەی پێشوو ، هێنای لە بەر ئەوە کە ئەو « سەر »ەی لابردوە و رستەکەی کورت کردۆتەوە « أەن » جەمعەکەی پێش خستووە . بەم ئیشەی هەم رستەی کورت کردەوە ، هەم جەمسەرێکیشی دروست کرد .
حەشرەکە ئەوەیە هەر جێ گرانایەتی خۆی هەیە بیخاتە سەر

ئەوان ، بەڵام « بیخاتە سەریان » یا « سەر سەریان » ئەو حەسرە نابێ بەڵکوو ئەتوانێ بەشێکی لەو لەنگەرە بخاتە سەر شتێکی‌تریش ، تەنیا سەرەکەی ئەوان لەم بارەدا شتی‌تری ناخرێتە سەر و تەرخان ئەبێ بۆ ئـــەو •

تا ئەم دەستورەش زمانەکە دروستی کردووە ، من و تۆ دروستمان نەکردووە ، من و تۆ تەنیا ئەوەیە لێی ئەکۆڵینەوە • دەستوور لـــە سەر زمان دائەنرێ ، زمان لە سەر دەستوور دا نانرێ •

تایبەتی

تایبەتی دوو جۆرە ؛ حەقیقی و غەیری حەقیقی • تۆ کە شتێک تایبەتی ئەکەی بە شتێکیترەوە • ئەمە یا لە راستی و « نفس الامر »دا وایە و تێی ناپەڕرێ بۆ بێجگە لەو ، یا بە هۆی ئیزافەوەیە و تێی ئەپەڕرێ بۆ شتێکیتر • ئەمە بوو بە ئیزافی و غەیر حەقیقی • وەکوو ئەڵێ : « هوشیار هەر دانیشتووە » مەبەست ئەوەیە تێی ناپەڕری بۆ وەستان • مەعنای ئەوە نی‌یە ئیتر تێی ناپەڕری بۆ سفەتێکیتری غەیری راوەستان •

هەر یەکە لە حەقیقی و غەیر حەقیقی دوو جۆرە ؛ یەکەم تایبەتی مەووسووفە بە سفەتەوە • دووەم تایبەتی سفەتە بە مەوسووفەوە • مەبەستیش بە سفەت مەعنایەکە کە لە شتێکیترا بێ ، مەبەست سفەتی قوتابخانەی « نەحۆ » نی‌یە •

یەکەم کە تایبەتی مەوسووفە بە سفەتەوە لە حەقیقی‌دا وەکوو ئەڵێ : « هوشیار تەنیا نووسەرە » یا « هوشیار هەر نووسەرە » • دووەم کە تایبەتی سفەتە بە موسووفەوە هەر لە حقیقی‌دا • وەکوو ئەڵێ : کەس لە ماڵا نی‌یە تەنیا نەوزاد نەبێ » ، یا « هەر نەوزاد لە ماڵایە » •

ئەمجا تایبەتی مەوسووف بە سیفەتەوە لە غەیری حقیقی‌دا ؛ تایبەتی شتێکە بە سفەتێکەوە لە باتی سفەتێکیتر •

باش ئەوە تایبەتی سفەتە بە مەوسووفەوە لە غەیری حقیقـــی‌دا
تایبەتی سفەتێکە بە شتێکی مەعنەوی‌یەوە ، نەک بە شتێکی ترەوە ، یا
جێگای شتەکەی ترەوە .

جا هەر یەکە لە تایبەتی مەوسووف بە سفەتەوە و تایبەتی ســفەت بە مەوسووفەوە ئەبن بە دوو بەشەوە ؟ یەکەم تایبەتی شتێــک بـــە شتێــکەوە ، دووەم تایبەتی سفەتێــک ، یا ئیشێــک بە سفەت ، یـــا ئیشێــکی‌ترەوە .

* * *

بۆ زیادە روونکردنەوەی بابەت دیسان ئەڵێن :

مەبەست بەم تایبەتی‌یە وەکوو هەر لە داررشتنی زمانی کوردی‌دا خۆی پیشان ئەدا ، کردەوە ، وە یا سفەتێکە هەر تایبەتی بێ بە شتێکی‌ترەوە ، وە یا بە کەسێکەوە و لە غەیری ئەو کەسەدا بەو سۆزەوە پەیدا نەبێت .

ئا ئەم ناساندنە بەم جۆرە یەکێــکە لە هونەرەکانی رەوانبێژی و بەر گوزارەکاری ئەکەوێ . ئەمە لە دەستووری بەلاغەی عـــــەرەبی دا بە « قصر » ناو براوە .

ئەم تایبەتیەش گەلێ چەشنی هەیە ؟ یا یەکێک تایبەتی ئەکرێ بە شتێکەوە ، وە یا شتێک تایبەتی ئەکرێ بە یەکێــکەوە ، وە یا کۆمەڵێک بە شتێکەوە ، وە یا شتێک بە کۆمەڵێکەوە . دیارە ئەمە لە پەخشانیشـــا ئەبێ و لە هۆنراویشا ، ئەوەندە هەیە لە پەخشانا زیاتر بەکار هێنراوە تا هۆنراو ، چونکە هۆنراو هەندە تایبەتیەکی‌تری تێدایە لە پەخشانا نی‌یە ، بە هۆی ئەو تایبەتیانەی خۆیەوە ئەوەندە پێویستی بـــەم تایبەتی‌یـــــە ناکەوێ .

ئەمجا وێنە بۆ هەندێک لەمانە وەکوو ئەوە کە ئەڵێ :

« هۆنەر نالی‌یە » . لێرەدا خاسەوێژیەک ـ کە هۆنەریەتی‌یە ـ هەر تایبەتی کراوە بە نالی‌یەوە ؛ واتە ئەم سفەتە لە کەسی‌ترا نی‌یە ، هەر لە نالی‌دا هەیە و تایبەتی‌یە بەوەوە ، ئیتر مەرج نی‌یە کە نالی ئیشی‌تری نەبێت ، وە یا سفەتی تری نەبێت . شتی‌تری هەبێ ، یا نەبێ ، سفەتێک کە هۆنەریەتی‌یە هەر بۆ ئەوە و لەکەسی‌ترا نی‌یە .

وە یا ئەڵێ :

« نالی هۆنەرە » ، وە یا «نالی هەر هۆنەرە » . ئەمە پێچەوانەی پێشووە . نالی تایبەتی کراوە بە هۆنەریەتی‌یەوە ، واتە ئیشێکی‌تری نی‌یە تەنیا هۆنەری نەبێ ، ئیتر مەرج نی‌یە کە ئەم هۆنەریە لە کەسی‌ترا نەبێت ، بەڵکوو هەر ئەو رێگەیە گیراوە کە نالی ئیشی‌تری نی‌یە تەنها هۆنەری نەبێ .

ئەوەندە هەیە لە کاتێکا کە وشەی « هەر » لە رستەکەدا نەبێت ، ئەو وشەیە تایبەتی‌یەکە لە رواڵەتا بتەوتر ئەکاتەوە ، ئەگەر وشەکەش نەبێ ـ وشەی « هەر » ـ تایبەتی‌یەکە هەر هەیە ، بەڵام لە رێگایەکی دوورترەوە .

یانی وشەی « هەر » لە ئەوزاری تایبەتی‌یە ، کە لە رستەکەدا بوو ، زاناو نەزان بە زانیاری رەوانبێژی چەمکەکە وەکوو یەک وەر ئەگرن ، بەڵام کە نەبوو زاناکە تێی ئەگاو نەزانکە بێ ئاگا ئەمێنێتەوە .

ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە ئەوەش هەیە کە ئەگەر رستەیەکی کورت و چەشنی رستە بە درێژتر بۆ یەک گوزارە بەکار هێنران ، دیارە هی رستە کورتەکە باشترە تا درێژەکە .

لە سەر ئەم دەستوورە رستەی « نالی هۆنەرە » مادام لەگەڵ « نالی هەر هۆنەرە » لە رووی رەوانبێژییەوە یەک گوزارەیان هەیە ،گومانی تێدا نییە کورترەکە ـ کە « نالی هۆنەرە » ـ چاکترە ، بەڵام لەبەر ئەوە کە نەزانێک بە زانیاري رەوانبێـژی درەنگـر تێی ئەگا ، وە بەڵکوو وا ئەزانێ کە رستەی « نالی هەر هۆنەرە » زیاتر لەوانەیە گوێگر وریا کاتەوە ، ئەو بەلایەوە وایە کە ئەم بەهێزترە .

« وەستا ئەحمەد خەیاتە » هیچ ئیشێکی‌تری نییە ، بەڵام رێگا لە وەستا بەکر نەگیراوە کە ئەویش خەیات بێ و خەیاتی بکا .

« پیرەمێرد » ئەڵێ :

من گوڵی سوورم بۆیە خۆش ئـەوێ
مزدەی شـەفـەقی لێی دەر ئەکەوێ

هۆنەر خۆشویستنی خۆی تایبەتی کردوە بە گوڵی سوورەوە ، ئیتر گوڵی سوور بـا یەکێکی‌تریش خۆشی بوێ مەبەست نییـە مەبەستەکە هـەر ئەوەیە کە ئەم هیچی‌تری خۆش ناوێ تەنیا گوڵی سوور نەبێ .

وەکوو وترا ئەم تایبەتی بوونە گەلی جۆری هەیە ، بەڵام بـە هێنانەوەی ئەو چەند وێنانە ، بـا بۆ ئەوانتیری وێنە نەهێنرابێتەوە رێگاکە پاک کرایـەوە بۆ دەرکەوتنی جۆرەکانی تریشی هەر لەم بابەتە .

پێکەوەنان و دابڕین

دابڕین و پێکەوەنان ئەوەیە کـــە رستەیەک بگێڕیتەوە بۆ سەر رستەیەکی‌تر ؛ واتە عەتفی بکەیتـــەوە ، وە یا وشەیەک بـۆ ســەر وشەیەکی‌تر .

دابڕین بە پێچەوانەی ئەمەیە ؛ واتە دابڕـرێت و عەتفـــی نەکەیتەوە .

لە کاتێکا کە تۆ شتێک لە شتێـک دائەبڕی و عەتفی ئەکەیتەوە سەری، ئەبێ حوکمێک لە بەینیانا هەبێ کە بیانگونجێنێ بە یەکەوە ، واتە تۆ کە دووەم عەتف ئەکەیتەوە بۆ سەر یەکەم ئەبێ شتێک هەبێت کە کۆیان بکاتەوە . وەکوو ئەوە کە تۆ ئەڵێت « بەختیار ئەنووسێ و هۆنراو دائەنێ » لە نێوانی نووسین و هۆنراودا موناسەبەیەکی ئاشکرا هەیە . وە یـا ئەڵێ : « بەختیار شت ئەداو نایدا » لە بەینی دان ونەداندا دژیەکیەک هەیە. بەڵام ئەگەر ئەو شتە نەبوو،عەتفەکە و لێکدابڕینەکە نابێت . وەکوو ئەوەی لێ دێتەوە کە مشک و ماسی پێـگەوە بۆ حوکم کۆ بکەیتەوە ، چونکە مشک بخەیتە ئاوەوە ئەخنکێ ، ماسی لـە ئـاو دەرچێ ئەو بە لە ئاو دەرچوونەکە ئەمرێ .

ئەگەر خۆ ئەم هاوبەشی کردنی یەکەم و دووەمە نەبوو لە حوکما ، ئەوە لێـکیان جیا ئەکەیتەوە و دایان ئەبڕی . دیسان ئەمەش هـــەر جێـگای خۆی هەیە . وێنە ؛ لە کاتێـکا ئەو لێت ئەپرسێ : چویت بۆ بازارر ؟ . یا نەچویت ؟. تۆ ئەڵێێ : « نەوەالله » ئەم عەتف کردنەوەیە مەعنای دابڕینی نی‌یە ، بەڵکوو هەر پێکەوە نانەکەیە ، چونکە کە وتت « نە » ئەمە وەڵامی پرسیارەکەیە کە ئەڵێي « چویت » ؟ . تۆیش ئەڵێی

« نـــه » ، « و » ، که له « وەالله »دایـــە ئەمە بۆ سوێندە ، بـۆ عەتف نی‌یە •

هەروەها لە کاتێکا کە شتێـکیش عەتف ئەکەیتەوە بۆ ســـەر شتێکی‌تر ئەبێ دیسان ئاشنایەتیەک هەبێت ، ئەگەر ئەو ئاشنایەتیە نەبوو عەتفەکە بە هیچ دەر ئەچێ • کاتێ کە تـۆ بڵێت « دانا هۆنەرە و دارا نووسەرە » ئەگەر موناسەبە لە نێوانی دانا و دارا دا نەبێ لە دۆستایەتیا ، وە یا لە دوژمنایەتیا عەتفەکە هیچ پەیوەندیەکی نابێ ، با دانا هۆنەر بێ و داراش نووسەر بێ، بەچاو گوێگرەوە کە نەیانناسێ و ئاگای لە موناسەبەکە نەبێ ، رستەکە بە بێ سوود دەر ئەچێ و هیچ کەڵکێکی نابێ •

ئەگەر بابەتەکە یێکەوەنان بوو جوانتر بۆ ئەو شوێنە ئەوەیە کـــە رستەی ئیسمی بۆ ئیسم و فعلی بۆ سەر فعل بگەڕرێتەوە ، بە وێنە بڵێ :
« نەوزاد ئەخوێنێ و ئازاد ئەنووسێ » ئەمە جوانترە لەوە کە بڵێ : نەوزاد ئەخوێنێ و ئەنووسێ ئازاد ، هەروەها ئەگەر رستەکە کردەوەیی بوو ئەمە باشترە کە بڵێ : « هەررا ئەکا شێرزاد و دائەنیشێ بهزاد » تا بڵێ : « شێرزاد هەررا ئەکاو دا ئەنیشێ بهزاد » •

* * *

بۆ زیادە روونکردنەوە :

وشەیەک تاک بێ، یا رستە ــ کە ئەڵێین تاک بێ، یا رستە ، واتە ناو بێ نەوەک کردەوە ، چونکە کردەوە با ، لەرواڵەتیشا یەک وشە بێ ، بەڵام لە راستی دا زیاتر لە وشەیەک دەر ئەچێ ، کە زیاد بوو ئەبێ بە رستە ــ

یا ئەمەیە لە گوزارەدا ئەگێرـرێتەوە بۆ ئەوەی پێشەوەی، واتە لە حوکما عەتفی ئەکەیتەوە بۆ لای ئەو و ئەیانکەی بە هاوبەش ، یا ئەم نیشە ناکەی •

ئەگەر کردت ئەمە پێکەوەت نووساندن ، ئەگەر نەتکرد ئەمە لێکت دابررین ، واتە « وصل و فصل »ت کرد • ئەبێ ئەوەش بزانــرێ کە دابــررین بناغــەیی‌ترە تا پێکەوەنان ، چونکە پێکەوە نانەکە روو تووشێکە بە سەر دابررینەکەدا دێت •

لە شێوەی هەموو زمانێکا ئەم دەستوورە باوە و هەیە • زمانـــــی کوردی ـ‌ش یەکێکە لەو زمانانە کە ئەم تەحرە شتەی تێدا ئەبێت •

رەوانبێژي ئاشنایەتی لەگەڵ ئەم بابەتەدا بۆیە هەیە چونکە چەمکێکی زانیاري ئــەو زمانە دەر ئەخا ، لە دەرخستنەکەی کەسیەتـی زمانەکـە ئەدا بە دەستــەوە •

ئەمجــا دیســان وێنە بــۆ هەندێک لەمانە وەکوو ئەڵێ :

« نــەوزاد و بهزاد و تارا چون بۆ قوتابخانە » ، ئەو ســێ کەســە هــاوبەش بوون لە کردەوەیەک دا ـ کە چوونیانــە بۆ قوتابخــانە و فێرگە ـ لەبەر ئەمە هەر سێ‌کیان پێکەوە ئەڵێت و پێکیانــەوە ئەبەستێت • بەڵام لــە کاتێکا کە ئەڵێت : نــەوزاد هەستا ، بهزاد دانیشـــــت ، تارا خوێندی » • لەبــــەر ئەوە کە هاوبەشیەک نی‌یـــــە لە نێـوانی ئــەو دەستەیەدا ؟ واتــــە حوکمێک لە ئارادا نی‌یە کە پێکیانەوە ببــــەستێت نایانگێرریتەوە بۆ سەر یەک ، بەڵکوو هەر یەکە بە جیا حوکمــی خۆی ئەدەیتێ ، ئــەمە بوو بــە دابررین و ئاشنایەتی‌یان ئیتر پێکەوە نەبوو •

لە دەستــووری پێکەوە نان و دابررین‌دا گەڵی لقی لی‌ی ئەبێتــەوە ، سا ، یــا بە هۆی راناو ، وە یــا ئاشکۆ ، وە یا ســـــفەت ، وە یــا یەک‌بوونی مەوسووف کە هەر یەک لەمانە ئەگونجێ هاوبــــەش وە یا سەر بەخۆ بن •

پاکژیی بابەتەکە دێتە سەر ئەوە کە هەر یەک لەم شتانە ؛ واتە لە دوو رستەی ئەم شتانە ، یا پێکەوە ئەبەسترێن ، یا لێک جیا ئەکرێنەوە • وێنەکانی سەرەوە کلیلێکن بۆ خستنە سەرگازی پشتی دەروازەی گشت بابەتەکانی پێکەوە نان و دابڕین •

ئەو کەسانەی کە تا ئەم شوێنە سەریان بردۆتە ناو ئەنجومەنی رەوانبێژییەوە ، وە بە تایبەتی بابەتی پێکەوە نان و دابڕینەوە ، لام وایە بابەت ئەوەندە ئاشکرایی تێدا هەیە کە زۆر کەم بۆ چەسپاندن و بتەو کردنی ، پێویست بە زیادەوێنە بن و وینەی‌تریان بۆ بهێنرێتەوە •

تیل نیگا

تیل‌نیگا یەکێکە لە هونەرەکانی رەوانبێژي و پاشان گوزارەکاري •

تیل‌نیگا ئەوەیە کە بەتیلی چاو سەیری شتێک بکرێ • ئەم تیلەش ئەبێ « چاو »لەناو چاودانەکەدا تۆزێ بجوولێ و لا بکاتەوە ، وە یا گەردن کەمێک لا بکاتەوە بۆ ئەوە بتوانێ ئەو تیل‌نیگایە دروست بکا •

ئەم چەمکە لە بەلاغەی عەرەبي‌دا بە « التفات » ناو براوە ، چونکە التفات لاکردنەوەیە بەلای راست و چەپا • من لام وایە تیل‌نیگا ئەو مەعنایە زۆرتر پرر ئەکاتەوە ، چونکە لە تیل‌نیگادا لاکردنەوەی چاو و گەردن هەردووکی تێدا هەیە •

تیل‌نیگا لە زانیاري رەوانبێژي‌دا ئەوەیە کە کەسی یەکەم و کەسی دووەم و کەسی سێیەم هەیە ، واتە « متکلم ، مخاطب ، غائب » • رستەیەک دێتە پێشەوە • سەرەتای رستە ـ بە وێنە ـ بابەتەکەی ، کەسی یەکەم دانراوە ، بە شوێن ئەودا رستە وە یا شتێکی‌تر دێت و پەیوەندی‌ی بە رستەی یەکەمەوە هەیە ، لەوەدا کە هەر ئەبێ گوزارشت بۆ کەسی یەکەم بێ ، کەچی لە رستە دووەمەکەدا گوزارشتەکە بە کەسی دووەم ، وە یا سێیەم لێی ئەدرێتەوە • هەروەها دووەم بە یەکەم ، وە یا یەکەم بە سێیەم ، وە یا سێیەم بە یەکەم •

ئەو هۆیەش کە ئەم تیل‌نیگایە دروست ئەکا ئەوەیە کە پیاو ئەگەر لە شێوەیەکەوە چوو بۆ شێوەیەکی‌تر ، گەنەو خۆشیەکی زیاتر روو

ئەکاتــە گوێگرەکە و زیاتر ئەبێتە هۆی ئــەوە کە گوێ بــۆ قسەکە بگرێ •

جا وێنەش بۆ ئەمانە ، یەکەمیان وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« نالی ئاســوودە نی‌یە توولی ئەمــامی عــومــرت »
« بە نەفەس دێت و دەچێت ئەسلی لە سەر باییکە »

لە کەسی سێیەمەوە هاتووە بۆ کەسی یەکەم ـ لە غائبەو هاتووە بۆ متکلم ـ ئەبوا بوترایە :

« نالی ئاســوودە نی‌یە توولی ئەمــامی عــومــری »

کەچی لای داوە و ئەڵێ « عومرت » •

ئەمە بە مەرجێــک وایە کە سەرەتای رستەی وشـــەی « نالی » نەبێت بە بانگ‌کراو « منادا » و ئەوزاری بانگ کردنەکەی لــێی فرێ درابێ ، واتە نەبێ بە « ئەی‌نالی » ، وە واشی لێ ناکەین ، چونکە هێنانی ئەو ئەوزارە « تأویل »، ، تیل نیگاکە ، جوانترە لەو تأویلە •

وە یا وێنە بۆ ئەوە کە لە کەسی یەکەمەوە بچی بۆ کەســـی دووەم ـ لە متکلمەوە بۆ مخاطب ـ وەکوو « مەحوی » ئەڵێ :

زەمانەی پرر تەعەب ئەتکاتــە تــیرۆک
لەتێ نانت دەداتێ دوو بەشـــــــی نۆک

هێناویە لەخــۆی ، نەفسی خۆی جیا کردۆتەوە و کردوویە بـــە کەسی دووەم ـ مخاطب ـ وای پێی ئەڵێ • ئەمە لە ئەســڵا ئەبوایە وا بوایە کە بڵێ :

« زەمانەی پرر تــەعەب ئەمکاتــە تیــرۆک » لەتێ نانم دەداتێ دوو بەشی نۆک » • لـــە کەسی یەکەمەوە چووە بۆ کەسی دووەم • ئــەم بازدانەش باقی هۆنراوەکانی دوایی دەری ئەخا ، بەتایبەتی هەر بە شوێن ئەوا ئەڵێ :

پیاڵەی دیـــدە لەبرڕێـــزە دڵا تــۆش
بجۆشە ، سازی ناڵە هەم ببێ کۆک

وە یا وێنە لە کەسی سێیەمەوە بۆ کەسی دووەم ـ لە غائبەوە بۆ مخاطـب ـ وەکوو « کوردی » ئەڵێ :

پێم دەڵــێ کوردی وەکوو من ئارەزووی وەسڵی نی‌یـە
بۆچی تۆ مانــع دەبــی ، ئەم بەندە چۆن بێجا ئـــەکا

ئەمە لە ئەسڵا ئەبێ وا بێ کە بڵێ :

« **پێم دەڵێ کوردی وەکوو من ئارەزووی وەسڵی نی‌یە** »
« **بۆچی ئەو مانع دەبێ ، ئەم بەندە چۆن بێجــا ئەکا** »

لە « ئەو » کە غائبە بازی داوە بۆ « تۆ » کە مخاطبە •

ئەمە لەبەر تیل‌نیگاکەیە• لادانەکەش دیارە ، چونکە ناڵێ «پێت وتم» وە لە ڕستەی « کوردی » بە دواوە قسەکەی ئەوە •

ئەگەر ئەو بیوتایە «پێت وتم » هیچ تیل‌نیگایەک لە ئارادا نەئەبوو ، چونکە « پێت وتـــم » ، واتە « تۆ » هەر دووکی بۆ کەسی دووەمــە • بەڵام ڕستەی « پێم دەڵێ » دیارە بۆ کەسی سێیەم و غائبە ، کــەچی لــە نیـــوە هۆنراوەی دووەمدا ئەڵێ « تۆ » ئەوە ئیتر لای‌دا •

کورتبڕی و درێژبڕی

مەبەست بە کورتبڕی ئەوەیە کە کۆمەڵە گوزارەیەک بە چەند وشەیەکی کەم دەر ببڕدرێ • درێژبڕی پێچەوانەی ئەمەیە •

ئەمە ڕاستە کە وشە ، وە یا کۆمەڵە وشەیەک ـ با هەر چەندە درێژیش بێ ـ ناتوانێ بە تەواوی گوزارشت لە گوزارەکە بداتەوە ، بەڵام ئەم دەستوورە کە ئەوترێ و دائەنرێ ـ دەستووری کورتبڕی و درێژبڕی ـ ئەمە شتێکی نیسبی‌یەو و اعتبارات دروستی ئەکا •

ئەمەو دیسان هەموو زمانێک ئەو ڕەخنەیە ڕووی تێ ئەکا کە وشە ناتوانێ بەرەنگاری گوزارە بێتەوە بۆ ئەوە بە تەواوی دەری ببڕێ • زمانی کوردی‌ش وەکوو ئەوانیتر ڕەخنەکە ڕووی تیی ئەکا • بەڵام وەکوو ئەمە ڕووی تێی ئەکا ئەوەش هەر ڕووی تێی ئەکا ؛ بەو ناوەوە کە زمانە ئەبێ کورتبڕی و درێژ بڕیشی تێدا هەبێت ، چونکە ئەمە یاسایەکی تێکڕایی‌یە بەچاو هەموو زمانێکەوە •

جا ئەو کورتبڕی‌یە یا تەماشای پیتەکانی ئەکرێ ؛ واتە دوو ڕستە هەیە بۆ دەربڕینی گوزارەیەک ، بزانی کام لە ڕستەکان پیتەکانی کەمترە ، دیارە ئەوەیان کورترە •

وە یا تەماشای وشەی ڕستەکان ئەکرێ کە کامیان وشەکانیان کەمترە ، دیارە ئەوەیان کورترە •

وە یا تەماشای فراوانی گوزارەکە و لەچاو ئەوا زۆر کەمی‌ی وشەکان ئەکرێ ، دیارە ئەمەش هەر کورترە •

کورتبڕیش لە سەر دوو جۆرە ؛ یا ئەمەیە هیچ شتێک لە ڕستەکەدا لانەبراوە ، وە یا لێی لابراوە •

که ئەڵێن لابراوە ، وە یا نەبراوە ، زمانەکە خۆی ئەو دارڕشتنەی کردووە ، پاشان ئەوە بووە بە ڕێباز بۆ هەنگاو نانی ڕەوانبێژي بەسەریا •

ئەوەی کە لانەبراوە وەکوو ئەوە ، کابرا لێیان پرسی، هەمەوەندەکان چی‌یان کرد ؟• وتی :

« هاتن ، کوشتیان ، بردیان ، سووتاندیان »

ئەمە ڕستەیەکی کورتە ، بەڵام گوزارەیەکی زۆری گرتۆتە خۆی ، چونکە بێجگە لەوە کە کوشتن بۆ پیاوەکان و بردن بۆ مەردەماڵ و ماڵاتەو سووتان بۆ دەغڵ و دانە • ئەگەر بێت و بویسترێ بە فراواني قسەی لێوە بکرێ قسەیەکی زۆر و « ڕافین ـ شەرح »یکی ئێجگار فراوانی ئەوێ •

ئەو ڕستەیەش کە لێی لابراوە ، ئەو بەگەڵی چەشنە ، بەڵام ئێمە لێرەدا کە وێنەیەک ، دوو وێنەمان هێنایەوە ئەتوانرێ دەستوورە گشتی‌یەکە بە هۆی ئەوانەوە بێتە دەست •

وەکوو ئەوە کە ڕێبوارێک پرسیاری شتێک لە یەکێک ئەکا ، ئەویش پێی ئەڵێ : « من نایزانم بچۆ لەو دێیە بپرسە • مەبەست بە « لەو دێیە بپرسە » ، واتە لە « خەڵکی » ئەو دێیە بپرسە •

وە یا کابرا ئەچێتە لای زیندروو ئەڵێ « زینێکم بۆ دروست بکە ، واتە زینێک بۆ «ئەسپەکەم » دروست بکە •

ئەوەش کە تەماشای پیتەکانی ئەکرێ ، وەکوو ئەڵێ :

« کەوا سووری بەر لەشکر »

« باڵا بەرزی کڵاو سووری پێش لە شکر »

دیارە پیتی وشەکانی ڕستەی یەکەم کەمترە لە هی دووەم ، لەگەڵ ئەوەشا کە هەردوو ڕستەکە یەک گوزارەیان هەیە •

بەرانبەر بە کورتبری « درێژبری » هەیە • ئەمەش ئەوەیە ئەو مەبەستە لە باتی ئەوە بە رستەیەکی کورت بدرێ بە دەستەوە ، درێژی ئەکاتەوە بە مەرجێ لە درێژکردنەوەکەدا وەنەبێ هونەرێکی رەوانبێژي پەیدا بێ •

وێنەکە وەکوو ئەوە : کابرا باسی زەویەکی بەیاری ئەکا ، کە بە بەیاري ماوەتەوە ، ئەڵێ :

« سەپان نەبوو بۆ شۆو بررین ، گا نەبوو جووتیار جووتی پێ بکا ، باران نەبوو ئاوی بدا ، وا بەو جۆرە بەبەیاري مایەوە » •

کابرایەکی گوێگر گوێ لەم قسەیە ئەبێ ئەڵێ :

ئەوەی پێی ناوێ بڵێ « نەکێڵراوە ! • » • دیارە قسەی کابرای پێشوو بە تەواوي بە درێژبری دەرچوو •

لەگەڵ ئەمانەشا کورتبری چەندە چاکە ، درێژبريش تا ئەندازەیەک ئەو چاکەیە تێدا هەیە ، چونکە شوێنەکە ئەیەوێ • لەباشا ئەمە اعتباراتە ؟ هی وا هەیە نەزانە تاشتێکی زۆری بۆ نەڵێت لێی تێ ناگا • بەڵام بابەتی کورتبری و درێژبری بۆ ئەهلی بەلاغەیە • یەک ، دووەم بۆ دەرخستنی قسەو گفتو گۆی ئەو زمانەیە کە تا چ ئەندازە لەگەڵ بەلاغەتا رویشتووە ، وە تا چ ئەندازە هێزو پێزی ئەو زمانە هەیە •

دیسان ئەبێ ئەوەش بزانرێ کە ئەم کورتبری و درێژبریە بۆ پەخشانە و هیچیتر ، چونکە هۆنراو خۆی بە سروشت ئەبێ کورتبري تێدا هەبێ ، ئەگەر لەم رێگایە لای‌دا نە هۆنراوە ، وە نە بە هۆنراو دائەنرێ •

٧
رەوانکاری

هونەرە قسەییە ئاشکراکان

وەکوو وترا رەوانبێژی بە تێکرایی لەو هونەرانە دروست ئەبێ ، ئەوانیش لە ناو خۆیانا بوون بەو سێ بابەتەی پێشووەوە ؛ ـ گوزارەکاری ، رەوانکاری ، جوانکاری ـ • باسی گوزارەکاری پێش خرا و تا ئەندازەیەک قسەی لێوە کرا •ئێستە دێنە سەر بابەتی « رەوانکاری » •

بۆیەش گوزارەکاری لە سەر رەوانکاری پێش خرا ، چونکە گوزارەکاری وەکوو « پاژ »ێکە لە رەوانکاری ؛ لەوێدا ئەبێ ئەوە بهێنرێتە بەر چاو کە شتەکە لەگەڵ چۆنیەتی وەختەکە « مقتضیی حال » دا بەرانبەری بکا ، لە رەوانکاری ـ شدا ئەوە هەر هەیە و زیاد لەوەش شتێکی تر هەیە ؛ کە تۆ لێرەدا یەک گوزارە دێنی و ئەیبڕی بە سەر گەلێ شتدا • لەمەوە وەک یەک ، درکە ، خوازە ، خواستن و شتی تر دێتە کایەوە •

یاسایەکی زانیاری « منطق » هەیە کە لە هەندێ شوێنا « هاماو » و « پاژ » ؛ واتە « کلّی و جزئی » باس ئەکا ، بوونی هاماوەکە بە بوونی پاژەکەوەیە ، لە گشت پاژەکان هاماوەکە دروست ئەبێ • ئەم باسی رەوانبێژی و بەشەکانی ، وە یا بلێین هونەرە قسەیە ئاشکراکانیش واتە ؛ بوون و نەبوونی رەوانبێژییەکە بە بوون و نەبوونی بەشەکانیەوەیە ، هونەرە قسەیە ئاشکرکان تێکرا بەو بەشانەن •

ئەمەش مەرج نی‌یە کە ئەگەر بوترێ : ئەم رستەیە گوزارەی رستە عەرەبیەکەیە ـ کە فنـونی بیانیەیە ـ • فنوونی بەیانیەش هەموو بەلاغـە ناگـرێتەوە ، بەڵـکوو بەشێ لە سێ بەشەکەی ئەگرێتەوە •

ئەمە مەرج نـی‌یە بوترێ ، چونکە هـەر زمانێ کەسیەتی خـۆی هەیە ، هەر وشە وە یـا رسـتەیەك لە زمانێـکا گوزارەیەك ئەدا بـــە دەســـتەوە کە لە زمانێـکی‌تردا دوور نی‌یە ئەو شتـە بەو جـــۆرە نەبێـــت •

لە باوەرری منا ، لە زمانی کوردی‌دا رستەی « هونەرە قسەیە ئاشکراکان» لە باتی ئەوە بەشێـك لە سـێ بەشەی رەوانبێژي بگرێتەوە ـ وەکوو لە عەرەبی دا « بەیان » هەر تەنیا یەکێ لە سێ بەشەی بەلاغەی گرتۆتەوە ـ هەمووی گرتۆتـەوە • بەو بۆنەوە ئەچینە ناو جەرگەی باسـەکانەوە و ئەڵـێن :

وەک یەک

یەکێـک لە هونەرە قسەیە ئاشکراکان « وەک یەک ـ تەشبیە »

کەڵک لە وەک یەکدا ئەوەیە کە شتێـک هەیە ، ئەو شتە بەلای تۆوە ئاشکرا نی‌یـە و نایزانی ، ئەو کەسـە کە قسـەت لەگەڵ ئەکا دێنـێ ئـــەو شـتە ئەچوێنێ بـــە شتێـک کە ئەوەیان بەلای تۆوە ناسراوە و ئەیزانی .

کەوا بوو « وەک یەک » بۆ هەڵدانەوەی پەردەیە لە سەر شتێـکی نادیار ، ئەمـەش بۆ ئەوە کە شتی نادیار لە ئارادا نەمێنێ و ئاشـکرایی بێتە مەیدانەوە .

وەک یەک چـوار هەستوونی ئەوێ بۆ ئەوە لەنـگەریان بخاتە سەر . یـــەکەم « لێی‌چوون » . دووەم « لەوچوون » . ســـێیەم « لێکچوون » . چوارەم « ئەوزار » واتە ؟ « مشبە ، مشبەبە ، وجەالشبە ، ادات » .

هەر چەندە مەرج نی‌یە کە ئەم چوارە هەموویان لە رســـتەکەدا هـــەبن ، بەلام نابێ خـالّی بێ لە هەموویان ، وە یا لە هەندێـکیان . بەڵکوو وەک یەکـێ کە هەر لێی چوون و لەوچوونی تێدا هەبێ ئەوە لە هەموویان بەهێز ترە .

ئەوزار کە « ادات » لە زمانی کوردی‌دا ئەمانەن :

« وەک ، گوایە ، گۆیا ، چما ، ئاسا ، ئەڵێی » . «چەشن ، وێنە ، تەرز ، چون »یش بەکار ئەهێنرێ .

ئەمجا ئەو وەک یەکەی کە هەر چوار پایەکەی تێدا هەبێ وەکوو ئەم هۆنراوەی « کوردی » کە ئەڵێ :

دێ بە تاو ئەشکی دووچاوم هەر وەکوو دجلە و فورات
مەزرەعەی غەم سەوز و تێراوە لە بەر ئەم دوو شتە !

« دجلـــە و فورات » لەوچوونە ، « ئەشکی دووچـــاو » لێی چوونە ، « تاو » لێکچوونە ، « وەکوو » ئەوزارە •

وێنە بۆ وەکـیـــەکێ کە سێ پایەی تێدا هەبێ وەکوو ئـــەم هۆنراوەی « ئەحمەد موختار » کە ئەڵێ :

هیلالی یەکشەوەم دی سەجدە بەر بووم بێ تامل من
موبارەک بوو لە لام چونکە ئەڵێی تاقی برۆی یارە !

« برۆی‌یار » لەوچوونە ، « هیلال » لێی چوونە • « ئەڵێی » ئەوزارە •

وە یا هەر ئەو ئەڵێ :

بەخوا شیشەی دڵم دایم لە بارەی عەشقی تۆ کەیلـــە
لە داخی سەروی باڵات ئەشکی چاوم هەر وەکوو سەیلە

« سەیل » لەوچـــوونە • « ئەشکی چاو » لێی چوونـــە • « وەکوو » ئەوزارە •

ئەوەی کە سێ هەستوونی هەبێ و ئەوزار نەبێ وەکوو « ناڵـــی » ئەڵێ :

« عاشقی بێ دڵ دەناڵێ مەیلی گریانی هـــەیە »
« بێشکە هەورە تریشقە تاوی بارانی هـــەیە »

« هەورە تریشقـە » لەوچوونە • « گریان » لێی چـــــوونە • « دەناڵێ » لێکچوونە •

وەک یەکێ کە هـەر لێی‌چوون و لەوچوونی تێدا هەبێ دیسـان هەر وەکوو « ناڵێ » ئەڵێ :

« **سەھمی نگەھت خستمی ھەستامەوە رامکرد** »
« **ئەگریجە و زولفت بە جـەفا ھاتنە یـــاری** »

« نگەھت » لەوچوونە • « سەھم » لێی چوونە •

لە ھەموو بەشەکانی وەک یەکدا « لێکچوون » با راستەو راست لە رستەکەدا زەق نەبوو بێتەوە لە راستی دا ھەر ھــەیە و ئەبێ ھەبێ ، چونکە ھەر ئـــەوە کە لەوچوون و لێی چوونەکە پێکەوە ئەبەستێت •

ئەمەو ھــەر چەندە وتراوە وەک یەکێ کە تەنیا ھــەر لەوچوون و لێی‌چوونی تێدا ھــەبێ ئەوە لە ھەموویان بەھێزترە ، بـەڵام ئەمە بـە چاو چوار بەشەکـەوەیە ، ئەگینا وەک یەکی ھەڵەو گەرراوە ھـــەیە کە لەوچوون ئەکـرێ بـە لێی‌چوون و لێی‌چـوون ئەکرێ بـــە لەچوون ئەمە لە ھەموو وەک یەکێ بەھێزترە ، با ئەوزاریشی تێدا ھەبێ • وێنە وەکوو « مەولەوی » ئەڵێ :

« **گوڵ چون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشـــــان** »
« **وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشـــان** »

لە ھەموو وەک یەکێـکدا روومەتی ئازیزو یار ئەچوێنرێ بـە گوڵ ، وە فرمێسکی خۆشی و شادی ــ کە ساردە ــ ئەچوێنرێ بە بەفراو، کەچی ئەم ھەڵگـێراوەتەوە ئەڵێ : نەزاکەت و نـازکیی گوڵ وەکوو رووی ئازیزە ، ھاژەی بەفراوان وەکوو لافاوی چاوی منە • ئەمە لێرەدا ئەو پەرری بەلاغەی نواند ! •

* * *

ئەنجام و روونکردنەوەیەک

مەبەست بە وەک یەک ئەوەیە کە خواستنی « تحقيقية ، مكنية ، تجريدية » نەبـێ ، چونکە لەم سێیەدا ھاوبەشی کردنی فرمانێـکە لەگەڵ فرمانێـکی‌ترا لە گوزارەدا ، واتە « لێـکچوون » ، لەگەڵ ئەوەشا ئەمانە ھیچیان بە وەک یەک دانانرێن •

وەکوو وترا لە وەک‌یەک دا چوار هەستوون هەیە ؛ لێی چوون ، لەوچوون ، لێکچوون ، ئەوزار •

لە کاتێکا کە ئەڵێین : لێی‌چوون و لەوچوون ـ کە ئەم دووە هەر دوو سەری وەک‌یەکەکەن ـ « حسی »بن ، وەکوو : « روومەت ، گوڵ ، پێستی نەرم و نیان، شەرابی ئاڵ و گەش » وە یا « عەقلی »بن، وەکوو « زانین ، ناسین ، ژیان » ، وە یا جیا بن ؛ واتە لێی چوونەکە عەقلی بێ و لەو چوونەکە حسّی بێ وەکوو « مردن ، درندە » ، دیارە مردن عەقلی‌یە و درندە حسّی‌یە ، وە یا پێچەوانەی ئەبێ ، واتە لەو چوونەکە عەقلی بێ و لێی چوونکە حسّی بێ ، وەکوو « بۆن » و رەوشتی چاک کە ئەمانە عەقلین •

مەبەست بە « حسّی » ئەوەیە کە خۆی یا « مایە ـ مادد »ەکەی بەچاو ، یا گوێ ، یا بۆنکردن ، یا چەشە ، یا دەست لێدان پەیدا بێ • لەبەر ئەمە ئەوی بە ئەندێشەش پەیدا بێ هەر لەمانەیە و تێکلاویان ئەبێ •

بەڵێ راستە خەیاڵ خۆی بارسایکی نی‌یە و لە مەحسووسات نی‌یە ، بەڵام ناوەرۆکی خەیاڵەکە ؛ واتە ئەوشتانە کە لە خەیاڵەکە دروست بوون لەوانەن کە بە « حسّ » هەست ئەکرێن •

وێنە وەکوو هۆنەرێکی شارەزووری ئەڵێ :

« **گوڵاڵە سوورەی دەشتی «بێرەشکە»**[1] »
« **کە « بـا » لێی ئەدا ئەکا کەروێشکە** »
« **سووریەکەی ئەوان بەو شەپۆلدانە** »
« **ئەلێی یاقووتە و لە ناو گەردانە ؟**»

سووریە کە چوێنراوە بە یاقووت ، یاقووت ، لەو چوونە و مەحسووسە

(١) ـ « بێرەشکە » دێیکە لە شارەزوور •

ـ ئەسلی سـووریەکە ، نەوەک گوڵەکە ، چونکە جەوهەری سـووری عـەرەزێـکە بە سەر « مایـە »کەوەیەکە ئەسلی گوڵەکەیە ـ ئەم ئەسلی سووری‌یە خەیاڵی‌یە و غەیر مەحسووسە و لێی چوونە ، تەماشا ئەکەی غەیر مەحسوسێـک چوێنراوە بە مەحسووسێـک •

مەبەستیش بە عـەقلی ئەوەیە کە وەرگرتنەکەیان بەهۆی پێنـــج هەستە رواڵەتیـەکانەوە نەبێ ، بەڵکوو بە هۆی حەواسە پۆشراوەکانـەوە بێ• ئەوەی کە بە وزدان هەستی پێی بکرێ ئەچێتە ناو عـەقلیەکەوە ، وەکوو خۆشي و ئێش و ئازار •

ئەمجا لێـکچوون :

لێـکچوون شتێـکە کە لێی چوون و لەوچوون تیایا هاوبەشـن ؟ واتە لـەو مەعنایە دا کـە ئەویستری هەر دوو تەرەفەکە تیایـا هاو بەش بن • کە ئەڵێـین هاو بەشن ؟

یا ئەمەیە بە هیچ جۆر لە حەقیقەتی لێی‌چوون و لـەو چوونەکە دەر نەچوون ، وەکوو کەوایەک ئەچوێنـی بە کـەوایەکی‌تر لە ترۆم و رەگەزیانا • بە وێنە ئەڵێ : هەر دووکیان قاسۆنن •

وە یا دەرچوون ، واتە دروستکردنەکەی بە ئەندێشە دروستکراوە • وەکوو لەم وێنەدا « ناری » ئەڵێ :

« جریوەی ئەستێرەی ئاسمان لە شەوێکی سـاف و تاریکا »
« نەڵێی رێبازی ئەهلی بدعەیە بـە ناو رێـگایکی باریکا »

ئەمە وێنەیە بۆ ئـەوە کە لێی چوون و لەوچوون لـە شتێـــکی خەیاڵی‌دا هاوبـــەش بن ؟ یەعنێ ئەم مەعنا خەیاڵی‌یە نە لـــە هیچ‌یەک لە دوو تـەرەفەکەدا هەیە ، وە نـە لە هەردووکیشیانا هـەیە ، مەگەر بەوە نەبێ کە ئەندێشە دروستی بکا •

لێرەدا جەریوەی ئەستێرە لێ‌ی‌چوونە ، « رێباز » لەوچــوونە •
جریوەی ئەستێرەی چواندووە بە رێبازی ئەهلی بدعەت ، لێــکچوون ،
واتە ئەو شتەی کە دوو تەرەفەکە ئەگەیەنێ بــە یـــەک ، رووناکي و
رێ‌پێشاندانی مەعنــەوی‌یە • ئەمە لە رێبازەکەدا خەیاڵی‌یە ، چــونکە
سپێتی و رووناکــي و تاریــکي چواندووە بە داهێنانی شــتــی نابەجێ لە
دینا ـ کە ئەوەش رێـــگای ئەهلی بدعەتە • لێــکچوون ـ کە کـۆ
کەرەوەی دوو تەرەفەکەیە ـ خەیاڵی‌یە لە داهێنانەکەدا •

وە یا بە هۆی سفەتێکەوە لەو حەقیقەتە دەرچوون ؟ واتــە سفەتێـک
لە لێ‌ی‌چوون و لەوچــوونەکەدا هەیە ، پێویســتە لێــکچوونەکە لەو
سفەتەدا لەگەڵ ئەوانا هاوبەش بێ •

جا ئەم ســفەتەش یا حەقیقی‌یە ، یا ئیزافی‌یە • حــەقیقیەکەش یــا
ئەمــەیە حسّی‌یە ، ؟ واتــە بە یەکێ لە پێنج هەستە ئاشـــکراکان دەر
ئەکەوێ و وەر ئەگیرێ • وە یـــا عەقلی‌یە ، وەکوو : زیــرەکي و
زاناياري و لێبووردن • ئەو سفەتەش کە ئیزافی‌یە ؟ واتە لێــکچوونەکە
سفەتێــکی ئیزافی‌یە و لـــەزاتی «بابەت ـ موضــوع »ەکەدا نــی‌یە ،
بەڵکوو مەعنایەکە بەستراوە بە دوو شتەوە • وەکوو تەشبیهی دەلیـــل
ئەکرێ بــە رۆژ • تەماشا ئەکەی ئەم لابردنــی پەردەیە شتێــک نی‌یە
کە لە زاتی دەلیلەکە ، وە یا رۆژەکەدا بێ ، بەڵکوو ئەمە مەعنایەکــی
ئیزافی‌یە ؟ ئیزافە ئەکرێتـــە لای دەلیلەکە ، وە یا رۆژەکە ، وە یـــا
ئەلای نەفسی پەردەکە •

بە کورتی ئەم لابردنی پەردەیــە لە بەینــی دەلیـــــل و رۆژ و
پەردەکەدایە ، کە ئەوان نەبن ئەم نابێ •

* * *

ئەنجام ئەوەیە ؟ لێکچوون ـ وجه الشبه ـ یا یەکێکە لە جێگای یەکێک دانراوە وەکوو ئەوە ئەڵێ « ئازاد وەکوو نەوزاد وایە » چواندنی ئەم دووە بە یەک لەوەدایە کە هەردووکیان لە رەگەزەکانی مـادده ـ ئاو و خاک و باو ئاگر ـ دروستکراون •

وە یا زیاترە لە یەکێک • ئەوەی کە وا یەکێکە ، وە یا لە شوێنی یەکێک دانراوە ، یـا ، ئەمەیە بە حِس و هەست وەر ئەگیرێ ، وە یا بە عەقڵ مـرۆڤ هۆشی بۆ ئەچی • واتە دەرک ئەکرێ • ئەمە چوار لق •

ئەوەی کە زیاترە لە یەکێـک یا حسّییە ، یا عەقلییە ، یـا جیاوازییان هەیە ، واتە اختلافیان هەیە • ئەمە بوو بە حەوت ، سێیە عەقلیەکە دوو تەرەفەکەی ـ لێی چوون و لەو چوونەکەیە ـ یا حسّی ئەبن یـا عەقلی ئەبن • یا لێی چوونەکە حسّـی ئەبێ و لەوچوونەکە عەقلی ئەبێ ، وە یـا لێی چوونەکە عەقلی و لـەو چوونەکە حسّی ئەبێ • ئەمە هەمووی بوو بە شانزە بەشەوە •

لەگەڵ ئەم هەموو شتانەدا و لەگەڵ ئەم هەموو بەشکردنانەدا کە لە بابەتی « وەکیەک »ەوە کران و دروست ئەبن ئەبێ ئەوەش بزانین کە ئیشـی وەک یەک زیاتر بۆ بەخشانە لە راستیدا نەوەک بـۆ هۆنـراو ، چونکە وەک یەک بۆ « ایضاح »و ئاشکرایییە » ، ئـەم ئاشکرایی و ئیزاحە فرمانی بەخشانە ، ئەوەندە هەیە تۆکە لە هۆنزاودا « ایضاح » پێـک دێنی بۆ ئەوەیە کە لـە بەخشـانی نزیـک بخەیتەوە •

دروست و خوازه

زۆرتر له زاناياتی زانياري بەلاغه بابەتی دروست و خوازەيان پاش قسەكردن له « مجـــازه »وه كردووه • وه مەبەستيش لەم بابـەتـه «خوازه»كەيه ، چونكه ئەو وشەيه كه راستە « حەقيقەته » هيچ قسەيەكی تێدا نی‌يه • كه ئەوتـرێ زانياري بەلاغه ، زياتر هەر بۆ « مجـاز »و خزمەكانی مەجازه •

جا من له رەوانبێژي ئەدەبی كوردي‌دا ئـەوەم به لاوه رەواتر و رەواتر بوو كه ئەم باسی دروست و خوازەيه پێش مەجاز و خزمەكانی مەجاز بكەوێ •

ئەمـــەو ديسان وەكوو وترا زياتر لـه زانياری‌يەكانی رەوانبێژي لەم دروســت و خوازەيەوه پەيدا ئەبێ • ئەمەش مەرج نی‌يه كه هەر وشەيەك به پێی دانانەكەی دروست ــ حەقيقی ــ نەبوو ئيتر ئـەبێ به خوازه و دەست و پێوەندی خوازه ، بەلام زۆرتر له زمانـا هەر وا بووه كه ئەگەر وشەكه دروست نەبێ ؟ واته حەقيقی نەبێ له گوزارەكەيا بووه به خوازه و بنەمالـەی خوازه • كەوا بوو كاريگەري دروســت و خوازه بـــۆ زانياري خۆشخواني دەستێـكی بالای هەيه • ئيتر بـــەو بۆنەوه ئەڵێين :

وشه له هـــەر زمانێكا بێ سەرەتا ، كه داهاتووه ، وه يـــا يەكەم كەسی ئەو زمانـه ئەو وشەيه به سەر زارا هاتووه و بۆ شتێـكی تايبەتی دايناوه ــ كه بـەمه ئەوترێ « دانانی زمانی » ــ لەپاشـــا بەره بـەره پێويسـتی ئەو زمانه ، وه يا خاوەن زمانەكه زياد بووه ، وشەكان بەشـی

ئەو پێویســـت و گوزارانەیان نەکردووە ، بە ناچاری هێـــناویانە ئەو وشانە کە سەرەتا بـــۆ شتێـکی تایبەتی دانراون لە گوزارەیترا و بـــۆ شتیتریان بەکار هێناوە •

تەنانەت جاری واش هەبووە کە ئاشنایەتی وشەکە لـەگەڵ گوزارە بـۆ دانراوە بناغەییەکەشیا بـرراوە ـ کە ئەمەیان لـــە کردەوەی زەمان و چەرخ بووە ـ ؛ واتە گەلێ جاری وا بووە ئەو گوزارەیە کە لە ســـەردەمی خـــۆیا بۆ وشەیەکی تایبەتی بووە ، ئەو گوزارەیە لـــە ناو چووە و وشـــەکە کراوە بە قاڵب بۆ گوزارەیەکیتر ، بەڵام ئەمەیـان وەنەبێ زۆر بـــووبێ ، بەڵکوو زۆریی هەر لەوەدا بووە کـــە وشـــەکە پێجگە لە گوزارە رەسەنیەکەی خۆی گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکیتر و ئاشنایەتیشی لەگەڵ گوزارە بناغەیەکەی خۆیا هەر نەبچرراوە •

جا بـــە هۆی ئەم تاوتوەوە خـــــوازە و خواستن و درکـــە و شتیتر پەیدا بووە ، وشە دارڕێژراوە بناغەیەکە پێی وتراوە «دروست ـ حەقیقـــەت » ، بەوانیتـــر وتراون « خوازە ، درکە ، خواستن • بـــە وێنـــــە :

« سەر ، دەســـــت ، راست ، ئازاد ، بـــەراو ، رووت » یـانەی تاریک ، نەوباوە ، رووپۆش ••• هتد » •

کە لە بناغەدا بە دانانی زمانی « سەر » بۆ ئەو سـەری مـرۆڤ و گیانلەبەرەیە • « دەست » بۆ ئەو دەستەیە کە دیارە و بە مرۆڤـەوەیە • « راست » پێچەوانەی لارە « ئازاد » بۆ رێک و پێـک و راســـتە • « بەراو » بۆ بـــەردەمی ئاوە • « رووت » بـــۆ ئەوەیە کەهیچی لـــە بەرا نەبێ • « یانـەی تاریک » دانراوە بۆ ماڵی تاریک • « نەوبـاوە » مێوەی تازە پێی گەیشتووە • « رووپۆش » بۆ ئەو کەسەیە کە رووی خۆی دائەپۆشێ •

کەچی ئەمانە هەموو گوێزراونەتەوە بۆ جێگایانی تر : « سەر » بۆ سەردار ، وەکوو ئەڵێ : ئەو خێزانە ، وە یا ئەو لەشکرە بێسەردار مواەتەوە » . وە یا وەکوو « شوکری فەزلی » ئەڵێ :

« قەومی بێ سەر نی‌یە ئیمرۆ لە هەموو عالەمدا »
« دەتەوێ تاجی سەری بی بە هەوا گێژی نەکەی »

« دەست » ئەڵێ : دەست درێژە ، واتە بە دەسەڵاتە . وە یا وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« ئەو کەسەی کەوا دەستی درێژە »
« لەگەڵ ئەو دەستەی سەریشی گێژە »

« راست » واتەبێچو پەنای تێدا نی‌یە . وە یا وەکوو شێخ‌رەزا ئەڵێ :

« لە هەرلایە کە راستت دی سەلامی لێ بکە قوربان »
« گوریسی ناو هەمانە پێم ئەڵێ راستی‌ی منم قوربان !»

« ئازاد » بووە بە ناو بۆ مرۆڤی تایبەتی و بۆ سەر بەستی . وەکوو « جوررستانی » ئەڵێ :

« کە بۆ لاوانی ئازادی ، بە ئازادی ژیان دەرکەوت »
« ئەڵێن ئەو رۆژە نەورۆزە ، گوڵی دڵخوازی خۆیانە »

« بەراو » ناوە بۆ ئەو زەوی‌یە کە ئاوێک ئاوی ئەدا . وەکوو « دڵدار » ئەڵێ :

« بەراوی ماڵی ئاغایە بەراتم »
« سلاوی ماڵی کۆیخایە خەلاتم »

« رووت » بۆ هەژار و نەدارا . وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« هەرچەندە کە رووتم بە خودا مائلی رووتم »
« بێ بەرگیە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە »

وە یا « سالی » ئەڵێ :

« ئەگەر رووتم ، ئەگەر قووتم ، ئەگەر دێوانەو پووتم

« نی‌یە چارەم ، نی‌یە چارەت ئەمن هەر مائلی رووتم »

« یـانەی تاریک » بۆ گۆرر ، وەکوو « حەماغای دەربەن فەقرە » ئەڵێ :

« دیم دەنگێ ئاما ئەتۆی خاکـــەوە »

« ئەو یانەی تاریک حەسرەتناکەوە »

« ئەوباوە » بـۆ یەکەم کۆرپەی ئـافرەت ؟ واتە تۆسکە کە ئـەمە زۆر خۆشـــەویست و بەنموودە لـــە لای باوک و دایک • لـــەم رووەوە وەکوو « حەمدی » ئەڵێ :

« ئەوباوەیە ئەو شاسوارە وا لە مەیـدانی جـــەنگا »

« شێری نەرر ، پڵنگی ئەبەز ، تازا و چابوک ، سەف درە »

« رووپۆش » بەکار ئەهێنرێ بـۆ پەچەی ژنان • وەکوو « نوری شێخ سالح » ئەڵێ :

« ئەیوت ئەو رووپۆشە تەنها رووی ئەپۆشیوین و بەس »

« روو بە رووی خۆتان حقووقی نایەنە ناو لمیانـــەوە »

ســەیر ئەکەین ئەمانە هەموو لە گوزارە باغەیەکەی خـــۆیان گوێزراونەتەوە و بـــۆ شـتی‌تر بەکار هێنراون ؟ واتە لە دروستەوە چوون بۆ خوازە •

خــــوازه

درکه

خوازه :

خوازه وه یا خــوازمان له دهستووری زمانی کوردی دا نــاون بۆ ئهو واتایـــه که له زمانی عهرهبیدا بـــه « مهجاز » گوزارشتی لێ دراوهتهوه •

ههروهها درکه ، وه یا « گۆشه »ش دیسان له زمانی کوردیدا لــه باری رهوانبێژییهوه بهکار ئههێنرێ بۆ ئهو چهمکه که له زمـــانی عهرهبیدا به « کنایه » ناوی دهر کردووه •

وشه ناتوانێ به تـــهواوی له دایهخی گوزاره دهر بێت ؛ واتــه گوزاره فرهیه و وشه کهمه • لهبهر ئهمه ، وه لهبهر ئهوه که وشه له کاتی دانانیا بۆ یهک شتی تایبهتی دانراوه ، پاشان پێویست زۆر بووه ، وشه نهبووه که بۆ ئهو پێویسته دابنرێ، به ناچاري هێنراوه ئهو وشهیه که لهکاتی خــۆیا بۆ شتێکی تایبهتی دانــراوه گوێزراوهتهوه بۆ ئــهو شته پێویستــه که داهاتووه • لهم گواستنهوهیه خوازه و درکه پهیــدا بـــووه •

کهوابوو خـــوازه و درکه خزمایهتیهکهیان لهم شوێنهوه دهستی پێکرد ؛ واتــه له شــوێنی کهمیی وشهو زۆریی گوزارهوه ئــاتــاج بوون به وشه پهیدا بووه •

ئهمجا جیایی له نێوانیشیانا ئهوهیه که :

ئهو وشهیه لهکاتی خۆیا بۆ گوزارهیهکی تایبهتی دانراوه ، ئــهو گوزارهیه بووه به گوزارهیهکی راسته و راستی وشهکه ، پێسپــته که

هێنـراوە و گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکی‌تر ، ئەو رستەیە کە ئـەو وشـــەیە تێدایە ، وا پیشان ئەدا کە گوزارە بــۆ گوێزراوەکە « لازم ـ پێویســت »ی وشەکەیە ، وە دانەر ، وە یا تۆیش مەبەستان گـوزارەی دووەمە ؛ واتە گوزارە بـۆ گوێزراوەکە ، لەگەڵ ئەوەشا وشــــەکە ئەگونجێ بـۆ گوزارەی یەکەمیش ؛ واتە گوزارە بناغەییەکە • ئــەم گونجانەش ، بەو جــۆرە کە نیشانەیەکی تایبەتی لە ئارادا نەبێ بــۆ ئەوە کە وشــەکە راستەو راسـت روو بە رووی گوزارە ئەسڵیەکە بکاتەوە •

بەمە خـــوازە و درکە لێـک جیا ئەبنەوە ؛ جیا بوونـەوەکەش بـەو جۆرەیـە ئەگەر لە رستەکەدا نیشانە هەبوو بــۆ ئـەوە گوزارە رەســـەنیەکە مەبەسـت نەبێ ، واتە هـەروا وشـــەکە بە رووتـــي لەنێوانی گوزارە رەســـەني و بۆ گوێزراوەکەدا مایەوە ، ئـــەوە ئەو وشەیە ئەبێ بە خوازە • ئەگەر ئەو نیشانەیە نەبوو ؛ واتە شتێـک لـە ئارادا نەبوو کە وشەکە ببرێ بە سەر گوزارە رەسەنیەکەدا و بیچەسپێنێ بەوەوە ، ئەوە ئەبێ بە درکە •

* * *

باش ئەوە کە خوازە و درکە لێک جیا بوونەوە ئەبێ ئـــەوەش بـــزانرێ کە خوازە لە سەر دوو ، وە درکە لە سەر سێ جۆرە •

دوو جۆری خوازە یەکێـکیان « ژیري ـ عەقلی »یە ، یەکێکیان « زماني ـ لوغەوی »یە •

ژیری‌یەکە ئەوەیـە کە کردەوەیەک بدرێتە لای شـــتێک ، وە یـا یەکێـک کە نە راستی‌یدا رەوا نەبێ بدرێتە لای ئەو • وەکـوو ئەوە کە ئەڵێی « زانکۆیکم دانا » • ئەو کەسە کە ئەوە ئـەڵێ ئەمـە

شتێکی راستە کە ئەو بووە بە هۆی دروستکردن و جێبەجێ بوونی زانکۆکە ، بەڵام لە رووبەکی راستیەوە رێکخستن و پێکهێنانەکەی مامۆستا و کرێکارەکان بوون و ئەوان ئیشەکەیان بە تەواوی هێناوەتە ئەنجام .

جا ئەم جۆرە خوازەیە پێی ئەوترێ خوازەی زیری چونکە زیری‌یەکە ئەم جۆرە ئیشکیلە ئەدا .

لەگەڵ ئەمەشا ئەبێ ئەوە بزانین کە ئەم خوازەی زیری‌یە لە راستی‌دا ئەبێ بە چوار بەشەوە ؛ لە کاتێکا کە وترا کردەوەکە بدرێتە لای شتێک ، وە یا یەکێک کە لە راستی‌دا رەوا نەبێ بدرێتە لای ئەو ، ئەمە ئەم بەشکردنەمان بۆ دروست ئەکا ؛ چونکە کردەوەکە کە ئەدرێتە لای شتەکە یا دروست «حەقیقی »یە . کە ئەڵێن دروستە ، واتە ئەو نیسبەتە ، کە ئەدرێ « زمان ، هەردوو سەرەکەی بە حەقیقی دا ئەنێ ، وەکوو ئەوە ئەڵێ « بەهار نێرگسی رواند » .

لێرەدا « بەهار ، هەیە ، «نێرگس » هەیە ، « رواند » هەیە . بەهار رواندی . چی رواند ؟ . نێرگس . کەوا بوو لێرەدا « رواندن موسنەده، بەهار موسنەد الیه. ئەمانە هەر دووکیان حەقیقەتی زمانین چونکە چ روانەدنەکەیە ، چ بەهارەکەیە لە شوێنی خۆیانا بە پێی دانانی‌زمان بەکار هێنراون . ئەوەندە هەیە خوازەکە لەوەدایە کە نیسبەتی رواندن دراوەتە لای بەهار ، کەچی ئەبوایە بدرایەتە لای خــــوا .

وە یا ئەو کردەوەیە کە ئەدرێتە لای شتەکە ، زمان هەر دوو سەرەکەی ـ موسنەد و موسنەد الیه کە ـ هەر بە خوازە دائەنێ، واتە «وضعی‌لغوی» . وەکوو ئەوە ئەڵێ : « بووکی چوار وختە ئەرزی زیاندەوە » .

لێرەدا « ژیاندنەوە » هەیە ، « بووکی چوار وەختە » هـــەیە ، هەر دوو لایـان لە غەیری شوێنی راستەقینە و حەقیقـەتی خۆیانا بەکار هاتـوون ، هەر دووکیان بوون بە خوازە . « ژیاندنەوە » خوازەیە لـە «رواندن» . « بووکی چـوار وەختە » خوازەیە لە « بەهار » ؟ واتـــە بەهار ئەرزی رواندەوە ، بەڵام ئەسڵی ئیسنادەکە خوازەیەکی ژیرییە . لەگەڵ ئەمەشا دیسـان ئەم رستـەیە هەر پڕیەتی لە خوازە ، وەلـێ بەهۆی لابـردنی وشـەو دانی سفەتی ئەو وشەیە بە وشەیەك ، کـە ماوە ؛ چونکە ئەسڵەکە ئەبێ وای لێ بێتەوە « بارانی بەهار گیای ئەرزی رواندۆتەوە » .

وە یـا موسـنەدەکە حەقیقەت بێ و موسنەد الیە کە مەجـاز . وەکوو ئەڵێ : « بـووکی چوار وەختە نێرگـسی رواند » ، « روانـــد » موسنەدە و حەقیقەتە ، « بووکي چوار وەختە » موسنەد الیە و مەجازە ؛ واتـــە حەقیقەتیـکی لوغەوییە ، چونکە « رواندن » کاتێ کـە دانەری زمان دایناوە هـــەر بۆ ئەو مەعنایە داناوە کە هەیە و بە مەعنا « شین » بوونە . « بووکی چوار وەختە » موسنەد الیە و خوازەیە لە « بەهـار » ، چونکە دانـەری زمـان ئەو وشەیە بۆ « بەهار » دانـەناوە ، بەڵـکوو بۆ « وەوی » یـەکی داناوە کە لە هەموو دەمێـکا هەر بووك بـێ ؛ یـا لە بەهار و هاوین و پایزو زستانا ، یا لە بەیانی و نیوەڕۆ وئێـوارە و شەوانا ، ئەگونجێ بۆ هەمووی .

وە یا بە پێچەوانەوە ، ئەڵێ « بەهـــار ئەرزی ژیانـدەوە » . «ژیاندنەوە» موسـنەدە و مەجازە ، « بەهار » موسنەد الیە و حەقیقەتە . ژیاندنـەوە نیسبەت دراوەتە لای بەهار ، بەهار حەقیقەتە بـۆ ئەو کرەی کە کەوتۆتە نێوانی زستان و هاوینەوە ، دانەری زمان وای دانـاوە . « ژیاندنـەوە » « واضـعی » زمان دایناوە بۆ زینـدوو بوونـەوەی

گیانلەبەر ، تێستە لە غەیری شوێنی خۆیدا بەکار هاتووە ، نیسبەتی ئەم زیندووبوونەوەیە بۆ لای بەهار ونەبێ حەقیقەت بێ . بەهار لە راستیدا خوا نییە کە شت زیندوو بکاتەوە، بەڵکوو ئەو بارانە کە لەو کاتەدا ئەبێ ، ئەبێ بە هۆی ئەوە کە رووەکی زەوی ئەبووژێنێتەوە .

* * *

زمانییەکەش ـ کە لوغەوییەکەیە ـ مەبەست بەم گوزارشتە ئەوەیە وشە لەکاتی خۆیا کە دانراوە بۆ شتێکی تایبەتی دانراوە ، پاشان گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکی تر ، وە ئەبێ پەیوەندي لە نێوانی هەر دوو گوزارەکەدا هەبێ ، ئەم پەیوەندیەش پەیوەندێک بێ هەست بۆی بچێت و بیدۆزێتەوە ، نەوەک پەیوەندي راستەقینە کە جیانەبوونەوەیە .

بە وێنە باسی خۆشی و سازگاري شوێنێک ئەکا ئەڵێ : «چوومە ناو بەهەشتێکەوە » دیارە گوزارەی راستەقینەی بەهەشت ئەو شوێنە تایبەتییەیە کە خوا بەڵێنی داوە بیدا بە چاکان و پارێزگاران .

لە وێنەکەی ئێمەدا پەیوەندیەکی هەست پێی کراو هەیە لە نێوانی گوزارە رەسەنیەکە و گوزارە بۆ گوێزراوەکەدا ـ کە خۆشیی هەر دوو لایە ـ نیشانەش هەیە کە نایەڵێ گوزارە رەسەنیەکە بگرێتەوە ، ئەو نیشانەیەش باسکردنی شوێنە تایبەتییە خۆشەکە و نەبوونی بەهەشتی راستەقینەیە لەبەر دەستدا .

دیسان ئەوەش هەر ئەبێ بزانرێ کە زیاتر « خوازە » بە سەر « خوازەی بەرەڵا ـ مجازی مرسل »دا سەرەو نخوون ئەکرێتەوە، ئەم خوازەی بەرەڵایەش جیاکردنەوەی لەگەڵ خواستن دا ئەوەیە کە ئەگەر پەیوەندي لە نێوانی دوو شتەکەدا ؛ واتە لێی خواستراو و

بۆخواستراو لێکچوون بوو ، ئەوە خواستنە • وێنە وەکوو «ناهریەگ» ئەڵێ :

« لە رووی ئەو ماهەدا وستام بە ئومیـــــدی حەیاتی تر »

« کەچی دەردی «پوان» لێی دام، ئەما بۆم ئەو حەیاتەش بووم»

لێرەدا « مشبەبە » هەیـە کە « کـەتان »، و نەوتراوە • « مشبە » هەیە ـ کە خۆیەتی و بـــە « وەستام » گوزارشتی لێی داوەتەوە ـ • لە ملائماتی « مشبەبە » کە هەیە ـ کە « رزان »، • کەتان کە ، لەبەر مانگ دا رابگیری ئەرزێ •

ئەگەر لێکچوون نەبوو ئەوە خوازەیە ، خوازەی بەرەڵاش ئەوەیە کە نەبەسترابێ بە هیچ پەیوەندیەکەوە •

لـە وێنەیەکی وەکوو « کابرا دەستێـکی درێژی هەیە » ، لێـرەدا دەست بۆ دەسەڵات بەکار ئەهێنرێ • لە نێوانی دەســـتو دەسەڵات دا وەنەبێ پەیوەندی‌یەکە لێـکچواندنی دەست بێ بە دەســـەڵات ، بەڵکوو دەستەکە « بایسێـکی هۆی ـ عیللەتێـکی سەبەبی »یە بۆ دەسـەڵات و زەبەر بە دەستێ ، چونکە بە هوی‌دەستەوەیە کە هـەموو جۆرە فرمان و بەڵکوو فەرمانێـک دێتە ئەنجام •

ئەگەر خـۆ مەبەستیش ئەوە بێ کە « دەست » وەر بگیرێ بـۆ دەسەڵات و مەبەست بە دەسەڵات زەبەر بـە دەستێ بێ ، ئەوە لێکچوون هەیە ـ کە هێزو توانایە لـە هەر دوو لایانا ـ لێـرەدا ئەبـێ بـــە خواستن •

لە ســـەر ئەم ناساندنە و بەم جۆرە ، هەر یەک وشـە ئەتوانرێ گەلێ جـــار بە خواستن و بە خوازەش دابنرێ ، دیارە ئەمە نیازەکـە ئەیانگۆررێ و اعتبارات دروستی ئەکا •

دركە

وترا ئەگەر شتێـک لە ئارادا نەبوو کە وشەکە ببرێ بـە سـەر گوزارە رەسەنی و نـەژادیەکەدا ئەوە درکەیە • وە درکەش لە سـەر سێ جۆر بوو ؛ جۆرێـکیان مەبەست زاتی شتەکەیە ، جۆرێکیان مەبەست بەو سفەتی شتە ، جۆری سێیەم درکەیە لە هـــاوگری ـ نیسبەت •«

ئەوەیان کە خودی شـــتەکەیە وەکوو « موخلسی سـەقزي » ئەڵـێ :

« لەنجەی کوتر و لەرەی مامزو بۆنی وەنەوشە و رەیحانە و شەو بۆ »
« ئاوازی بولبول ، نەرمی پەرری قوو ، شیرینی نەبات گشت هاتن بۆ تۆ »

ئـەم هەموو شتانە درکەیە لەو کەسە تایبەتی‌یە کە هـۆنەر باسی کردووە و خۆی ئەیزانی!• چەند سفەتێکی هێناوە کە هەر یەکە لەوانە جیا جیا خاوەنێکی تایبەتیان هەیە ، بەڵام بە هەموویانەوە شتی‌تر و کەسی‌تر نی‌یە بیگرنەوە تەنیا مەوسووفەکەی هۆنەر نەبێ •

هەروەها « باڵایەکی راست و هۆشێـکی تەواوی هەیە» ، ئەمەش درکەیە لـە ئادەمیزاد ، چونکە هیچ شتێـکی‌تر نی‌یە کە هـــەر دوو وەسفەکەی پێـکەوە تێـدا بێتە دی جگە لە ئادەمیزاد نەبێ •

جۆری دووەم کە مـەبەست سفەتی شـتەکەیە ، ئەمیش ئـەبێ بە دوو بەشەوە ، چونکە سفەتەکە یا ئەمەیە گوێـگر زوو بـۆی ئەچێ و وەری ئەگرێ ، یـــا درەنگ ، واتە پێویستی بە بـیر کردنەوەیەکی زیاد هەیە •

ئەوەی کە زوو بـۆی بچێ وەکوو لە وەسـفی یەکێـکا ئەڵێ :
« کابرایەکی هەڵەشـــەیە » ، ئەمـــە درکەیە لە زۆر بلێـتی کابراو بیرنەکردنەوەی لە قسەدا •

ئەوەشیان کە رێـگا دوورەکە بێت و پێویست بە بیر کردنـەوە و ورد کردنەوە بێـت وەکوو ئەوە باسی ماڵێـک ئەکرێ کە ئازۆخەیەکی زۆریان خستووە ، کەچی زوو دوایی هاتوە ، دەربارەیا ئەڵێـن : « ماڵێکی بە ئەرکن » •

ئەمە درکەیە لەوە ،کە ، ماڵێـکی میواندارن ، چونکە لە میـــانەی قسەدا ئەوە دەر ئـەکەوێ کە ئەو ئازۆخەیە زوو دوایی هاتووە ، ئـەم زوو دوایی هاتنە لەبەر ئەوە بووە کە زۆری لێ‌ی خواروە ، زۆر لێ‌ی خـواردنەکە لە بەر زۆر میـوان هـاتن بووە و میـــوانداری‌یان بـۆ کردون •

جۆری سێ‌یەم درکەیە لە « هاوگری ـ نیسبەت » ؛ واتە کـۆمەڵە ســـفەت و گوزارەیەک ئەدرێتە پاڵ یەکێـک ، بەڵام نەوەک راسـتە و راست ، بەڵکوو لە رێـگایەکی بەنامەکی و دوورەوە ، بە جۆرێ کـــە ناوی کەسەکە ناهێنرێ، دێنی کۆمەڵە سفەتەکە ئەدەی بە شتێـک کـە شتەکە تایبەتی‌یە بـــەو کەسەوە کە ناوەکەی راستە و خۆ لە رستەکەدا نی‌یە • ئەم ئیشەش بۆ زیاتر بەرزبوونەوەی کەسەکەیە ، چونکە لەمەدا هـــوشە و موبالەغە زۆرتر ئەبێ و نەفس زیاتر پێ خۆشە •

جیـا بوونەوەی ئەم بەشەشیان لە دوو بەشەکەی‌تر ؟ واتە لـــە درکە لە خودی شـــتەکە و لە سفەتەکەی ئەوەیە کە لەماندا درکەیـە لە تاکە تاکەی گـوزارەکە ، بەڵام لەودا درکەیە لـە هـەموو گوزارە

کۆمەڵی‌یەکە • وێنە بۆ ئەم جۆرەشیان وەکوو ئەڵێ :

« پیاوەتی و نان‌بدەیی و ئازایەتی بوون بە مەشخەڵێک و وان بە سەر کۆشکەکەی سەرداری بۆکانەوە » •

خاوەنی ئەم رستەیە مەبەستی ئەوەیە کە ئەم هەموو سفەتانە بدا بە یەکێک ، بەڵام لەبەر زیادە وەسفی‌تر ناوی کەسەکە ناهێنێ • ئەمانە ئەکا بە مەشخەڵێک و دایائەنێ بە سەر کۆشکی ئەو کەسەوە • لەمەوە ئەوە دەرئەکەوێ : مادام ئەم شتانە بە سەر کۆشکی ئەو کەسەوە بوون ئەبێ هەموویان لە کەسەکەدا هەبن • ئەو کەسەش « عەزیزخانی گەورە » و هەر ئەو بووە کە بە سەرداری « بۆکان » ناوبانگی دەر کردووە •

خواستن

ناساندنی خواستن ئەوەیە کە وشەیەك لە شتێکا بەکار هێنراوە کە ئەو شتە چوێنراوە بە گوزارە رەسەنی وشەکە لەبەر پەیوەندیەکی لێکچوون ـ مشابە •

جا لەبەر ئەمە ئاشنایەتی لە نێوانی « وەك‌یەك ـ تشبیە » و « خواستن ـ ئیستعارە »دا ئاشنایەتیەکی بەهێزە ، چونکە خواستن لە وەك یەکە بەهێزەکەوە دروست ئەبێ ؟ واتە ئەو وەك یەکە کە هەر « لەوچوون ـ مشبەبە »کە و « لێ‌ی‌چوون ـ مشبە »کەی تێدایە ، کە ئەمە « لێ‌ی‌خواسترا و ـ مستعار منە » و « بۆ خواستراو ـ مستعار لە » ئەگرێتەوە •

لێرەدا ئەگەر هات و «لێ‌ی‌چوون ـ مشبە»کە نەوترا ، وە یا لە دلا نەبوو ، بەلکوو هەر «لەوچوون ـ مشبەبە »کە وترا ، وە یا ئەگەر « لەوچوون » نەوترا « لێ‌ی‌چوون » ئەوترێ ، ئەوەندە هەیە پەیوەندیەکی لەوچوونەکەی ئەدرێتێ • ئەمە ئەبێ بە «خواستن» • وەکوو « نالی » ئەلێ :

« دەست بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن »

« یا حەلقەیانە سۆفی مـــلخوار و مەندەبوور »

هات و چۆکردن و گەڕران ئیشی مرۆڤە ، هی دارو دەوەن نی‌یە ، هۆنەر هێناویە سەرو و نارەوەنی چواندووە بەو مـرۆڤ و کوڕرانە کە سەما ئەکەن و دێن و دەچن • هات و چۆ کردن لە ئیشـــی لەو چوونەکەیە ، ئەو ئەم سفەتەی هێناوە داویە بە لێ‌ی‌چوونەکە ، بـەم جۆرە کردوویە بە خواستن •

ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە خواستن لەگەڵ « خوازە ـ مجاز » ئەبن بە خزم ، چونکە خوازە کە دوو بەشـــی هەبێ ؛ خوازەی زماني ـ لوغەوی » خوازەی ژیري ـ عەقلی • زمانییەکە دوو لقـــی لێئەبێتەوە ؛ یەکێ خواستن ، یەکێ خوازەی بەرەڵا ـ مجازی مرسل ـ• کە وا بوو خواستن و خوازە لە خێزانی بنەماڵەیەک بوون • جـــگە لەمەش ، خواستن لە راستیدا « خوازەیەکی زماني ـ مجازی لغوی ـیە » چونکە لە خواستندا « لەو چوون ـ مشبەبە » ئەوتـــرێ و بـۆ ئـەم لەوچوونە دانراوە ، نەک بۆ لێیچوونەکە کە « مشبە »کەیە •

پێش ئـەوە کە بە درێژي باسی جیاوازي خوازە و خواســـتن بکەین لەبەر ئەوە کە دۆستایەتیەکەی وەک یەک و خواستن تونـــدو تیژە ، باسی ئەو هەنگاوانە ئەکەین کە شا هەنگاون بۆ جیابوونـەوەی ئەو دووە :

١ ـ وەک یـەک دوو پایەی بناغەیی هەیە ؛ لەوچـــوون و لێیچوون ، خواستن هەر یەکێـکی هەیە •

٢ ـ لە وەکیەکدا ئەگونجێ لێـکچوونەکە بوترێ ، بەڵام لـە خواستندا بەهیچ جۆر نابێ بوترێ •

٣ ـ لە وەکیـەکدا شتێـکی ئاشکرایە کە لـــەوچوونەکە ـ مشبەبە ـ زەقترە ، بەڵام لە خواستندا ئەو زەقیە نامێنێ ، بەڵـــکوو تێـکڵاوي پەیدا ئەبێ ، لەم تێـکڵاویە ئەم سەر و ئەوســـەری دوو شتەکە زیاتر لێـک نزیک ئەبنەوە •

٤ ـ وەکیـەک و خواستن هەردوولایان رووەو مەڵبەندێـک ئەڕۆن بۆ ئەوە هەر دووکیان تیایا هاوبەش بن ، ئەوەندە هەیە لەجۆری رێگاکانیانا جیا ئەبنەوە •

له خواستن دا لێی خواستراو ـ مستعار منه ، واته مشبه‌به ، بۆ خواستراو ـ مستعار له ، واته مشبه ، هه‌یه ، وه‌کوو له‌وچـــوون و لێی‌چوون ـ مشبه‌به و مشبه له وه‌ك یه‌كدا هـــه‌یه • ئـه‌م لێی خواستراو و بۆخواستراوه‌ش هه‌ر یه‌كێكیان له رسته‌كه‌دا ئه‌بن • ئه‌وه‌نده هه‌یه نـاو نه‌بردنه‌كه‌ی وه‌نه‌بێ كۆسپ بێ بۆی و لـه پایه‌یه‌تی بخا ، هه‌روه‌ها ئه‌بێ نیشـــانه‌یه‌كی دیار له رسته‌كه‌دا هه‌بێ بۆ ئه‌وه گوزاره راسته‌قینه‌ی وشه‌كه مه‌به‌ست نه‌بێ •

دیـان به‌هیــچ جۆر نابێ ئه‌وزار و لێـكچوون له رســـته‌كه‌دا هه‌بێت ، په‌یوه‌ندی له نێــوانی لێی خواستراو و بۆ خواستراودا هه‌یـه ، ئه‌وه له بیر ئه‌برێته‌وه كه لێـكچواندنی مه‌عنه‌وی له نێــــــوانی لــێی خواستراو و بـۆ خواستراودا هه‌یه ، چونكه ئه‌ویستری ئه‌و دووه لـه یه‌ك بـۆته‌دا قاڵ بكرێنه‌وه ، نه‌ك بچوێنرێن بـــه یه‌ك و وه‌ك‌یه‌ك په‌یدا ببێ •

دوور نی‌یه بوترێ ئه‌م ناساندنه بۆ خواستن به‌م جۆره له‌وانه‌یــه وای لێبكا له‌گه‌ڵ درۆدا جیـا نه‌كرێنه‌وه و یه‌ك بگرنه‌وه !

ئه‌ڵـێن ئه‌و رسته‌یه كه خواستنی تێدایه ، وه یـــا بڵێین «خواستن» بـــه دوو شت له درۆ جیــا ئه‌بێته‌وه ، یه‌كه‌م به « تأویل » و بــه‌ربه‌رچ دانه‌وه ، واتــه داوای ئـه‌وه ئه‌كرێ « مشبه » كه ـ كه بـۆ خواستراو ـمستعار لـه‌ـكه‌یه له ره‌گه‌زی «مشبه‌به»كه‌یه‌،واته له جنسی لێی‌خواستراو ـ مستعار منه ـ كه‌یه • دیـاره درۆ ئـه‌م داخوازیه‌ی تێدا ناكرێ • دووه‌م نیشانه‌یه‌ك هـه‌یه له ئیستعاره‌كه‌دا كه تۆ داوای زاهره‌كه ناكه‌ی ، لـه درۆدا ئه‌م شته نی‌یه •

* * *

به‌شـــه‌كانی خـواســتن زۆرن ، بـه‌ڵام له هه‌موویـان به دیمه‌تر ئه‌مانه‌ن :

« مصرحة » مكنية » مجـردة » مرشحة » • به اعتباریکی‌تر هـەر له نـاو ئەمانەدا سـێ بەش دانراوه : « مطلقة » مجردة » مرشحة » • بابەتی هەره بـاوی ئەمانه « مصرحة » و « مكنية »یه • لـــەمەو دوا بـه دریژی قسەیان لێوه ئەکەین •

« خواستنی مصرحة » ـ كه من بەلامەوه « خواستنی بـێ‌پەنا » وه یـا « ئاشکرا »یه ـ • له هەمانکاتا ئەم « مصرحة »یه «تحقيقية»شی پێ‌ی ئەوترێ، ئەوەیە: ئەوەی كه ئەوترێ « لەوچوون ـ مشبه‌به » » واتـــه « لێ‌ی‌خواستراو ـ مستعار منه » كه پێ » وه له ملائماتی « لێ‌ی چوون ـ مشبه »»واته « بـۆخواستراو ـ مستعار له »كه له رستەکەدا هەبـێت • وێنه‌كه وەكوو « وفایی » ئەڵێ :

« چاوەکەم ئیمرۆ له گولشەن گول به عیشوه خۆی نواند »

« نەک نەکگیر بم ، به مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند »

لێرەدا « لێ‌ی‌خواستراو ـ لەوچوون » هەیه ـ کـه « گوڵ »ه ـ « لێ‌ی‌چوون ـ بـۆ خواستراو » هەیـه ـ كه « یـار »ه و نـاوی نەهێناوه ـ • له ملائماتـی بۆ خواستراو ـ كه یاره ـ عیشوه و خـۆ نواندنه • ئەم ملائمـاتەی داوه به لێ‌ی خواستراوەکه ـ كه گوڵەکەیـه لەگوڵشەن‌دا ـ بۆ ئـەوه بەو جۆره خۆی بنوێنێ •

« ئیستعارەی مكنية » ـ كه من بەلامەوه « خواستنی بەپەنا » وه یـا « به درکه »یه ـ له هەمانکاتا ئەم « مكنية »یه « تخييلية »شی پێ‌ی ئەڵێن • ئەوەیە : ئەوی كه ئەوترێ « لێ‌ی‌چوون ـ مشبه » واته « بۆ خواستراو ـ مستعارله »كه بـێ » وه له ملائماتی « لەوچوون ـ مشبه به » واتـــه « لێ‌ی‌خواستراو ـ مستعار منه »كه له رستەکەدا هەبێت • وێنه وەكوو « نالی » ئەڵێ :

« گوڵ کە یاخی و دەم درراو بوو کەوتە لافی رەنگ و بۆی »
باغەبان گـوێ گرت و دایهێنا بە دەستی بەسـتە بۆی »

یاخیبـوون و دەمدرراوی لە وەسفی مرۆڤە ـ کە ئـەم مرۆڤـە « لێیخواسـتراو ـ مستعار منه »کەیە ـ هۆنەر لێیخواسـتراوەکەی نەهێناوە ، بەڵـکوو وەسـفەکەی هێناوە و داویە بـە بـۆ خواسـتراو ـ « مستعارله »کە ـ کە « گوڵ »ە ـ ، واتـە خواستوویە بـۆ ئـەو ۰ هەروەها « گوێ » و « دەستی بەستە »ش ۰

دیسان « سجادی » ئەڵێ :

« شنەی ئەگریجەی نازدارانی کورد »
« لەشـــکری گوڵی بــە تالانی برد »

لـەشـکر وشـەیەکە تەنیا بۆ ئادەمیـــزاد دانراوە ، هۆنـــەر هێناویە داویە بە « گوڵ » ۰ لەولاشەوە تالانکردن « کردەوەیە » ، لە کاتی دانانی زمانا هەر بـۆ ئادەمیزاد دانراوە ، ئەو هێناویە داویە بە « شنەی ئەگریجە » کە ئەم شنەیە لە نازدارانا هەیە و نازدارانیش ئادەمیزادن ۰ واتـە ئادمیزاد تالان ئەکا ۰ لە هەر دوو بارا وەسفی لێیخواستراو ـ مستعارمنە دراوە بە بۆ خواستراو ـ مستعار لە ۰

ئینجا « ئیستعارەی مجردة » ، وە یـا تجریدیة » کە بە لای منەوە « خواستنی رووت » بـۆ ئەم بەشە ئەشێت ۰

ئەمەش ئەوەیە : کە خواستنەکە بەرانبەریی بـکا بە شـتێک کە ئـەو شتە لە ملائماتی مستعارلە کەیە ، واتە بـۆ خواستراوەکەیـــە ۰ وەکوو ئەڵێ : « دەستی بلاوە » واتە بەخشندەیە و شـت زۆر ئـەدا بە خەڵک « بلاویی » خواستووە بـۆ بەخشندەیی ، پاشان بلاوییکە بوو بە سفەتی « دەست »ەکە ـ کە ئەم دەستە موناسبە لەگەڵ بەخشندەییدلـە ۰ وە یـا وەکوو « مخلص » ئەڵێ :

« بارانی خوانی ئـەرژێتــە ناو دەشت »

« پێکەنینی خۆی دەشتی کرد بە وەشت »

مەبەست ئەوەیــە کە بەخشندەیە • « خوان »ی خواستووە بـــۆ بەخشندەیی ، پاشا وەسـفی کردووە بە « باران » ، کە ئـەم بارانـــە ئاشنایەتی هەیە لەگەڵ بەخشندەیی‌دا •

« ئیستعارەی مرشحە » کە بە لای منەوە « خواستنی باڵاوەتە » بۆی بەکارە •

ئەمیش کە : خواستنەکە بەرانبەریی بکا بە شتێک کە ئەو شتە لە ملائماتی « لێی‌خواستراو ـ مستعار منە » کە بێ • وەکوو ئەڵێ :

« دینی فرۆشت بە دینا ، بەڵام بازرگانیەکی رەنجەڕۆ بوو »

فرۆشتنی خواستووە بۆ گۆڕینەوە ، ئینجا لە فرۆشتنەکە شتێـکی هێنـاوە کە لەگەڵ فرۆشـتنا پێکەوە بیانکرێ ، شتەکەش ســـوود و تجارەتەکەیە •

بە کورتی لەم چوار بەشەدا ئەوەی کە زیادە بووە لە ملائماتـــی « مصرحە و مکنیة » ، ئەگەر زیادەکە لە ملائماتی « لێی‌چـــوون ـ مشبە »کە بوو ئـەوە ئەبێ بە خواستنی رووت ـ ئیستعارەی تجریدیة ـ• ئەگەر زیادەکە لە ملائماتی « لەوچوون ـ مشبەبە »کە بـوو ئەبێ بـــە خواستنی باڵاوتە ـ ئیستعارەی ترشیحیة ـ • ئەگەر بەرانبەریی نەکرد لەگەڵ هیچ یەک لە ملائماتی لێی‌خواستراو و بـۆ خواستراودا ئەبـێ بە خواستنی ئازاد ـ ئیستعارەی مطلقة ـ•

وا ئەبێ خواستنی رووت و بـاڵاوتـە پێـکەوە کۆ ئەبنەوە • وەکوو « غەرقی » ئەڵــێ :

« غەرقی سلاحە ئەو بەچکە شێری ئێمەیە گەر سەیری کەی »

« مووی سەر ملو کەللەی وەها رژاوە تەواو وەسفی شۆڕدە بێ ئەکا »

ئەم هۆنراوە گەلێ شتی لە رووی خواستنەوە تێدا هەیە ، بەڵام ئەوەی مەبەستی ئێمەیە ، غەرقی سلاحە ، ـ کە هی رووت ، تجریدیەکەیە ـ ، چونکە لە ملائماتی بۆ خواستراوەکەیە ، ئەو بۆ خواستراوەش «بەچکە شێر»ەکەیە . «مووی سەر و مل و کەللەی» هی پاڵاوتەکەیە ، چونکە لە ملائماتی لێیخواستراوەکەیە ، ئەو لێی خواستراوەش شێری راستەقینەیە .

ئەبێ ئەوەش بزانرێ کە خواستنی پاڵاوتە پاراوتر و بتەوترە لە هی ئازاد و رووت ـ لە مطلقة ومجردة ـ ، وە یا لە رووت و پاڵاوتە ـ تجرید و ترشیح ـ ، چونکە ئەم پاڵاوتەیە بە تەواوی هووشە کاري و موبالەغەکە دروست ئەکا .

* * *

پاکژیەک لە بارەی خواستنەوە :

خواستن ئەبێ بە گەلێ بەشەوە :

بە اعتباری هەر دوو سەرەکەی ـ لێی خواستراو و بۆ خواستراو ـ ئەبێ بە دوو بەشەوە .

بە چاو ئەو شتەوە کە لێی خواستراو و بۆ خواستراوەکە تیایا هاوبەشن ـ کە ئەو شتە بەلای ئەهلی وەکیەکەوە بە « وجه الشبه » ناو ئەبرێ ـ ئەبێ بە دوو بەشەوە .

بەچاو لێیخواستراو و بۆ خواستراو و کۆکەرەوەکەیان ؟ واتە بە اعتباری ئەم سێیە ئەبێ بە شەش بەشەوە .

بە اعتباری وشەی « مستعار »ەکە ئەبێ بە دوو بەشەوە ، واتە ئەسلی و تەبەعی .

دیسان خواستن به اعتبارێکیتر ؟ جگه له اعتباری ئەم سەرو ئەوسەر و کۆکەرەوە و وشەکە، ئەبێ بە سێ بەشەوە ؟ « ئازاد ، رووت ، **پالاوتە ـ مطلقة** ، مجردة ، مرشحة » •

ئەوەی که به اعتباری دوو سەرەکەی ئەبێ به دوو بەشەوە ، ئەوەیه که دوو لایەکە ، یا ئەگونجێ له شتێکا کۆ ببنەوە • وەکوو ئەوە که سەرداریک ئەڵێ :

« **گومڕاکانمان هێنایەوە سەر ڕێگای ڕاست** » واته له ڕێگا لایاندا بوو ، ڕێ به دیێمان بۆ کردن بۆ ئەوە بێنەوە سەر ڕێگا ڕاستەکە • ئەوەش که ناگونجێ کۆ ببنەوە ، وەکوو شتێکی نەبوو وە یا نەبوونێک بخوازی بۆ بوونێک ؟ واته ئیستعارەی « معدوم » بکەی بۆ « موجود » • دیارە هیچ کەڵکێک لەم ئیستعارەدا نییە و نابێ •

ئەوەی که بەچاو « جامع ـ کۆکەرەوە » که ؟ واته ئەو شتەی که هەر دوو لای خواستنەکه تیایا هاوبەشن •ئەمەش یا کۆ کەرەوەکه له چەمکی لێیخواستراو و بۆ خواستراودا هەیه و داخله ، یا نییە •

ئەوەی که هەیه وەکوو ئەو وێنەیه که ئەڵێ : « **هەر دەنگێک ئەبیستێ بۆی باڵ ئەگرێتەوە** ! • » • باڵ گرتنەوەی خواستووە بۆ هەڕرا کردن • « کۆکەرەوە ـ جامع » له نێوانی باڵ گرتنەوە و هەڕرا کردنا «غاردانه» • ئەم غاردانه له مەفهوومی باڵ گرتنەوە و هەڕرا کردنا هەیه •

ئەوەی که نییە و داخل نییە ، وەکوو خواستنی « پڵنگ » بۆ پیاوی ئازا و پاڵەوان ، چونکه پاڵەوانی شتێکی عەرەزییە بۆ پڵنگ ، پڵنگ خۆی درندەیەکە ، پاڵەوانی له خارجی ئەوایه •

ئەوەش کە بە چاو لێخواستراو بۆ خواستراو و کۆ کەرەوەکەیە ، ئەبێ بە شەش بەشەوە ، روونکردنەوەکەی بەم جۆرەیە ،

دووسەرەکە ئەگەر « حسّی » بوون ؟ واتە قەبارەیەکیان هەبــوو ، کۆ کەرەوەکە یــا حسّییە وەکوو ئەڵێ : « **کەڵەشێرە زێڕینی سەر خەزنەکە ئەیخوێند** » ، لێی‌خواستراو ـ مستعار منە ـ کە مشبەبە کەیەـ کەڵەشێرێکی راستەقینەیە ، بۆ خواستراو ـ مستعار لە ـ کە مشبەکەیەـ کەڵەشێرە زێڕینەکەیە ، کۆ کەرەوەی هەردووکیان شـــکڵەکەیە ، ئەمانە حسّیـن ،

یا ئەو کۆکەرەوەیـــە « ژیری »یە وەکوو کابرا وتی : « **کیژ نەیهێشت بخەوم هەتا رۆژم لە شەو سەندەوە !** » ، مەبەستی ئەوەیە ئەو شەوە هەر لە سەرێوارەوە کیژ نەیهێشتووە بنوێ هــەتا کەوتــە رۆژ ، لێرەدا لێی خواستراو ـ مستعار منە ، شەوەکەیە ، بۆ خواســـتراو مستعار لە ـ کە ، دەرکەوتنی رۆژەکەیە ، ئەم دووە هــــەر دووکیان حسّیـن ، کۆکەرەوەکەیان ؟ واتە جامع لە نێوانی ئەم دوو حسّییەدا ، حەسانەوەیە ، چونکە کە رۆژ بووەوە کیــج وازی لێی‌هێنـــــــا و حەسایەوە ،

ئەگەر خۆ دوو لایەکە و کۆکەرەوەکە هەموو « ژیری » بــوون وەکوو ئەڵێ :

« **من چورتم دا بوو لە ژێر خاکا ، کێ منی هێنا بۆ ئێرە ؟** » ، لێی‌خواستراو نوستنە ، بۆ خواستراو مردنە ، کۆکەرەوەکە بێ ئاگایییە لە هەردووکیانا نوستن و مردن لە بێ‌ئاگاییدا وەکوو یەک وانە ،

یــا ئەگەر دوو لایەکە یکێکیان حسّی و ئەویکەیان « عەقڵی » بوو ، «حسّیە کە لێی خواستراو ـ مستعارمنە ـ کە بــو ، وەکوو

ئەڵێ : « **شەکرێك بشکێنە** » • لێی خواستراوەکە شکاندنی شەکرە ، ئەوە حسّی‌یە، بۆ خواستراو ـ مستعار لە ـ کە قسەکردنە ، کۆکەرەوە لە بەینی ئەو دوو شتەدا گەشەیەکی رۆحی‌یە بۆ گوێگران • ئەم دووەیان عەقڵی‌ـن •

وە یـــا بە پێچەوانەوە بوو ؟ واتە دوو سەرەکە حسّیەکەیان بۆ خواستراو ـ مستعار لە ـ کە بوو • لێی خواستراو ـ مستعار منە ـ **کە** لەگــەڵ کۆ کەرەوەکەدا « جامع » عەقڵی بوون • وەکوو ئەڵێ : **ئاو بە ئاوەدانی‌دا ئەڕروا**» « ئاو » بۆ خواستراوەکەیە «حسّی‌یە» «ئاوەدانی » لێی خواستراوەکەیە ، کۆکەرەوەکە « تیژی »یە • ئەم دووە هـــەر دووکیان عەقڵی‌ـن لە فهوومدا ، چونکە مەبەست بە ئاوەدانی غـەیری بر ستی‌یە •

وە یا کۆکەرەوەکە هەندێکی « حسّی » و هەندێکی «عەقڵی» بووە وەکوو ئەڵێ : « **مانگێــك دەرکـەوت** » ، مەبەستت ئینســـــان بێ لـە جوانیەکەیاو لە دڵگیریەکەیاە دوو سەرەکە ـ کە ئینسان و مانگەکەیە ـ حسّـــی‌ـن ، کۆکەرەوەکە هەندێکی جوانی‌یە ـ کە حسّــــی‌یە ـ مە هەندێکی دڵگیری‌یە ـ ، کە عەقڵی‌یە ـ •

ئـــەو « ئیستعارە »یەش کە وترا بە چاو وشەکە « مستعار »، کە ئەبێ بە دوو بەشەوە • ئەمەش ئەوەیە : کە ئەگەر وشەکە ئیسمی جنس بوو وەکوو ئەو ناوانە کە ناون بۆ شت ، خواستنەکە ئەبێ بە ئەســـــڵی و رەگەزی ، وەکوو « شێر » ئەخوازرێ بۆ پیاوی ئازا • « ترسنۆك » ئەخوازرێ بۆ پیاوی نەترس و بێ‌باك •

ئەگەر وا نەبــوو ئەبێ بە تەبەعی و رەدوو • ئەمانەش بەهـــۆی

کردموه و موشتەقاتی کردەوەو پێمەوە • بۆ ئەم جۆرەیان من پێویست بە درێژەپێدان نابینم •

* * *

بەهۆی دوایی هاتنی دوو بابەتەی گوزارەکاری و رەوانـــکاریەوە شتێکی‌تر ماوە پێم‌وایە باسی ئەوەش بکرێ :

بەلای هەموو زانایانی بەلاغەوە وایە کە خوازە و درکە پاراوتر و بەهێزترن لە دروست و دان پیانان ؟ واتە « مجاز و کنایە » • بەلێغ‌ترن لە « حقیقە و تصریح » • ئەمەش بۆیە وایە چونکە وەکوو ئەوە وایـە کە تۆ لە «ملزووم» • وە بچیت بۆ « لازم » ، هەموو دەم کە مـەلزووم هەبوو لازم-یش هەیە ، کە ئاگر هەبوو گەرمایی هەیە ؟ کە مەجاز و درکە هەبوو دروست و دان‌پیانانیش هەیە • ئەمە وەکوو ئەوە وایە کـە تۆ داوای شتێـک بکەیت لەگەڵ ئیسبات و گەواهی‌دا • بێ گومـــان داواکردن لەگەڵ « بینة »دا بەهێزترە لە داوایەک کە ئەوی لـــەگەڵ نـــەبێ •

هەروەها « خواستن »یش بەهێزترە لە وەک یەک ، چونکە ئـەم خواستنە ـ وەکوو وترا ـ بەشێکە لە خوازە ، خوازەش بە پێزتر بـوو لە « دروست » • لە باسی « خواستن » دا قسە لە خزمایەتی وەک یەک و خواستن ، وەک یەک و خوازە ، خوازە و خواستن کرا ، لە ئەنجامی ئەو باسانەدا دێنە سەر ئەوە کە خواستن بەهێزترە لە وەک یەک •

جوانكاري

بەشی سێیەم لە زانیـــاري ڕەوانبێژي « جوانكاري »یە ئێستە ئەچینە ناو ئەو بەشەوە . زانیاري ئەم بەشەش ئەوەیە كە بەهۆی ئەوەوە جوانیی و ڕنگ وپێكی قسە دەر ئەكەوێ . دیارە ئەم دەركەوتنەش وەختێ ئەبێ كە ئەو قسەیە لەگەڵ جۆنیەتی كاتەكە « مقتضي الحال »دا بەرانبەریی بكا ، وە ئەبێ ئەوەش بهێنرێتە بەر چاو كە ئەو وشە، وە یا ڕستەیە بە جۆرێـكی ئاشكرا و بێ گرێ و قۆرت لەگەڵ گوزارەكـەدا جووت ئەبن و یەك بۆ یـەك ئەشێن . ئەم جووت بـــوون و یەك گرتنەش، وە یا زانینی ئەم ڕێگەیە بە هۆی زانینی زانیاري جوانكارییەوە ئـەبێ .

كەوابوو زانیـاري « جوانـكاري » تایبەتیتر بوو لە زانیـــاري گوزارەكاری و ڕەوانكاري، لە بەر ئەمە بوو، بۆیە ئەم بابەتی جوانكارییە كەوتە دوای ئەوانەوە .

ئەم جواني و ڕنگ و پێـكی قسەیەش دوو جۆرە ؛ جۆرێكیان ڕوو لە وشە ئەكاتەوە ، جۆرێكیان ڕوو لە گوزارە ئەكاتەوە . لە پێشـــا باســی گوزارەییەكە ئـەكەین ، چونكە مەبەستی بناغەیی لە هەمـــوو شتێكا گوزارەیە ، وشە قاڵێـكە بۆ ئەو گوزارەیە .

جا یەكێـك لەو گوزارەییانە :

جواني باس •

جواني باس واتـه « حسـن التعليل » يەكێكە لە بابەتـەكانی « رەوانبێژي » و لە بەشی « جوانكاري » ؛ لەو بەشە كە جوانكردنی وتەو رستە ئەگرێتـەوە ، كە ئەیگرێتەوە لە لایەنی روخسار و ناواخـن و ناوەرۆكیەوە •

جواني باس لە خودی خۆیا ئەوەیە كە « سەبارەت-عیللەت »ێكی بە رێ و جێ بهێنرێ بۆ « خاسەوێژي - وەسفی » شتێـك كە ئـەو خاسەوێژیە لە بناغەدا خاسەوێژی شتەكە نەبێت ؛ واتە غەیر حەقیـقی بێ ، بەڵام ئەو داواكردنە و ئەو بۆ هێنانە بە شێوەیەكی جوان و شایان بێت •

كردنی ئەم ئیشەش بۆ ئەوەیە كە پاراوي و جوانیەكیتر بدا بـە رستە و هۆنراوەكە ؛ دانێكی وا كە دڵ و مێشك زیاتر پێی بگەشێتەوە و ببووژێتەوە •

ئەم جواني باسـەش ئەكرێ بە چوار بەشـەوە ؛ چونكە ئـەو خاسەوێژیە كە ئەویسترێ بكرێ بە سەبارەت ، یـا هەیە و گومانێك لە بوونەكەیدا نی‌یە و مەبەست ئەوەیە باسی سەبارەتیەكەی بكرێ ، وە یـا نی‌یە و شوێنی گومانە و ئەویسترێ بوونیەتیەكی بۆ دروستبكرێ و بهێنرێتە ناوەوە و بكرێ بە چەخماخەی شتەكە •

ئەو بەشەیان كەوا هەیە و گومانی تێدا نی‌یەو مەبەست ئەوەیە باسی سەربارەتیەكەی بكرێ ، یـا ئەمەیە بە رەوشت و بە عادەتی نابێ بە سەبارەت هەرچەندە لە راستیدا خالّي نی‌یە لـە سـەبارەتیەتی - عیللیەت • وە یـا ئەبێ بە سەبارەت بەڵام مەبەست ئەوەیە كە سەبارەتە رەگەزي و نەژادیـەكەی بێ بە سەبارتێـكی دووەمین ، وە یـا بـە واتەیەكیتر بێ بە غەیر حەقیـقی بە پێی ئەو شوێنە •

ئەو بەشەشیان کە نی‌یە و ئەویسریێ بوونیـــەتیەکی بۆ دروســـت بکریێ ، ئەمیش واتە خاسەوێژی‌یەکە یـــا ئەشێ و ئەگونجێ ، یـــا ناگونجێ ناشێ •

★ ★ ★

ئەمجا بەشی یەکەم ؛ واتە ئەو بەشەیان کە وا خاسە وێژی‌یەکە هەیە و گومانی تێدا نی‌یە و مەبەست ئەوەیە باسی سەبارەتیەکەی بکرێ وە بە رەوشت و بە عادەتی نابێ بە سەبارەت ، وە یا ناویستریێ بکرێ بە سەبارەت ، هەر چەندە لە راستی ـ شدا خالی نی‌یە لە سەبارەتیەتی • وێنەکەی وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« لە ترسی تەلعەتت رۆژ هەر وەکوو شێت »
« بە روو زەردی هەڵات و کەوتە کێـــوان ! »

هاڵاتن و ئاوا بوون بۆ رۆژ خاسەوێژی‌یەکە و هەیە • بەڵام لـــە رواڵەتـا سەبارەتیەکی بـۆ دەر ناکەوێ ، هەر چەندە لە راستيدا خالی نی‌یە لە سەبارەت ، هۆنەر هێناویە سەبارەتیەکەی بەوە هێناوەتەوە کـە هەڵاتن و زەرد بوونەکەی لە ترسی پرتەوی روومەتی دۆستەکەیەتی •

سەبارەتی راستەقینەی ئەم خاسەوێژی‌یە ـ کە ئاوا بوونەکەیەتی ـ لەبەر سوورانەوەی ئەرزە ، بەڵام ئەوە ناهێنرێتە بەر چـــاو ، بەڵکوو سەبارەتەکەی ئەکرێ بە ترســـی زۆر پرتەوی روومەتی دۆســـتی ئـــەم •

بەشی دووەم ؛ واتە ئەو بەشەیان کە خاسەوێژی‌یەکە هەیەو ئەبێ بە سەبارەت ، وەلـێ مەبەست ئەوەیە کە شتێکی‌تر بکرێ بە ســەبارەت بۆ ئەوە سەبارەتە بناغەیەکە ببێ بە سەبارەتێکي دووەمین ، وە یا غەیر راستەقینە و غەیر حەقیـقی •

وێنەی ئەمەش وەکوو « سالم » ئەڵێ :

« لە سەر سەبزەی چەمەن یاری سوها قەددم کە جیلوەی کرد »
« لە سەجدەی خالی لا لێوی بنەوشە گەردنی خـەم بـوو ! »

گەردن خەم بوون و چەمانەوەی ومنەوشە خاسە وێژی‌یەکی بـێ

گومانە و بۆی هەیە ، کە سەبارەتە راستەقینەکەی قورس بوونـــی سەرەکەی و بێ هێزی قەفەکەیەتی . هۆنەر چاو لەوە ئەپۆشـــێ ، خاسەوێژیەکی‌تر ئەکا بە سەبارەت کە کرنووش بردنیەتی بـۆ خـاڵی لا لێوی دۆست ، خاسەوێژییە بناغەیەکە چووە پلەی دووەمین و بوو بە خاسەوێژیەکی غەیر راستەقینە و غەیر حەقیقی .

بەشی سێیەم ؛ واتە ئەو بەشەیان کە خاسەوێژییـەکە نییە و گومانی تێدا هەیە و ئەویستری بوونیەتیەکی بـۆ دروستبکرێ و بکرێ بە خاسەوێژی . وە ئەم بە خاسەوێژی کردنەشی ئەگونجێ و ئەشێ . وێنەکەی وەکوو « مەجدی » ئەڵێ :

« مینەتی ئیحسانی واشی‌ـم وا لە سەر ئەی ئەهلی شەرق »
ترسی ئەو بوو رستگار بوو چـاوەکانی من لە غــــەرق »

« واشی » کەسێکە قسە دێنێ و ئەبا ، واتە « قسەچن » . قسەچن هیوای چاکەی لێ‌ی ناکرێ ، بەڵام هیچ دووریش نییە کەچاکەیەکیش بکا . چ قەیدی هەیە با بیکا ! . ئەیکا بە خاسەوێژی و بە پێچەوانەی مەردمی‌تر ئەبزوێتەوە و ئەڵێ :

خەڵکینە ! . بزانن کە من چاکەی قسەچنم لە سەرە ، چونکە من لەبەر دووری یارم ئەبوایە بگریامایە ، لە ترسی ئەوە کە نەوەک ئەو من لـەو جۆشی گریانەدا ببینێت و بچێت ئەم گریانە بە بارێـــکی‌ترا بگێرێتەوە بۆ خۆشەویستەکەم هیچ نەگریام ، لە نەگریانەکەم چاوەکانم بـۆ مایەوە ، چـونکە ئەگەر بگریامایە ئەوەندە ئەگریام تـا چـاوەکانم لە ناو دەریـــای فرمێسك دا نقوم ئەبوون و ئەخنکام .

لێرەدا هۆنەر خاسەوێژیەکی دوور لە راستەقینەی داوەتی ـ کـە چاکە کردنی قسەچنە ـ وە ئەگونجێ و ئەشێ .

وە یـا لەم رستەیە دا کە ئەڵێ :

« دوژمن چاکتر مامۆستایە ! • »

چەشنی شتەو و خاسەوێژی‌یە دوور لە راستەقینەکەی ئەدرێتێ ، چونکە لە ترسی ئەو ، پیاو ئەکەوێتە خۆی و بێ وەی ئەبێ لە خرابەی •

بەشی چوارەم ؟ واتە ئەو بەشەیان کە خاسەوێژی‌یەکە نی‌یە و بە تەواوی گومانی تێدا هەیە ، وە ئەویستری بوونیەیەکی بۆ دروست بکرێ و بکرێ بە خاسەوێژی ، لەگەڵ ئەوەشا کە ناگونجێ بەڵام هەر ئەکرێ • وێنەش بۆ ئەمەیان وەکوو « بێخود » ئەڵێ :

« ئەگەر جەوزا نیازی بەندەگی شۆخی لە سەر نەبوای »
« نەدەبینرا کەمەر بەستە لە سەر ئەو ئەوجی ئەفلاکە !• »

« جەوزا » ـ کە دووپەیکەرەیە ـ چەند ئەستێرەیەکن لە وێنەی دوو منالی رووت دا، شوێنەکەی شوێنی ئەستێرەی « عەتارد »ە ، وە ناوی مانگی سێ‌یەمی دوانزە بوورجەکەشە • بە هەر چوار دەوری ئەم جەوزایەدا چەند ئەستێرەیەک ئاخڵەیان داوە بە دەوریا و بوون بە وەکوو پشتێن بۆی ـ کە بەمانەش ئەڵێن « نطاق الجوزاء » ـ •

جا ئەڵێ ئەگەر ئەستێرەی جەوزا مەبەستی بەندەگی‌ی ئەو شۆخە ـ کە یارەکەمە ـی لە سەرا نەبوایە ، بەو جۆرە پشتێنی بەندەگی لەو سەرەوە نەئەبەست ، بە چەشنێکی وا کە هەموو کەس ببینێ ! •

لێرەدا خاسەوێژی‌یەک ـ کە خزمەتکردنی ئەستێرەی جەوزایە بە یار ـ نە ، شتێکە بێت ، وە نە ، ئەشگونجێت • هۆنەر وەکوو چۆن ئەیەوێ بوونەتیەکی بۆ دروست بکا ، بەو جۆرە ئەشیەوێ بڵێ ئەشگونجێ ! • بوونیەتیەکەی بەوە پێک دێنێ کە ئەڵێ :

نابینی وا بەو جۆرە لەبەر بەستە و بە بێ هەست بۆ خۆی لەو سەرەوە راوەستاوە ، ئەم راوەستانەی بەو دیمەنە ئەوە بۆ ئەو خزمەتەیە ! •

وە یا « تاهر بەگ » ئەڵێ :

« فەلەک زانی کە دەشکێ رەونەقی بازاڕی مانگ و رۆژ »
« شکاندی پەنجەکەم تا من نەنووسم وەسفی روخساری ! »

تاهر بەگ لە « راو »دا بووە ، دەمانچەیەکی تەقاندوە ، بە رێکەوت داویە لە پەنجەیەکی خۆی بریندار کردووە و بەڵکوو سەری پەنجەکەی پەڕریوە • شکانی پەنجەکەی بە هۆی گوللەی ئەو دەمانچەیەوە بووە • کەچی هێناویە خاسەوێژییەکی تری بۆ دروست کردوە ئەڵێ :

گەردوون بۆیە پەنجەی منی شکاند بۆ ئەوە بوو کە وەسفی روخساری یار نەنووسم!• چونکە ئەگەر بمنووسیایە مانگ و رۆژ ئیتر ئەو رەواجەیان بۆ نەئەمایەوە کە مەردم باسی جوانیان بکەن !•

* * *

شتێکیتر هەیە بە تەواوی وەنەبێ جوانی بایس بێ ، وە وەنەبێ ئەویش نەبێ ؛ جوانی بایس نی‌یە بە تەواوی ، چونکە بەر ئەو بەشانە ناکەوێ ، ئەویش نی‌یە چونکە لەو ئەکا •

هۆیەکەش ئەوەیە کە ئەو نی‌یە و لەو ئەکا ئەوەیە کە لەمەدا گومانێک هەیە و لە سەر ئەو گومانە دارێژراوە • لێرەدا شێر گیرە لە سەر ئەوە کە بیخاتە بەر ئەو بابەتی جوانی بایسەوە ، گومانەکەش پێچەوانەی ئەو داواکاری‌یەیە• کە ئەمە هەبوو بە ناچاری ئەوترێ ئەمە وەکوو پاشکۆیە بۆی ؛ واتە پێوە لکێنراوە •

جا وێنەی ئەمە وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

هەوری بەهاران ئـەگری بە تـــاو
بۆیە وا ئەکا بە دەردو زووخاو ؟ •
لەیلی شاردۆتەو لە لای « شندروێ »
دلی پرر ئەبێ و بۆی ئەگری لە نوێ !

ئەڵێ هەوری بەهاران بۆیە بە تـاو ، تـاو دێنێ و دەرد و زووخاو هەڵئەررێژی، چونکە لەیلی ـ دۆستی لە سەر شندروێ لای عەبابەیلـە شاردۆتـــەوە ؟ واتە مەزارەکەی لەوێدایە ، جــــار جــــار دڵی پرر ئەبێ لە قوڵپی گریان و بۆی ئەگری ! •

بارانی هەور لەبەر ئەوە نییە ، کە دۆستی لەیل ، لەیلی لـە کێوی شندروێیە ، بەڵـکوو لەبەر تەبێعەتی هەورەکەیە ، بەڵام ئــەم ئەیـکا بەوە کە دۆستی لەوێیە • ئەم داواکردنەشی بەو جۆرە گومانی تێدا هەیە ، بەڵام لە سەری هەر ئەرروا بۆ ئەوە بیـکا بە راســت و لەو گومانە دەرچێ ! •

(دژیەک)

یەکێکی‌تر لەهونەرەکانی جوانکاری « دژیەک » • • لەم دژیەکەدا دووشتی نەگونجاو ئەهێنرێن لە رستەدا بەرانبەری یەک ئەوەستێنرێن بۆ ئەوە نەوس بە تاسەوە بۆی بشنێتەوە •

وەکوو ئەوە رووناکي بەرانبەر بە تاریکي ، چاکە بەرانبەر بە خرابە ، بەرزي بەرانبەر بە نزمي ، جواني بەرانبەر بە ناشیریني رائەگیرێن • ئەم دژیەکەش وا ئەبێ دوو « ناو » ئەبن ، وەکوو « خادم » ئەڵێ : « **ماسی لە خاکا مردوە ، سۆنە لە ئاوا زیندوە** » • ماسی و سۆنەی بەرانبەر بە یەک داناوە و ، هەردووکیان « ناو »ن •

وە یا دوو سفەت ، وە یا ناو و سفەتێک • وەکوو «سجادی» ئەڵێ :

« بەرانبەر داد ستەم رابوو ، لە رووی چاکە خراپ وەستا »
« لە لای پاک پیس سەری هەڵدا ، لە رووی راستی درۆ هەستا »
« چ رووناکي ، چ تاریکي ، چ نزمي بێ وە یا بەرزي »
« بە خۆشي بێ وە یا تاڵي ، هەموو ئەرروا لە سەر ئەرزي »

تەماشا ئەکەین خاوەن دەق بەرانبەر بە « داد » « ستەم »ی داناوە ، بەرانبەر بە چاکە « خراپە »، بەرانبەر بە پاک « پیس »ی داناوە ــ کە ئەمانە هەموو « ناو ــ اسم »ن • بەرانبەر بە « راستي » «درۆ »ی داناوە ــ کە « راستی » ئیسمی‌مەعنا و لە حوکمی سفەت‌دایە ، « درۆ » ئیسمە • « رووناکي و تاریکي » ، « نزمي و بەرزي » ، « خۆشي و تاڵي » ئەمانە هەموو ئیسمی مەعنان و بەرانبەري لە بەینی یەکا پێ‌کردون •

مەبەستەکە ئەوەیە دوو شتی وا کە هەرگیز نەشێن بن بە یەک‌و

بخرێنە رستەوە و بەرانبەر بە یەک دابنرێن ؟ واتە کە یەکێکیان هێنرا ئەویتریشیان هەر لە رستەکەدا دابنرێ • رستەش هۆنراو بێ ، یا پەخشان •

هەروەها لەم بابەتی « دژیەک »دا بەرانبەري ئەکرێ لە نێوانی « وەرگرتن و وەرنەگرتن ، ئیجاب و سەلب » ، وە « چەسپاندن و نەچەسپاندن ـ ئیسبات و نەفی » ، وە « دوو کردەوە ـ فعل » • وەکوو دیسان « خادم » ئەڵێ :

« وتم بەو شۆخی چاو مەستەی دلارا »
« ئەچم بۆ چین ، نەچووم ، چووم بوخارا ! »

بە راستی ئەم هۆنراوە بۆ هەموو وێنەکانی دەست ئەدا ؛ «چین» و « بوخارا » بۆ دوونیسم • « ئەچم » و «نەچووم» بۆ ئیجاب و سەلب • «نەچووم» و «چووم» بۆ ئیسبات و نەفی • «ئەچم» و «نەچووم» بۆ دوو فعلەکە •

وە یا هەر بۆ ئیجاب و سەلبی تەنها • وەکوو ئەڵێ :

« نازانن دیواخانی پاشا ، ئەزانن ئاشخانەی پاشا ! » •

وە یا دوو مەعنا لە رستەیەک کۆ بکرێتەوە • وەکوو « رەمزی » ئەڵێ :

« لە گریەی زۆری من ، خەندەی کەمی تۆ »
« هەموو دنیا بوەتە شین و رۆ رۆ ! »

دوو مەعناکە لێرەدا لە راستی‌دا ئەبێ بە چوار ؛ زۆر و کەم ، گریان و پێکەنین ؛ جوانیەکە لەوەدایە کە « گریان »و « زۆري » بەرانبەر بە پێکەنین و کەمي داناوە • ئەمە بەو ناوەشەوە ناو ئەبرێ کە بۆنی دژیەکی لێ دێت •

وە یا بۆ بەرانبەري یەک شت بەرانبەر بە دووشت ئەڵێ :

« پیري به تەنیـــا رەحمەتە »
« پیری و فەقیری زەحمەتە »

★ ★ ★

هەر لەم بابەتی « دژیەك »ەدا شتێکیتر هەیە کە بەلای زانایانی بەلاغەوە بە « تەدبیج » واتە « نەخش و جوانیی » ناو براوە . وێنەی ئەمە وەکوو « گۆران » ئەڵێ :

« خەلات کرا لەو رۆژەدا بە بەرگی سووری مەخمەلي »
« دەنگ هات شەوێ بە شوێن ئەوا کە بۆی کرا بە ئەتلەسي ! »

ئەمە هەڵئەگرێ کە دژیەکەکە بێ « طباق » ، چونکە دوو دژیەکی کۆ کردۆتەوە ، واتە دوو مەعنای بەرانبەر لە رستەیەك دا . وەکـــوو ئەمە هەیە ئـەوەش هەر هـەیە کە ئەم جۆرە دژیەکە بـــە نـەخش و جوانيـش ناو ئەنرێ ؟ واتە لە شتێکا ئەبێ کە وەسپ یـا خوسپی تێـدا هەبێ ، رەنگ و رەنگامەی تێـدا بەکار بهێنرێ بە نیازی « درکە » یـــا « توانجپۆشی » .

« هەڵۆ » بەگ یەکێـك بوو کە لە رۆژی شەشی ئەیلـــوولی « ۱۹۳۰ » لەبەر دەرکی سەرای سولەیمانیدا کوژرا . عبدالله «گۆران» لاوانەوەیەکی بۆ دانا . ئەم هۆنراوەیە یەکێـکە لەو پارچەیە .

لێرەدا ئەمە هەڵئەگرێ ـ بێجگە لە دژیەکیەکەی ـ کە « تەدبیجی درکە » بێ ، چونکە ئەڵێ :

ئەو رۆژە کە هەڵۆ بەگ کوژرا بەرگی سوور کرا بـە خەلاتی ـ کە خوێنەکەیەتی و شـەهید بوو ـ . هەرکە کەوتە شـــەوێ چوە بەهەشتەوە و بەرگی سەوزی ئەتڵەسي کرا بە بەرا . ئەتڵەس سەوزە . لێرەدا سوور و سەوزی کۆ کردۆتەوە . مەبەستی لە « سوور » درکەیە لە کوشـتنی . مەبەستی لە « سەوز » درکەیە لـە چوونە بەهەشـت ، چونکە جل و بەرگی ئەهلی بەهەشت سەوزە .

« درکه »ش ئەوە بوو : کە گوزارەیەک هەیە ، وشەکە لەگوزارە ئەسڵیەکەی خۆی گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکیتر ، لەگەڵ ئەوەشـــا ئەگونجێ بۆ ئەسڵەکەش ؛ واتە نیشانەیەک لە ئارادا نیيە بۆ ئـەوە گوزارە ئەسڵیەکە مەبەست بێ •

« سوور » رەنگی سوورە « قرمز » • «سەوز» رەنگی ســـەوزە .« کەسک » • خوێن رەنگی سوورە ، بەرگی ئەهلی بەهەشت رەنگی سەوزە • لێرەدا نیشانە نیيە کە سوور هەر ئەبێ سووری «مصطلح » بێ ، وە یـــا « سەوز » ئەو سەوزە بێ کە لە ناو زمانا باوە •

وە یا هەر لەم بەشدا « رەنگامە » بە جۆری « توانج پۆشی » بێتە پێشەوە • وەکوو لەم رستەیەدا ئەڵێ :

« **لەو رۆژەوە کە گیای سەوزی ژیانم زەرد هەڵگەڕا ، خۆشەویستی زەردم پشتی تێ کـــــردم ، رۆژی رووناکم پەردەی رەشی بەســـەردا هاتووە ، رەشیی مووەکانم روو بە رووی سپێتی بوونەوە ، کەوتمـــە حالێکەوە کە دوژمن بەزەیی پیاما ئەهاتەوە • لەو رۆژەوە کە وام لــێ هاتووە ، ئیتر خوزگە بە مردن ئەخوازم !** » •

لێرەدا رەنگەکان ؛ سەوزي ، زەردي ، رەشی ، سپێتی هەمووی هێناوە • « توانجپۆشی »یەکە لەم شوێنەدا لە « زەردی »یـــەکەدایە ؛ « خۆشەویستی زەرد » دوو مەعنای هەیە ؛ یەکێ نزیکەکە کە دۆستـە گەنم رەنگە زەردبادامیەکەیەتی ، یەکێ دوورەکە ـ کەزێـــرە ـ • مەبەستەکە لێرەدا دوورەکەیە •

هەر لە بابەتی « نەخشوجواني »یە ، دوو مەعنا کۆ بکرێنەوە و بە دوو وشە گوزارشت لێی بدرێنەوە کە مەعنا راستەقینـــەی وشەکان بەرانبەري بکەن • وێنەی ئەمە وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« بزەی پیری‌یە بـــە سـەروریشم »
« گریانی خۆمە بە دمورەی ئیشم ! »

هەر چەنـدە پیري بەرانبەری گریان نی‌یە ، بــــەلاّم لە مەعنادا بەرانبەرە ، چونکە گوزارشتی بە « بزە » لێی داوەتەوە ـ کە بزە بـە مەعنا پێکەنینە ، پێکەنین لە راستيدا بەرانبەرە بە گریان • جگە لەمەش گەلێ پێـکەنین روو ئەدا بەرانبەر بە گریانی کەسێـک ، چونکە ئـەم بەتەوسەوە بە گریانەکەی ئەو پێی ئەکەنێ ! • ئەمە بە « ایهـــامي تضاد »یش ناو ئەبرێ •

* * *

بەشێکی‌تر لە جوانکاري گوزارەیی لە لای زانایانی بـەلاغە لە سـەر گوزارشتی ئەوان « مرعات النظیر »ە • ئەم رستە بە لای منــەوە لە رەوانبێژي کوردي دا «**چاو لەیەک**» جێگای خۆیەتی ، وە نابێ واش بزانین کە رستەی « چاو لەیەک » وەرگێرراوی « مراعات النظیر »ە • وەرگێرراو نی‌یە ، چونکە مەعنای حەرفي « مراعات النظیر » شتێکی‌ترە • بەلکوو من ئەو چەمـکەم گرتووە کە زمانێکی وەکوو عەرەبی بـە پێی کەسیەتی خۆی « مـراعات النظیر »ی بۆ داناوە ، زمـــانی کوردیـش کەسیەتیەکی بۆ خۆی هەیە ، بە پێی‌ئەو کەسیەتیەی چەمکی «مراعات النظیر »ی بە « چاولەیەک » گوزارشت لێ داوەتەوە • کە وا بوو ئەمە ئاشنایەتی بە وەرگێرانەوە نی‌یە •

ئەم « چاولەیەک »ەش چەند شتێکە ، یەکێـک لەوانە «گونجاو بۆ یەک »ە ؛ واتە « تناسب و توفیق » •

ئەمەش ئەوەیـە کە دوو مەعنای نەگونجاو کۆ بکرێنـەوە لە دوو رستەدا ، ئەمەش بەرێکەوتی شوێنەکە بێ ، نەوەک بە هۆی دژایەتیەوە بێ • کە کۆ کرانەوە لە دوو وشەکەدا ، گوزارەی وشەکان لەگەڵ یەکا بگونجێن • وەکوو وێنەکە ئەڵێ :

« **ڕۆژ لە ڕۆژدا و مانگ لە مانـگ دا لە گەڕرانا بـوون** »
« **گەلاوێژ لە مانگدا و ژین لە حەفتەدا لە سەمادا بوون** »

وێنەکە لە ڕۆژ و مانگ و گـــەلاوێژ دایە ؟ ڕۆژ کوورەی ڕۆژ مەبەستە ، هەر چەندە بە ڕۆژی بەرانبەر بە شەویش ئەوترێ • مانگ ئەو مانگەیە کە لە شەوا هەڵدێت ، هەر چەندە بە « ۳۰ » ڕۆژەکەش هەر ئەڵێن مانگ • «گەلاوێژ» ئەو ئەستێرە ڕووناکەیە کە لە شەوی «٤٦»ی هاوین دا لە شوێنی خۆی ئەکەنرێ ، وە گۆڤارێکی کوردی ئەدەبی ـش بووە کە هەر بە مانگێ جارێ لە بەغدا دەرچووە •

گەلاوێژی ئەستێرە ڕێکەوتی لەگەڵ مانگ و ڕۆژ دا هەیە چونکە هەموویان ڕووناکن ، بەڵام گەلاوێژی گۆڤار ئەو ڕێکەوتەی لەگەڵیانا نی‌یە ، چونکە ئەوان لە ئاسمانن و ئەم لە ئەرز ، ئەوان ئەو ڕووناکی‌یە ڕواڵەتیەیان هەیـــە ئەم نی‌یەتی • وە یـــا هەر لەم ڕووەوە « نالـی » ئەڵێ :

« **گریانی من و خەندەی تۆ ئێستە ئەشوبهێن** »
« **بەو مەوسمی بارانە کە وا خونچە ئەپشکووت** »

ئەم هـۆنراوە بۆ گەلێ لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی دەسـت ئەدا ، هەر یەکە بە پێی جێگای خۆی •

● ● ●

جۆرێکی‌تر لەم « چاولەیەک ». ئەوەیە کە ڕستەکە بـــە جۆرێ دابڕڕێژرێ دوایەکەی لەگەڵ سەرەتاکەیا گونجانێـک لە بەینیانـــا هەبێ • ئەمە « تشـــابهی ئەتراف »یشی پـێی ئەڵێن • وێنـــە وەکـوو « نالی » ئەڵێ :

« **فەرشی پلاسە ، دۆشەکی خاکە ، سەرینی بەرد** »
« **بێ تووک و ڕووت و قووت و فەقیرو قەلەندەرە** »

سەیر ئەکەی فەقیر و قەلەندەر لەبەر بێ نەواییان فەرشیان هـــەر پلاسە •

* * *

یەکێکی‌تر لە جوانکاري گوزارەیی « چاوەرواني »یە • ئەم گوزارشتە لە عەرەبي‌دا « ارصاد »ی پێ‌ی ئەڵێن ، هەروەها « تسهیم »یشی پێ‌ی ئەڵێن ، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە گوایە رستەکان لە رێکی‌دا بە ئەندازەی یەکن •

جا ئەم « چاوەرواني »یە ئەوەیە بە جۆرێ رستەکان دا بڕڕێژرێن کە بە هۆیەوە چاوەرواني دوایەکەشی بکرێ ، واتە لە پێش دوایی هاتني رستەکەدا شتێک هەبێ کە پەیوەندي لەگەڵ ئاخرەکەدا هەبێ ، وەکوو بڵێیت شاترێکە بۆ ئەو و تروسکەیەکە بۆ ئەوە ئەو پیشان بدا • بە وێنە وەکوو ئەڵێ :

« **لە سایەقەی سامالی ئاسماني مەریواندا گولۆپێکی کارەبا • لە لالەزاری پررنیگاری دەوری زرێباردا بولبولێکی خوش نەوا ! •** »

تەماشا ئەکەی لە پێش « کارەبا » و «خوش نەوا » – کە ئاخری رستەکانن ـ «گولۆپێکی» و «بولبولێکی» داناوە ، کە ئاخرەکان ئەوان ئەدەن بە دەستەوە و ئەوانیش رێگایەک روون ئەکەنەوە بۆ پیشانداني ئاخرەکە •

وە یا ئەڵێ :

« **لە دیمەني بەهارە رەشمالی کۆچەري کۆچەران و چووزمرە رێواسی ناو کەما و لۆی کۆسەران** » ـ کۆسەران کورتکراوەی « کۆساران »ە •

هەر لە سەرەتاوە گوێ بۆ رائەگرێ و لە هەر وشەیەکیا چاوەرواني وشەکەی دوایی ئەکا • ئەمە بە چاو گوێگرەوە • بە چاو رستەکەشەوە کۆچەري بۆ کۆچەران و کەما و لۆ بۆ کۆسەران پێرەۆێکن •

★ ★ ★

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی « کۆڵەوانە »یە • بۆ ئەم بابەتە ئەهلی بەلاغەی عەرەبی بە « مشاکلە » ناوی ئەبەن ، بەڵام من بە پێی چەشنەی کوردی بە « کۆڵەوانە » ناوی ئەبەم •

ئەم کۆڵەوانەیەش ئەوەیە کە تۆ ناوی شتێک بەری بە غەیری ئەو وشەیە کە بۆ ئەو دانراوە ، ئەمەش لەبەر ئەوەیە چونکە شتەکە لەگەڵ غەیرەکەدایە • وێنەی ئەمە وەکوو ئەڵێ :

جارێک مەحموو پاشای جاف بە فەقێ شێتە ئەڵێ :

« چیت ئەوێ تا بۆت لێ‌نێن » ئەویش ئەڵێ : **« پاشا ! کەواو سەڵتەیەکم بۆ لێ‌نن ! »** • واتە « بۆم بدروون »• ناوی کەوا و سەڵتەی هێناوە بەناوی « لێ‌نانەوە » لەبەر دراوسێتی • ویستوویە بڵێ کەوا و سەڵتەم بۆ بدروون • « لێ‌نان » بۆ خواردنە • « دروون » بۆ لەبەر کردنە• ناوی دروونی بە ناوی لێ‌نانەوە هێناوە ، چونکە دروونەکە لەگەڵ خواردنەکەدایە •

* * *

یەکێکی‌تر لەو هونەرانە « کۆکردنەوە »یە • ئەمە لە گوزارشتی عەرەبی دا بە « مزاوجە » ناوی دەرکردووە •

ئەم کۆکردنەوەش ئەوەیە کە دوو مەعنا لەنێوانی ئەو رستەیەدا کە شەرت و جەزای تێدایە کۆ بکرێتەوە • بە وێنە « عارف سائب » ئەڵێ :

« ئەگەر مەنعم بکەن لەو ، عەشقەکەم زیاتر ئەبێ بێ‌شک »

« ئەگەر گوێ با بە «واشی» ئەو ، رەمی زیاتر ئەبێ بێ‌شک »

گوزارەکەی ئەڵێ : ئەگەر خەڵکی مەنع و لۆمەم بکەن بۆ ، وە لە سەر ئەوە کە من شەیدای ئەو دۆستەمم و لە رێگای ئەوا وەکوو دێوانەم

لێ‌هاتووە ، بێ‌گومان هەتا زیاتر ڕێم لێ‌بگرن ، عەشقەکەم بەرانبەر بەو هەر زیاتر ئەبێ . ئەگەر خۆ ئەویش گوێ بدا بە قسەی قسەچن ، سڵ‌کردنەوەو دوور کەوتنەوەی لە من زیاتر ئەبێ و فرەتر دوور ئەکەوێتەوە ! .

لێرەدا دوو شتی کۆکردۆتەوە ؛ یەکێ مەنع‌کردنی لە دۆستی — مەعشوقی — ، یەکێ گوێ ڕاگرتنی مەعشوقەکەی بۆ قسەی قسەچن . لە نێوانی شەرت و جەزاکەدا لەم مەنعەی ئەو و گوێ ڕاگرتنی یارەکەی یەک شت ڕوو ئەدا ؛ یەک شتەکەش سوور بوونی هەر دووکیانە ؛ واتە ئەو سوورە لە سەر عەشقەکەی و دۆستەکەشی سوورە لە سەر دوور کەوتنەوەی لەو . شەرت و جەزاکەش مەنع کردنو عەشقە زیادەکە ، وە گوێ گرتن و سڵ کردنەوەکەیە .

بەکورتی هەر دووکیان یەک ڕێگایان گرتووە کە « زیاتر »ەکەیە ؛ ئەویان زیاتر لە دێوانەییدا ، ئەمیان زیاتر لە دوور کەوتنەوەدا ! .

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی « جێ‌گۆڕرکێ »یە . ئەمە بەلای ئەربابی بەلاغەی عەرەبی‌یەوە بە « عکس » ناو ئەبرێ ، بەڵام من بەلامەوە « جێ‌گۆڕرکێ » ئەو چەمکە زیاتر ئەدا بە دەستەوە ؛ چونکە لەم جێ‌گۆڕرکێ‌یەدا ئەوەیە کە تۆ بەشێک لە ڕستەکە پێش خەی ، پاشان هەر ئەو بەشە هەڵگێڕیت و پاشی خەی . ئەمەش دوور نی‌یە لە چەند ڕێگایەکەوە بکرێ .

وەکوو ئەوە ڕستەکە دوو لای هەیە تۆ جێ گۆڕرکێکە لەبەینی یەکێ لە لایەکانیا بکەی . وێنەی ئەمە « شێخ محمدی مەردۆخ — ئایت .

الله ـ ، پشیلەیەکی کەللە زلی ئەبێ ، لێی ئەپرسن : ئایت الله ! ٠ ئەم پشیلە کەللە زلە چی‌یە ؟ ٠ ئەویش ئەڵێ : « **کتکی ئایـتاللە ، ئایت اللەی کتــک گەلە !** ٠ » کتک بە مەعنا پشیلەیە ٠ ئەمە وێنە بوو بۆ « ناو »، ئەگونجێ کردەوە لە ناو دەربهێنرێ ٠وەکوو ئەڵێ :

« **هێلکە لە مریشکە و مریشک لە هێلکەیە** » ٠ ئەمە جگە لەوە کە یەکەم وشـەی رستەی گواسنۆتەوە و خستوویەتـە دوای دواوە ، کردەوەیەکیش لە ناوا هەیە ـ کە پەیدا بوونە ـ ؛ هێلکە و مریشکەکە بەستراون بەوەوە ، یەکەم جار هێلکەکەی پێش مریشکەکە خستووە ، دووەم جار مریشکەکەی پێش هێلکەکە خستووە ٠

وە یـا « حەریق » ئەڵێ :

« **حوبابی ئەشک و حەسرەت بووتە فنجانی سەر و سینەم** »

« **لە جێ دەستەگولا لێدمن ، ئەلێن گولدەســــتەی تۆیە !** »

جێ گۆڕرکێ‌یەکە لـــــە نێـوانی « دەستەگوڵ » و « گوڵدەستە » ـ دایــــە ٠

★ ★ ★

یەکێــکی‌تر لەو هونەرانە « گەڕرانەوە »یە ، بەلاغەی عـــەرەبی ئەڵێ « رجوع » ٠ واتە ئەگەڕرێتەوە بۆ قسەی پێشوو بەڵام بە کورتی و ناتەواوی‌یەوە ٠ ئەم گەڕرانەوەشە لەبەر دەردە دڵێکە ، ئەم دەردە دڵـە ئەکرێ بەهۆی ئەو گەڕرانەوەیە، ئەگەر وانەبێ شتەکە بەدرۆ دەرئەچێ٠ وێنەش بۆ ئەمە وەکوو « حەمەمین » بەگی جاف ئەڵێ :

« **جێ بگرە لە شوێن ئەو ماڵە گەورە** »

« **جێگای بەگزادە و پیاوانی گەورە** »

« **واز بێنە مەرۆ ، دنیای چەواشـــە** »

« **ئەوێشی کردە شوێن بووم و واشە !** »

تەمانا ئەکەی سەرەتا بە دڵێکی خۆشەوە ئەڵێ بچۆ بـۆ شوێن

هەواری ماڵەگەورە کە جێگای بەگزادەکانی جافە و جێگایەکی تا ئـەو پەرری خۆشـي خۆشە • « ماڵە گەورە » ناو بووە بۆ دەواری مەحمـوو پاشای جاف •

پاشان پەشیمان ئەبێتەوە و ئەڵێ : مەچوو چونکە چەرخی چەواشە ئەو شوێنەشی کوێر کردەوە و کردی بە جێگای واشە و کونە بەبوو !• لەبەر ئەم دەردە دڵە قسـەی پێشوی خۆی هەڵئەوەشێنێتەوە و لـێی پەشیمان ئەبێتەوە •

* * *

یەکێـکیتر لە هونەری جوانکاريِ گوزارەیی « **توانجپۆشی** »یە• کە ئەمە لە بەلاغەی عەرەبیدا بە « **تەوریە** ناو ئەبرێ • لە کورديدا بە « پۆشیـن »یش هــەر ناوبراوە ، بەڵام بە لێـکدانەوەی من « توانجپۆشی »یەکە لـە بارترە ، چونکە « پۆشین »ەکە زیاتـر رووی رەخنەی ئەچێتە سەر •

جا ئەم « توانجپۆشی »یە ئەوەیە کە وشەیەک هەبێت دوو گوزارەی هەبێ – کە زۆرتر لە وشەکانیش هەر وانە – ؛ یەکێ دوور ، یەکێ نزیک • تۆ بەهۆی نیشانەیەکی پۆشراوەوە دوورەکەت مەبەست بێ • تەنانەت لەوانەیە ئـەگەر زیـرەکیـەک و ئەدیبیـەک لـە ئارادا نەبـێ گوێگر هەر نەچێ بۆ گوزارە دوورەکە• وە یـا جاری وا ئەبێ ئەگەر سەرگوزەشتی گوزارە دوورەکە نەزانرێ ، پیاو هەر بۆ گوزارە نزیکەکە ئەچێ •

ئەم « توانجپۆشی »یە هەندێ جار بە « ایهام »یش ناو ئەبرێ ، چونکە پۆشراویەکی تێدایە و لەوانەیە بیرەکە بۆ شتیتر برروا •

« توانج‌پۆشـــی » ئەبێ بە دوو بەشەوە ؟ « رووت ـ مجـــرد » ، « باڵاوتە ـ مرشح » :

« رووت »ەکە ئـەویە ئەگەر نیشانەش هەبێ هـەر لەگەڵیا کۆ نابێتەوە و هەر مەعنا دوورەکە ئەگرێتەوە • وەکوو ئەڵێ :

« **ئەرز لە سەر شاخی گایە ، گا لە سەر ماسی‌یە ، ماسی لە سەر ئاوە ، ئاو لە سەر بایە !** »

ئەمانە دوو گوزارەیان هەیە ؟ یەکێ ئەوە بەچاو ببینرێن ، یەکێ ئەوە کە هەر ئەفسانە بێ و نەبینرێن • مەعنا نزیکەکە نی‌یە چونکە ئەوەتە بەر چاوامان ناکەوێ کە ئەرز لە سەر شاخی گا •• هتد بێ • کەواتە چار نی‌یە هەر ئەبێ مەعنا دوورەکە بێ ، ئەو نابینرێ ، ئیتر بابەتەکە واقعە ، یا واقع نی‌یە ئەمە شتێکی‌ترە •

« باڵاوتە »کەش وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« **دنیا کە گوڵـگوڵی بووە قوربان ئەتـــۆیش وەر** »
« **تالب بە گوڵ بە ، قەیدی چی‌یە گوڵ گوڵی بوێ !** »

تەماشا ئەکەین کە ئەڵێ « گوڵ گوڵی بوێ » ، ئەو گوڵە گوڵـی باخە و « زمان » بە گوڵی ناو ئەبا ، کەچی مەبەستیش دۆستەکەیەتی کە ناوی بە گوڵ بردووە •

وە یا « شێخ رەزا » ئەڵێ :

« **گەرچی فەقیرو موفلسە شێخ مامە سالـحم** »
« **نەم دی کەسێ وەکوو ئەو ساحبی کـەرەم** »
« **میوانی بووم نان و کەرەی نایـــە بەر دەمم** »
« **ئیستەش بە بێ موداهەنە مەمنوونی ئەو کەرەم!** »

وشەی « کەرە » دیارە چی‌یە و ئەوەیە کە مەشکە ژەنرا لـە ناو

مەشکەکەی دەر ئەکەن ، کەچی گوزارەیەکی دووریش هەڵئەگرێ لـە کاتێکا کە ئەڵێ « ئەو کەرەم» مەبەستی مامە شێخساڵحی بێ و بە «کەر»ی دا نابێ ! • ئەمە گوایە مامە شێخ ساڵحی پیاوەتی لەگەڵ کرد ! ••

★ ★ ★

یەکێکی تر لە هونەرەکانی جوانکاري « پچڕران »، ئەم هونەرە لە لای بەلاغەی عەرەبی « استخدام »ی پێی ئەڵێن ، بەڵام من ئەگەڕرێمەوە سەر بناغەکەی و بە « پچڕران » ناوی ئەبەم • چونکە :

ئەم هونەرە بریتییە لەوە کە وشەیەک لە رستەیەکدا بوترێ ، ئەو وشەیە دوو گوزارەی هەبێ ، پاشان راناوێکی بۆ بگێر ـ ڕێتـەوە ، مەبەست بە ئەسڵی وشەکە گوزارەیەک بێ ، وە بە راناوەکە گوزارەکەی تری • ئەمە لە راستیدا بە راناوەکە ئەپچڕێ لە ئەسڵەکە • کەوا بوو « پچڕران » دروستتر بوو لە « استخدام » ، چونکە « استخدام » بـــە خوازەیەکی تەواو بۆی دانراوە •

جا وێنە بۆ ئەم « پچڕران »، وەکوو « شەیدا » ئەڵێ :

« لە شەممەدا مـــن ئاگـرم نابێ »

« چونکە ئاگردان لەوێدا نابـێ »

« شەممە » ناوی دێکە لە وڵاتی سولەیمانی ، وە ناوی یەکێ لـە رۆژەکانی حەفتەشە • کە ئەڵێ « ئاگردان لەوێ دا » ، راناوی « لەوێ » بۆ شەممە ئەگەڕرێتەوە •

لە کاتی خۆیا « شەلەمۆ » هەبوو جوولەکە بوو ، لە دێ شەممـە دائەنیشت • ئەگونجێ « لەوێ »دا ، دێ شەممە بێ ، وە ئەگونجێ ئەوە

بێ کە لە ڕۆژی شەمموانا ئەو ئاگری نابێ چونکە جوولەکەیەو جوومەکە لە شەوو ڕۆژی شەممەدا ئاگر ناکاتەوە ! •

★ ★ ★

یەکێکیتر لە هونەری جوانکاري گوزارەیی « پێچە و بەخشە »یە• ئەم هونەرە تا ئێستە هەر بەناوی « لف و نشر »ەوە ناو براوە ، بەڵام بەلای منەوە لەبەر ئەوە کە قسە لە ڕەوانبێژي کوردیيەوە ئەکەین ، رستەی « پێچەوبەخشە » بەتەواوی پرر بە پێستی ئەو چەمکەیە کە « لف و نشر »ی بۆ دانراوە •

هەندێ لە زانایان بە لایانەوە وایە کە « پێچە و پەخشە » ئەبێ لە ناو بابەتی « وەک‌یەک »دا بێ • بەڵام برروای من جیایە ، راستە گەلێ لە وێنەکانی « پچە و پەخشە » ئەگەر لە باری « وەک‌یەک »ەوە سەیر بکرێ ئەگونجێ بۆ ئەوێ • بەڵام ئێمە ئەبێ تەماشای بابەتەکان بکەین ؟ بابەتی « وەک‌یەک » لە بەشی « ڕەوانکاري ــ بەیان »دایە ، بابەتی « پێچە و پەخشە » لە بەشی « جوانکاري گوزارەیی »دایە • کە وابوو شوێنەکەی هەر ئەم شوێنەیە •

ئەمەو دیسان ئەگەر شتێک یەکێک لە هونەرەکانی ڕەوانبێژي بە سەرا سەرەونخوون کرایەوە ، مەعنای ئەمە ئەوە نی‌یە کە ئیتر نابێ بەر هونەرێکیتر نەکەوێ ! • هەرچەندە ئەگەر سەیری گەلێ لە بابەتەکانی « ڕەوانکاري »یش بکرێ ، سەیر ئەکەی لە هونەری « جوانکاري » تێدایە ، وە ئەبێ تیشیا بێ چونکە هەموویان بەلاغەن ، بەڵام ئەبێ اعتباراتێک هەر هەبێت بۆ جیاکردنەوەیان •

جا ئەم هونەری « پێچە و پەخشە »یە ئەوەیە کە خاوەن دەق لە رستەکەیا • دوو ، وە یا زیاتر لە دوو شت ئەڵێت ، پاشان بە شوێن

ئەوانا بە ئەندازەی ژمارەی ئەوان چەند وشەیەکی‌تر دێنێتەوە ، کە ئەم وشانەی دوایی لە رووی گوزارەوە هەر یەکەیان روو ئەکەنەوە لەوانەی پێشوو وە بۆ ئەوان ئەگەڕێنەوە •

ئەمانەش وا رێ ئەکەوێ بە رێک و پێکی ئەبێت ؛ واتە یەکەم وشەی رستەی دووەم روو لە یەکەم وشەی رستەی یەکەم ئەکاتەوە ، دووەمی دووەم بۆ دووەمی یەکەم و هەروەها •

وە یا نارێک ئەبێت ؛ واتە وشەی یەکەمی رستەی دووەم بۆ وشەی دووەمی رستەی یەکەم ، وە دووەمی دووەم بۆ یەکەمی یەکەم ئەگەڕێتەوە ، هەروەها رێ ئەکەوێ سێیەم بو دووەم بچێتەوە• بەلای هەندێ لە زانایانی رەوانبێژی‌یەوە ئەم « پێچە و پەخشەی » نارێکە باراوترە لە رێکەکە ، چونکە دڵ ، بۆ زانینەکەی ، زوو روو بە رووی ئەبێتەوە •

وێنەی رێک وێکەکە وەکوو « ئەدەب » ئەڵێ :

« بە زولف و ئەبرۆ و موژگان ، بە خەت و پەرچەم و بالا »
« کەمەنـــد و تیغ و تیرو جەوشەن و خەفتـــان والایی »

هەموو وشەکانی نیوە هۆنراوەی دووەم بە ریزە ئەچنەوە بۆ هەموو وشەکانی نیوە هۆنراوەی یەکەم ؛ واتە پێنج بە پێنج •

وە یا « زێوەر » ئەڵێ :

« تکا ، شکا بە جارێ شەراب و شیشەی دڵ »
« ئەسراری مەخفیاتم کەوتۆتە سەر زبانـــم »

تکا بـــۆ شـەراب و شـــکا بۆ شیشـە بـە رێکی بەرانبەری یەک وەستاون •

بۆ نارێکەکەش وەکوو « تاهر بەگ » ئەڵێ :

« برۆ و روخسار و زوڵف و لێوی ئاڵــت »
« شەو و رۆژ و هیلال و لەعل و مەرجــان »

لە نیوە هۆنراوەی دووەما « شەو » کە لە پلەی یەکەمایە بۆ «زوڵف» ئەچێتەوە ، کە ئەم زوڵفە لە نیوە هۆنراوەی یەکەما لە پلەی سێهەمی ریزی وشەکانە • « هیلال » لە نیوەی دووەما لە پلەی سێهەمایە بـــۆ « برۆ » ئەگەرێتەوە ، کە ئەم برۆیە لە پلەی یەکەمایە لە نیوە هۆنراوەی یەکەم دا •

وە یا ئەم رستەیە کە ئەڵێ :

« پاوەن و ماڵ و پیاوانمـــان »
« کوشتیان ، بردیان ، سووتانیان »

« کوشتن » بۆ پیاوان ، « بردن » بۆ ماڵ ، « سووتان » بۆ پاوەن ئەگەرێنەوە •

وشەکانی رستەی دووەم بە تارێکی هەر یەکە ئەچنەوە بۆ ئـــەو وشانەی کە لە رستەی یەکەم دان •

● ● ●

لە هونەری جوانکاری‌یە « کۆکردنەوە ـ جمع » •

ئەمەش ئەوەیە کە چەند شتێک کۆ بکرێتەوە بۆ ئەوە یەک حوکم بە سەر هەموویانا بدرێ ؛ واتە هەموویان ئەو خێوەتە دایانبگرێتـــەوە • وەکوو « شاهۆ » ئەڵێ :

« گوڵ و رەیحانە و بەرزمزا و نێرگس »
« بوونیان بۆ بۆنە ، نە وەک بۆبیکس »

واتە دروستبوون و پەیدا بوونی ئەم شتانە بۆ ئەوەیە بۆنیان بکرێ، نەوەک بکرێن بە چەپک و ببرێن بۆ « بیکس » کە ئنگلیزێک بووە لە عێراقدا •

وە یا « وەفایی » ئەڵێ :

« **سەف بەستە هەموو مونتەزری ئەمرو نگاهن** »

« **قوللابی موژە و چاوی رەش و گۆشەی ئەبرۆت** »

موژە و چاو و ئەبرۆ هەموو چاوەڕێ حوکمێــک ئــەکەن کە فەرمان و سەیرکردنی یارە فەرمانیان پێ بکا .

لــە وێنــەی یەکەمــا حوکم لــە دواوەوەیە ، لە هی دووەما لــە پێشەوەیە .

● ● ●

هونەرێکی تری جوانکاری گوزارەیی « بڵاوکردنەوە ـ تفریق » ە .

ئەمەش ئەوەیە کە سفەتێک هەیە دوو شت تیایا هاوبەشن ، تۆ دێنی ئەو سفەتە بە جۆرێک جیا ئەکەیتەوە و بەشیان ئەکەی وەکوو دژایەتی لە بەینیانا بێ وای لێ دێ . وێنە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« **ئەڵێن شەجیع بووە ئەفراسیابی تورکی قەدیم** »

« **نە گەیوەتە قولی ئەفراسیابی هەورامـــــی** »

« **هەمیشە ئەو لە دەس ئێرانی هەر فراری ئەکرد** »

« **وەلێ ئەم ئێستەکە ئێران ئەخاتە سەر سامی !** »

سفەتێک هەیە کە شەجاعەت و ئازایەتی‌یە ، ئەفراسیابی توورانی و ئەفراسیابی هەورامی هــــەر دووکیان تیایا هاوبەش بوون . هات ئــەم جیایەکی تــەواوی خستە بەینی ئەم دوو ئازایەتیەوە ؟ ئەڵێ شەجاعەت و ئازایەتی ئەفراسـیابی هەورامی ئەوەنـدە لە پێشەوە بوو ، ئەفراســیابی توورانی بە تۆزی قولیشیا هەر نەئەگەیشت ! .

● ● ●

یەکێکی تر لــە هونەری جوانکاری گوزارەیی « بەشـــکردن ـ تقسیم »ە .

ئەم بەشکردنەش ئەوەیە کە چەند شتێک بوترێ ، پاشان بە ئەندازەی

زمارەی ئەوان شتی‌تر بوترێ و هەر یەکە لەمانەی دوایی روو بە رووی ئەوەی پێشوو بکرێتەوە ، بە مەرجێ کە « دەست‌نیشان ـ تعیین »ی تێدا دەرکەوێ • وێنە وەکوو « قانع » ئەڵێ :

« دووشت دەر ناچن لە ژێر زیللەتـــا »
« کەری قەجەری و مێنجی ســــەر سەختا »

« ئەویان رەشمەکەی دایم لە ســــەردا »
« ئەمیان سەر کوتراو لە دەشت و دەردا !»

« سێ‌هەمیش هەیە بەلام من نایلــــێم »
« هەموو ئەیزانن لە بۆچی بیلـــێم ؟! »

شەرحی دوو شتەکەی بە کەری قەجەری و سنگ کردووە ، پاشان دوو شتی روو بەروو کردوونەتەوە و دەست نیشانی تێدایە؛ئەویان کە کەرەکەیە هەموو دەم رەشمەکەی بە سەرەوەیە ، ئەمیشیان کە سنگەکەیە هەموو جار بە بەرد و مێ‌کوت ئەدەن بە سەریا بۆ ئەوە بچێ بە ئەرزەکەدا • دەست نیشانەکەش ئەوەیە کە رەشمە بۆ کەرە ، ئەوەکت بۆ سنگ ، ئەمیشیان سەرکوتان ، سەرکوتان بۆ کەر نییە بەڵکوو لێرەدا هەر بۆ سنگەکەیە• سنگ رەشمەی بە سەرەوە ناکرێ بەڵکوو پێوە ئەبەسترێ •

دوور نییە وا بچێتە دڵەوە کە ئەم وێنەیە بەر « پێچەو پەخشە » بکەوێ ، بەلام لەبەر ئەم دەست‌نیشانە سەربەخۆیێک پەیدا ئەکا و ئەبێ بە بابەتێکی سەر بەخۆ لە هونەرەکانی جوانکاري •

ئەوەنـــدە هەیە بە پێی رێزمان ئەبوایە ئاخری نیوە هۆنراوەی دووەم وشەی « سەختە » بوایە نەوەک « سەختا » ! •

ئەتوانین بڵێن « سەختە »ی کە کردووە بە « سەختا » لەبـــەر « ســــەروا » کەیە ، ئەم جۆرە شتانە بۆ هۆنەر ئەشێ و بـــۆ هۆنراو ئەگونجێ ، چـونکە ماوە دراوە بە هۆنەر کە دەستکاري وشە بکا لـە بـەر رێ کەوتنی هۆنراو و سەرواکەی •

وه یا « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« دار و گیاو گیاندار پرر نشئەو دل خـــۆش »
« من و وەنەوشە مل کەچ و شــــین پـۆش »
« ئەو پابەنـدی خاک کۆنــــــە هـەواران »
« مــــن زیدەوانــی مــــەزاری یـــاران ! »

ئەم بەشـکردنــە دەستنیشانی تێدا هەیە ، چونکە هێمـــای «ئەو» لە ســـەرەتای یەکەم نیوە هۆنراوەی دووەما بـــۆ « وەنەوشـــــە » ئەگەڕێتەوە • « من » لە سەرەتای یەکەم نیوە هۆنراوەی دووەما ئـــەو « من »ەیە کە لە پێشەوە وتوویەتی •

لە راستیدا جیاکردنەوەی « پێچەو پەخشە » لەگەڵ « بەشکردن»دا تۆزە بیرکردنەوە و ورد کردنەوەیەکی ئەوێ •

● ● ●

لەم بابەتی جوانـکاریيەدا بەم جۆرە دوو جۆرە بـەشکردنیتـر هەیە کە نزیکن بەمەوە • یەکێ ئەوەیە کە :

چەند سفەتێک بۆ شتێک دروست ئەکەی ، وە ئەو شتە هەر جارە نیسبەت ئەدەیتە لای یەکێ لـــەو سفەتانە بە جۆرێکي وا وەکوو چـۆن هەموویان لەگەڵیا ئەگونجێن ، یەکە یەکەش هەر بگونجێن • وێنـــــە وەکوو « حەمدی » ئەڵێ :

« خوم و خزمم ئەسێنم حەق لەوانەی ناحەقن ئەمرۆ »
« چلۆن خزمێ ؟ ؛ بە جەرگن ، شێری شەرزەن ، عارفــن ئەمرۆ »
« کە بانگیان کەم هەموو چوستن ، کە یەک بگرن گەلێ زۆرن »
« لە رووی دوشمەن ئەڵێی ئاسکن ، کە بێنە عەدەد کەمن ئەمرۆ »

لێرەدا باسی خزمەکانی کردووە ، وە هەر جارە نیسبەتی داونەتە لای ســـفەتێک ، کە ئەو سفەتە لەو جارەدا بۆیان ئەگونجێ • وەکوو چۆن خزمێکن ؟ • بـــە جەرگن ، شێری تووڕەن ، تێ گەیشـتوون ،

ئەگەر بانگیان بکەم بۆ ئەوە بێن بە دەنگمەوە زوو رائەپەڕن •
یەکێکی تر لە سفەتەکەیان ئەوەیە : کە پێکەوە یەک بگرن زۆر زۆرن ، چونکە هەر یەکەیان لە جێگای چەند کەسێکە •
سفەتێکی تریان ئەوەیە : بەخێرایی وەکوو ئاسک چۆن خێرایە بەو جۆرە خێرایە روو بە رووی دوژمن ئەڕۆن ، سڵ ناکەنەوە ، ئەگەر خۆ بە ژمارەش بیانژمێری ، زۆر نین ، کەمن ! •

دووەمیان ئەوەیە کە رستەیەک بهێنرێتەو بۆ شتێک ، چی لە ژێر ئەو رستەیەدا بێ ، رستەکە هەموو بگرێتەوە • وەکوو ئەوە کە ئەڵێ :

« ئەو تارماییە یا شێرە ، یا پڵنگە ، یا هیچیان نیە • »

لێرەدا مادام تارماییەکە هەبوو لەو سێ بەشە دەر ناچێ • وە یا ئەڵێ : **« پیاوی فەقیر چی ئەبێ ؟ ناشوکری ئەبێ ، یا کوڕی ئەبێ، یا کچی ئەبێ ! »** • بەڵام ئەمە بەگاڵتەوە ئەڵێ « پیاوی فەقیر » ئەگینا فەقیر و دەوڵەمەند هەر وەکوو یەک وانە •

نوکتەیەکی تر کە هەر بۆ زمانی کوردیە ؟ لەم زمانەدا مەبەست بە پیاو «انسان»ە، انسان پیاو و ژن ئەگرێتەوە، کە وا بوو مەبەست بە«پیاو» لە مەسەلەکەدا «ژن»ە و لە سەر شێوەی رەوانبێژی شتێکی لێ لابراوە ، واتە « ژنی پیاوی فەقیر » نوکتەکە بوو بە دوو ! •

تەماشا ئەکەی ئەم رستانە هەموو بەشەکانی بەشکردن گرتوونیەتەوە •

● ● ●

یەکێکی تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی « کۆکردنەوە لەگەڵ بڵاو کردنەوەدا_الجمع مع التفریق» ئەمەش ئەوەیە کە دوو شت بخرێنە ژێر خێوەتی یەک مەعناوە ، لە پاشا جیا بکرێنەوە لەو هۆیەدا کە یەکی خستوون • وێنە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« دڵی زارم وەکوو ئاگر بە دایم کاری سووتانە »
« کەچی رووی یار وەکوو ئاگر هەموو دەم وا بە تابانە » .

لێرەدا دڵی خۆی و روومەتی یاری چواندوە بە ئاگر ، لە پاشا جیایانی کردۆتەوە بەوە کە ؛ لێکچوونەکە لە روومەتی یارا شەوق و بریسکەکەیە ، وە لە دڵی خۆیشیا کڵپە و بڵێسەکەیە ! .

وە یا « نالی » ئەڵێ :

« مەکە لۆمەی پەشێوی دڵ کە ئەمشەو »
« پەشێواوە لەبەر پەرچەم پەشێوان ! »

هێناویە دڵی خۆی و پەرچەمی یاری خستۆتە ناو پەشێواویەوە ، پاشان جیای ئەکاتەوە بەوە ئەڵێ‌ی لێکچوونەکەیان ئەوەیە کە پەشێواویە کە لە دڵا نارەحەتی‌یە ، لە پەرچەما جوانی‌یە !

❋ ✶ ❋

بەشێکی‌تر هەر لەم بابەتە لە جوانکاری گوزارەیی « کۆکردنەوە » لەگەڵ بەشکردنا ـ الجمع مع التقسیم » .

ئەمەش ئەوەیە کە چەند شتێک لە ژێر حوکمێکا کۆ بکرێتەوە و پاشان بەشبکرێن . وێنەکە وەکوو ئەوە :ساڵێکی زۆر تووش بوو ، کابرایەکی کورد لێیان پرسی ئیمساڵ چۆن بوون ؟ . وتی :

« چۆن بووین ؟ . لەو رۆژەوە کە زستان دەستی خۆی وەشان ، زێندە ماڵ و مەردەماڵ گولۆلەیان کەوتە لێژی ؛ مەرو ماڵات قڕی تێ‌ی کەوت ، گزرەو پاوان خورا ، گەورر و گادان چۆڵ بوو ، دار و پەردوو سوتا ، گاو گۆتاڵ فەوتا ، چی ما ؟! . »

لێرەدا چەند شتێکی بە دوو رستەی کورت کۆ کردۆتەوە ـ کە زیندەماڵ و مەردەماڵە ـ ؛ کۆی کردوونەتەوە لە ژێر یەک حوکمدا ـکە فەوتان و تیاچوونەـ.پاشان ئەو تیاچوونە ـ کە حوکمەکەیە ـ بەشی کردووە و ئەڵێ : زیندەماڵ ـکە مەرر و ماڵات و گاو گۆتاڵە ـ فەوتان و

قرریان کرد به هۆی بەفرو سەرمای ئەو زستانەوە • مەردەماڵ ـ کـە دار و پەردووە ـ هەر لەبەر ساردی زستانەکە هەمووی سووتێنرا ، کاو گرزرە ترا به •الات هەر کەڵکی نەبوو ! •

❊ ✶ ❊

ئەمجا پێچەوانەی ئەمەش هەر لە جوانکاري گوزارەیی‌یە ؛ واتـە بەشکردنی چەند شتێک و لە پاشا لە ژێر یەک حوکمدا کۆ بکرێنەوە • وێنە وەکوو « شێخ رەزا » ئەڵێ :

« **وەختی شەرر شێرن لە بۆ دوژمن ، لە سیلما شیری پاکن بۆ خۆیان** »

« **وا بووە عاداتی ئەجدادی کرامیان ، ماوەتە و بەم جۆرە بۆیان** »

باسی یەکێ لە عەشرەتەکانی کوردی کردووە ئەڵێ :

سفەتی ئەوانە لە کاتی شەررا وەکوو شێر وانە پەلاماری دوژمن ئەدەن هیچیان ناهێڵن ، لە کاتی ئاسایشیشا شیرێکی پاک و خاوێنن بـۆ خۆیـان ، واتــە بە رەحم و بە هـاری‌کاری‌ـن بــۆ خۆیان ، ئـەم رەوشــتە هەر لە باو و باپیریانەوە ماوەتەوەبۆیان •

یەکەمجار سفەتەکانی بەشکردووە کە ؛ ئازایەتیانە بەرانبەر بــە دوژمن و بەزەیی و دڵپاکی‌یە بۆ خۆیان لە بەینی یەکا ، پاشان کـۆی کردوونەتەوە لە ژێر یەک حوکمدا ـ کە رەوشت و عادەتە ـ ؛ واتــە ئەم رەوشتەیان هەر لە باو و باپیرەوە هەبووە •

❊ ✶ ❊

لە هونەری جوانکاري گوزارەیی یەکێکی‌تر « **کۆکردنە و بڵاو کردنەوە و دابەشکردنە ـ الجمع والتفريق والتقسيم** » ؛ **واتــە کــۆ** کردنەوەی دەستەیەک ، ئەمجا بڵاو ئەکرێنەوە و پاشان دابەش ئەکرێن• وێنەکە وەکوو لەم پارچەیەدا هەیە :

« زستان درێژەی کێشا ، ئالیـک نـەما ، بەرخە جوانەکە لەبــەر برسێتی خەوی لێ‌کەوت ، لە خەویا وا :

« بەهار هــات ، بەرغەل لە کۆز دەرچوو ، لەبەر برسێتی و خۆشیی هاتنی بەهــارەکە کەسیان ، کەسیان نادوێنن • لە ناو ئــەو بەرغەلەدا هەندێکیان گەمەو یاري ئەکەن ، هەندێکیان لە بەر بێهێزي شلەپەتە بوون •

ئەوانەی گەمەیان ئەکرد کەوتنە ناو ئەو قەرسیل و سێپەڕەی بەهارەوە ، ژیانیان بوو بە ژیانێــکی شادماني ، ئەوانەش کە بێهێز و لاواز بوون نەیانتواني خۆیان بە بەهەشتی ئەو بەهارە شــاد بکەنەوە ، بە ناچاری قەساب هات و سەری بڕین، کەوتنە دۆزەخی بە تەواوی لــە ناو چوونەوە ! ئەمجا راچەنی چ لە ترسا ، چ لە خۆشیا ! »

تەماشا ئەکەین بەرغەل لە کۆز دەرچوون ، بوون بــە دوو دەستەوە؛ دەستەیەکیان کەوتنە یاري ، دەستەیەکیان کەوتن ، ئەوانەیان کــە هێزیان تێدا هەبــوو کەوتنە ناو بەهەشتی ژیانەوە و مانەوە ، ئەوانەیان کە لاواز بوون کەوتنە بەر دەستی قەساب و چوونە دۆزەخی نەمانەوە !•

❋ ✶ ❋

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاري گوزارەیی « تەجرید »•• ئەم تەجریدە بەلای منەوە و لەم بابەتەدا بە « **رووتەوەکردن** » چاکتر دێت هەتا تەجرید •

دوور نی‌یە ئــەو رەخنەیە بگیرێ کە لە باسی « خواستن »دا • « تەجرید » بە « رووت » **گوزارشتی لێی درایەوە ، بۆچ لێرەدا ئەبــێ « روتەوە کردن »** بێ ؟ • **خۆ بانێک نی‌یە و دوو هەوا ! •**

ئەڵێین ئەم تەجریدەی کە لێرەدا هەیە غەیری تەجریــــدەکەی ئەوێیە ؟ ئەو لەوێدا رووت بوو لە هەموو شتێک ، بەڵام ئەمی ئێرە ــ وەکوو باسی ئەکەین ــ رووتی ئەکەینەوە لەو شتانەی کە هەیەتی ، ئەو بەرگەی لێی دائــەکەنین و بەرگێکی‌تری ئەکەین بە بــەرا • کــەوا بوو بۆ ئەم شوێنە« رووتەوە کردن » زیاتر جێگای خــــۆی بوو تــا «رووت»؛ • ئــەتوانم بڵێم گوازرشــتی کوردی‌یەکە رەواتر بوو تــا

گوزارشتی عەرەبی‌یە کە ، کە لە هەر دوولا هەر بە « تەجـــرید » ناوی بردووە ! •

جا ئەم « **رووتەوەکرنە** »ش ئەوەیە کە :

شتێـک هەیە سفەتێکی هـەیە ، تۆ لـەو شتە مەوسووفە بـەو سفەتەوە شتێکی‌تری لێی وەر ئەگرێ ، کە وەرگیراوەکەش • هـەر وەکـوو ئەو مەوسووف بە سفەتەوە ئەمیش سفەتێکی وەکوو سفەتەکەی ئەوی تێدا بێ • ئەم ئیشەش کە ئەیکەی بۆ هووشەکاري و موبالەغەیە •

ئەم « رووتکردنەوە »یە بەم ناساندنە ئەبێ بە چەند بەشێکەوە • بەشێکی ئەوەیە کە بەهــــۆی « هۆ »یەکەوە بێ • وەکوو ئەوە کـە ئەڵێ :

« **من بەهۆی تۆوە دۆستێـــکی‌تری گیاني بە گیانیم هەیـــە** » •

ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە « تۆ » بەرانبەر بە من سفەتێــکت هەیە کـــە دۆستایەتیەکی گیاني بە گیانیتە لەگەڵ منا ، ئەوەندە ئەم سفەتەت توند و تیژە لەگەڵما ئەتوانم هەر بە هۆی تـــۆی مەوسوف بــــەو سفەتەوە دۆستێکی‌تری وەکوو تۆم هەبێ :

بەشێکی‌تر لەم « رووتکردنەوە »یە ئەوەیە کە دێنی « لەوچوون ـ مشبەبە » و « لێی‌چوون ـ مشبە »ێک دروست ئەکەی ، بە تەواوی بۆنی لێی‌چوونەکە ئەنی بە لەوچوونەکەوە • بە وێنە وەکوو «حەریق» ئەڵـێ :

« **ئەگەر رووت نا لە شێخم تۆ لە بۆ نەو مەتلەبەت گیانا** »
« **ئەبێ وا بزانی پرست رووی لە بەحری قولزمە جانـــا** »

ئەمە موبالەغەیە لە شێخەکەیا ، کە پررە لە هەموو مەعنەویاتێک • واتە : تۆ ، کە پرسیارت لەوە ، ئەبێ وا بزانی کە پرسیارەکەت رووی لــە دەریاری قولزمە ، چونکە دەریای قـــولزم شەپۆل ئەدا ، ئەمیش وایــــە ! •

ئەم جۆرە شتانە لە زمانی کوردیدا زۆرن • جا ، یــا بە کورتي ، یا بە درێژي • کابرا وەسفی مەلایەتی مەلایەک ئەکا ئەڵێ : « ماشەالله پررە ، شەپۆل ئەدا » مەبەستی ئەو ئەوەیە کە زۆر عالمە ، وەکوو بەحر شەپۆل ئەدا •

بەشێکیتر لەم بابەتی « رووتەوەکردنە » ئەوەیە کە شتێک هەیە مەوسووفە بە سفاتی گەلێ شتەوە ، تۆ دێنی ئــەو سفەتانە ــ کە هـــەر یەکە هی شتێکن ــ هەمووی ئەدەی بەو تاقە مەوسووفە ــ کە تــۆ ئەتەوێ ــ • لە دانــی ئەم هەموو سفەتانە بەو ، شتێکیتر دێتە ناوەوە کــە هەرگیز نابێ شــتی وا هەبێ ، بــەڵام تۆ مەوسووفێکی وا دروست ئەکەی لە نەبــوون ، بە مەرجێکیش مەوسووفەکەی تۆ ئەگەر رووتــی بکەیتەوە لەو هەموو سفەتانە ، خۆی شتێــکی زۆر بــێ نموود و اعتیادي دەر ئەچێ • وێنەی ئەمە وەکوو ئەو بررە هۆنراوە کە « ناڵی » بـــە سەرو گوێلاکی کەرەکەیا وتوویەتی • ئەڵێ :

« من کەرێکم بوو ، چ پەیکەر ، تەی کەری هەورازو لێــژ »
« سینە پان و مووچە کورت و شانە بەرزو گوێ درێــژ »

« بن زک و جەبهەت سپی ، کلک ئیسترو دامەن سیا »
« یەککە تازو سیپررو دوو بــاد و شــەش دانگ و درێژ »

« کەللە وەک جەررەی شەرابی پررر نشات و تەرر دمماغ »
« شێری نەرر ، ئاهووی بەرر ، گورگی سەفەر ، قەمچی نەچێژ »

« مل عەلەم ، شیرین قەلەم ، ئاهوو شکەم ، مەیموون قەدەم »
« سم خررو کلک هەلگر و مەنزل برر و عارەق نەرێــژ »

... ...
... ...

تەماشا ئەکەین لەم هۆنراوانەدا گەلێ وەسفی هێناوە ، کە هەر یەکە بەجیا هی مەوسووفێکە ، ئەم هەموویانی هێناوە داویە بە یەک مەوسووف

ـ کە کەرەکەیەتـی ـ • دیارە کەرێکی وا هەر نی‌یەو نەبووە • ئەگەر ئەم سفەتانەی لێ‌ی لابەری کەرێکی قورر بەسەری لاواز ئەمێنێتەوە ، کە کەرە ! • ئەمانەی کە کردووە بۆ هۆشەکاری و موبالەغەیە •

بەشێکی‌تر لە « رووتکردنەوە » ئەوەیە کە تۆ بێنی لە جێگایەکی تایبەتی‌دا شوێنێـکی تایبەتی‌تر دروست بکەی و بیدەی بەو کەسەی کە ئەتەوێ • وەکوو ئەڵێ :

« لە ناو سێ‌دەری کۆشکی ئازادی‌دا بە دڵنیایی دانیشتووە »•

ئەماشا ئەکەین لە ناو ئەو کۆشکەدا ـ کە کۆشکی ئازادی‌یە ـ شوێنێـکی‌تری تەرخان کردووە • ئەمە بۆ زۆر هووشەکاری‌یە لـــە ئازادي و کامەرانی ، مەعنای ئەوەیە کە لە هیچ روویەکەوە ناتـــەواوي نی‌یە ، وەکوو ئـــەوە وایە کە تۆ بەشێـک لە کرۆکی شتێـــک وەر بگری •

دیسان هەر بەشێـــکە لە « رووتکردنەوە »کە لە رێگای درەکەوە بـــۆ مەبەستەکە بچێت • وەکوو لەم وێنەیەدا کە « بێخود » ئەڵێ :

« ئەی شۆخ و شەنگی سەراپەردەکەی جەماڵ »

« ئەی وەرگری کاسی مەلاحەت لە دەستی ئەهلی کەماڵ »

« نەیدیوە کەس لە تۆ زیاتر لەم دەیرە کۆنەدا »

« لابێ لە ئاوی دەستی بەخیل و ئاوابێ دەستی بەماڵ »

تەماشا ئەکەین لەم وێنەدا ئەڵێ :

تۆ ئـــەو کەسەی کە ئاوت لە دەستی چرووک وەر نەگرتووە ، دەستی خۆت هەموو دەم ئاوەدانە بە ماڵ بۆ ئەوە بیدەی بە خەڵـــک • مەعنای وایە : ئاوی ، کە لە دەستی چرووک وەر نەگرتبێ ، ئەبێ هەر لە دەستی ئینسانی بەخشندەی وەرگرتبێ •

بەخشندەیەکی لە دۆستەکەی داتاشیوە و ئاوی بەخشـــندەیی لـــە دەستی ئەو کەســـی دووەمە وەرگرتووە • ئەمەشی کە کردووە لـــە

ڕێگای درکەوەیە ؛ چونکە ئەو کە ئەوەی بۆ چەسپاند کە ئاوی لە دەستی چرووك وەر نەگرتووە ئەمەی بۆ ساغ کردەوە کە ئاوی لە دەستی بەخشندە وەرگرتووە ، ئەمەش ئاشکرایە کە لەو بەخشندەیە وەرگرتووە، کەوا بوو ئەو ئاو لێی وەرگیراوە بوو بە بەخشندەکە •

لێرەدا کەسێکی‌تر دروست بوو ـ جگە لە دۆستەکەی ـ بۆ موبالەغە • کە وردیشی ئەکەیتەوە هەر دوو کەسەکە هە دۆستەکەیەتی ؛ یەکێکی لە ڕاستی‌یدا هەر ئەوە ، یەکێکی‌تری ئەوەیە کە لەم ڕێگایەوە دایتاشیوە ! • وەکوو وترا ئەمە هەر بۆ هووشەکاری‌یە لە ناساندنی دۆستیا •

* * *

هەر لەم بەشی جوانکاری « ڕووتکردنەوە »یەدا یەکێکی‌تر ئەوەیە کە قسە لەگەڵ نەفسی خۆیا بکا ؛ واتە خۆی بکا بە یەکێك و لەگەڵیا دەست بکا بە ئاخاوتن • وێنەکەی وەکوو « سەلام » ئەڵێ :

« دڵە ! کوورەی خەم کۆمەڵێ زووخاو سادەی خوڕۆشێ »
« مووشە دەمەکەی هەناسەی پڕتاو دەخیلە جۆشێ »

ئەمە لێرەدا هەرچەندە وتوویە « دڵە » ، بەڵام ئەم دڵە دڵی خۆیەتی‌و قسەی لەگەڵ خۆی کردووە • وە یا هەر لەم وێنەیە یەکێکی‌تر ئەڵێ :

« ئەگەر ئەتەوێ دڵت ڕەحەت بێ »
« نانت جۆیین بێ و خولقت گەنمین بێ »

ئەمەش هەر قسەکردنە لەگەڵ نەفسی خۆیا •

* * *

بەشێکی‌تر لەم « ڕووتەوەکردن »ە ئەوەیە کە شتێك هەیە سفەتێکی خۆی هەیە ، تۆ دێنی ئەو سفەتە لەو وەر ئەگری و ئەیکەی بە سفەت بۆ شتێکی‌تر • وێنەی ئەمە وەکوو « **مفتی زەهاوی** » لە بارەی « مەلا عبداللەی جەلی‌زادە » وە وتوویە :

« کاکەواللە گوێ خێلە بۆ قسەکانی من ! » •

ئەمە لە مفتی‌یان پرسیوە کە مەلاعبداللە گوێ بۆ قسەکانی تـۆ ڕائەگرێ ؟ • ئەویش ئەو وەڵامەی داوەتەوە ! •

« خێل »ی شتێکە بۆ « چاو » ئەوترێ و سفەتی ئەوە و شتێک بـە دووشت ئەبینێ • ئەم سفەتە بۆ چاو وەنەبێ زۆر جوان بێ • کەچـی ئەو هاتووە ئەم سفەتەی داوە بە گوێ ، کە ئەوپەرری جوانی‌ی لێرەدا دەر ئەکەوێ • مەعنای وایە کە ئەو ئەوەندە بە ئارەزووە بۆ وەرگرتن و بیستنی قسەکانی من ، هەر قسـەیەکم کە کرد دەنگ ئەداتـەوە لە گوێدا و بیستنەکە ی بـۆی لە باتی یەکجار ئەبێ بە دووجار !•

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی گوزارەیی « **هووشە کاری** » یە• ئەم بابەتە لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « مبالغة » ناو براوە •

ناساندنی ئەم بابەتەش ئەوەیە کە سفەتێک بۆ شتێـک بووترێ پێچەوانەی ڕاستی‌ی بێ ، بەڵام ئەبێ نەختێـکیش بە ڕێ و جێ بێ ، لەوانە نەبێ کە بە تەواوی درۆ بێ • جا لەبەر ئەمە ئەبێ بە سێ بەشەوە ؛ یەکەم « تبلیـغ » ، دووەم « اغراق » ، سێیەم « غلوّ » • ئەمانە لـە گوزارشتی عەربی‌دا وا ناو براون •

یەکەم ، کە « تبلیغ »ە • من لێرەدا ئەوەندە لە سەر ئەمانە ناڕۆم کە ئاشنایەتی‌یان بە چەمکەکانیانەوە چوونە ، بەڵکوو هـەر لەسـەر وەرگێرراوی حەرفی ئەڕرۆم و ئەمەیان بە« ڕاگەیاندن » ناو ئەبەم •

ئەم سێیەش ئەگەر ئەو سفەتە بە ئەقڵ و بە عادەتی ڕێ ئەکەوت و ئەشیا ، ئەوە «ڕاگەباندن»ە ، ئەگەر بە ئەقڵ ئەبوو بەڵام بە عادەت ڕێ نەئەکەوت ئەوە « اغراق »ە ـ کە من بە «ڕۆ چوون» ناوی ئەبەم ـ• ئەم

دووه بەلای ئەهـــلی بەلاغەوه ــ بە تایبەتی جوانکاري ــ وەر ئەگیرێن•
ئەگەر خۆ نە بە عەقڵ و نە بە عادەت لەوانە نەبوون ڕێکەون ئەوه
« غلوّ »ە ، ــ کە من بە « لەرێ دەرچوون » ناوی ئەبەم ــ •

لێرەدا ئەبێ ئەوەش بزانین : مەبەست بەوه کە ئەو شتە ئەچێتـــە دڵەوه ، یا ناچێت • وه یـــا عەقڵ و عادەت وەری ئەگرێ یا نایگرێ ، ئەمە بەچاو زانیاري جوانکاري و اعتباراتی هۆنەرانەوەیە ، بەلای زانیاري « ڕەوانکاري »یەوه هەموویان دروستن ، چونکە ئەم جۆرە شتانە بـــە لای ڕەوانکاري‌یەوه لە سەر مەعنای حەقیقی ناڕۆن ، بەڵکوو لـــە سەر خوازه و درکە و خواستن و ئەو جۆرە شتانە ئەڕۆن • کە ئەوانەی تێدا هەبوو ئیتر هۆنراوەکە بچێتە ژێر خێوەتی عەقڵ و عادەتەوه ، یا نەچێ زانیاري ڕەوانکاري هەر وەری ئەگرێ ، چونکە ئەو ئەو جۆره شتانەی ئەوێ • لە بەر ئەمە ئەڵێ شت ئەبێ « جوانکاري » وەری ناگرێ ، کەچی « ڕەوانکاري » باوەشی بۆ ئەکەرێتەوه •

ئەمجا بەشی یەکەم ــ کە « ڕاگەیاندن »ە ــ • وەکوو ئەوه کـــە « شێخ‌ڕەزا » ئەڵێ :

« **کەڵە شێرێ بە ڕمزا لازمە کرماشانێ** »
« **زیرەك و چابوك و دەم گەرم و دزرو شەڕرانێ** »
« **کەڵەشێرێ کە قەپی گرت لە بناگوێ کەڵەشێر** »
« **پرر بە دەم بێ‌پچڕێ وەك سەگی هەورامانێ** »

بەڵێ لێرەدا ئەم سفەتانە بۆ ئەو کەڵەشێرە وتراوه لەوانەیە تۆزێ دوور بن لە حەقیقەتەوه ، لەگەڵ ئەوەشا ڕێیان تێی ئەچێ ، چونـــکە ئەم وەسفانە هەموویان عەقڵ و عادەت وەریان ئەگرێ • لە نـــاو کورددا ئەو کەڵەشێرانە کە شەڕرانین پێیان ئەڵێن کەڵەشێری کرماشانی • جا ئەم جۆره کەڵەشـــێرانە کە بۆ شەڕره کەڵەشێـــر ڕائەگیرێن ڕاستە

زیره‌کن ، خێران ، ده‌میان گه‌رمه ، چونکه له مه‌یدانه‌که‌دا هاتو چۆی زۆر ئه‌که‌ن • راسته له‌کاتی شه‌رره که‌ڵه‌شێره‌که‌دا ، که‌ڵه‌شێری ئـازا که په‌لامـاری که‌ڵه‌شێرێکی‌تر ئه‌دا ، بریندار‌ی ئه‌کا و گۆشـــتی لێی ئه‌کاته‌وه ، تا وای لێی ئه‌کا ئه‌یبه‌زێنێ •

ده‌ی ئه‌م جۆره شته هه‌م عه‌قڵیش وه‌ری ئه‌گرێ ، هه‌م عاده‌تیش •

به‌شی دووه‌م ــ که « رۆچوون »ه ــ ، به لای عه‌قڵه‌وه ئه‌گـونجا ، بـــه‌ڵام به ره‌وشت و عاده‌ت که‌متر رووی ئه‌دا • وێنه‌ی ئـــه‌مه وه‌کوو « کوردی » ئه‌ڵێ :

« له میوانخانه‌ما ئیمشه‌و ئه‌گه‌ر میوان نه‌بێ ده‌مرم »

« که جه‌ژنی من به میوانه، خودا جه‌ژنم بده و نه‌مرم»

« ئه‌گه‌ر ئه‌و هه‌ر نه‌هات و من به ته‌نها مامه‌وه لێره »

« ئه‌وی نۆشی ئه‌کا گیانه ، ئه‌نێرم بۆی ، بمێنم یـــا وه‌کوو بمرم »

ئه‌مه به‌لای عه‌قڵه‌وه هیچی تێدا نی‌یه که گیانی خۆی بۆ ئه‌و میوانه بنێرێ ؟ واته له دووری ئه‌و سوێ بێته‌وه ، به‌ڵام ئه‌مه که‌م رێ که‌وتووه، به‌ڵکوو ئه‌م جۆره شتانه هه‌موو ، وه‌یـا ئه‌م گوزارشـتانه له هووشه‌کاري هۆنه‌رانه ! •

وه یـــا « حه‌مدی » ئه‌ڵێ :

« له عه‌کسی ده‌ستی ره‌نگینت دڵی په‌یمانه ره‌نگینه »

« له خۆشی‌ی لێوه‌ی شیرینت مه‌ی و مه‌یخانه ره‌نگینه »

« که ئه‌سراری ده‌مت بادی سه‌با بۆ غونچه‌یی هێنـــا »

« فه‌ره‌ح که‌وته دڵی ئێستا گوڵه و خه‌ندانه ره‌نگینه »

ئایا ئه‌مه وایه که شه‌رابی ئاڵی ناو په‌یمانه ئه‌و ره‌نگه شه‌رابیه‌ی له عه‌کسی خه‌نه‌ی ده‌ستی ساقیه‌وه وه‌ر گرتووه ؟ • ئایـا ئه‌مه وایه که ، له‌به‌ر خۆشی‌ی نۆشی ئـه‌و شه‌رابه ، ئه‌وان ره‌نگین بووبن ؟! •ئایـا

ئەمە راستـــە کە بای سەبا قسەی نهێنی مرواری ئامێزی ئەوی گەیاند بە غونچە و غونچـــە لە خۆشیا دەی کردەوە و دەســـــتی کرد بە پێکەنین ؟! •

بەڵێ ! عەقڵ دوور نی‌یە ئەمانە وەربگرێ ، بەڵام هەرگیز عادەت وا نەبـــووە • ئەتوانم بڵێم ئەمە بەر « مستحیل » کەوتووە و لەوانەیە بەر بەشی سێیەم بکەوێ • هەر چەندە ئەتوانرێ بوترێ کە بەر بەشی سێیەم زیاتر ئەکەوێ بۆچ لێرەدا هێنرایەوە ؟ •

ئەڵێم بەر بەشی سێیەمیش ئەکەوێ ، ئەگینا ئەگەر زیاتـــر ورد بکرێتەوە لایەنی بەشی دووەمی زۆرترە تـــا سێیەم • بەڵام بۆ باسی « جوانی بایس » پرزر بـــە پێستیە •

بەشی سێیە ـ کە « لـــە رێ دەرچوون »ە ـ ئـــەوەیە کـــە ، نە بە عەقڵ و نە بە عادەت نەئەبوو • وێنەکەی وەکوو « حاجی قادری کۆیی » ئەڵێ :

« کە هەستا قامەتی بەرزی ، لە فەرقی تـــا وەکوو ئەرزی »
« پەرێشان زوڵفی سەد تەرزی ، بە یەکدا دارژا و لەرزی »
«حەیای چوو چەتری تاوس، بارەگاکەی شەعشەعەی رۆژیش»
« کەمەندی توهمتەن ، زنجیری داود ، گورزی گۆدەرزی »
« هەڵیدا زوڵفی چەوگانی کورەی خورشیدی دا بەر شەق »
« لەوێدا چەند مەلائک بوون سەمایان کرد لە سەر ئەرزی »
« دەقیقەیێک بێ سەری مووی لە زوڵفی وەر گەڕێ دەردەم »
« لەگەڵ سوبحی قیامەتدا دەکا بێ تەقیە سەر بەرزی ! »

تەماشا ئەکەی هووشەکاری وا نە عەقڵ و نـــە عادەت و نە واقـــع هیچیان وەری ناگرن ! • ئەمە ئەبێ کە زوڵفی لە تەوقە سەریەوە تـــا کەلەمووستی پێی درێژ بێ و پەخش و بڵاو بێتەوە بە سەر لەش و لاریا ، بـــەڵام لە کوێ ئەمە ئەبێ کە کوورەی پرتاوی رۆژ و چەتری

هەزار ڕەنگەی کلکی تاوس لە بەر دیمەنی بڵاو بوونەوەی ئەو زوڵفە حەیایان بچێ ؟! •

سەرەرای ئەمەش کـــەمەندی توهمتـــەن و زنجـــری داودی پێغەمبەر و گورزی گۆدرزی پاڵـەوان ئەوانیش هەر لە بەر ئەو زوڵفە خۆیان بشارنەوە !

سەیرتر لەمانە ئەڵێ کاتێ کە سەری بـا دا ، زوڵفـەکانی کرد بە گۆچان و چوو ڕۆژی دایە بەر شەق !• چەند مەلایەکەیەک لەوێ دا بوون وەکوو هـارووت و ماڕووت هێنایە خوارەوە ، لە ســـەر ئەرز دەستیان کرد بە سەما کردن ! • هەر تۆزێ سەری یەکێ لە مووەکانی سەری ، جیا بێتەوە لەوانیتر و هەڵگەڕێتەوە قیامەت بەر پـا ئەبێ و لەگەڵیا ئەکەوێتە بەربەرەکانێ ! •

ئەمانە کە ئەم وتوونی ئایا وایە ؟• دیارەمەگەر هەر بەر ئەوە بکەوێ کە قسەیەک هەیە ئەڵێ : « لە هۆنەرانا ئەوی درۆزنتربێ هۆنەرترە!»• وە یـــا ئەڵێ : « **تۆ جانەوەرێکی وایت ، تەنانەت ئەوانەش کە هێشتـــا ئەکەوتوونەتە سکی دایکیانەوە هەر لێت ئەترسن !** » •

لەگەڵ ئەمانەشا ئەم هووشەکارییە ، بە تایبەتی بەشی سێیەم ، هی وای هـــەیە تـا ئەندازەیەک بەجێیە ؛ واتە شتی وا ئەخرێتە باڵـــی لەوانەیە بە هـۆی ئەو شتەوە تۆزێ نزیک بێتەوە لە ڕاســـتیی • وەکوو ئەوە کە ئەڵێ : « **دارەکە لەبەر وشکی لەوانـــە بوو ئاگری تـێ‌ی بەر بێ ، با ئاگریشت پێوە نەنایە** »•دار خۆی لە خۆیەوە ئاگر ناگرێ ، بەڵام وشەی « لەوانەیە » تۆزێ نزیکی خستۆتەوە لە ڕاستیی •

وە یـــا لەبەر جوانیی ئەندێشەکە ، گوێگر زیادە شەوقێـــکی بـــۆ پـەیدا ئەبێ • وەکـــوو لە وەسفی « مایـــن »یکا ئـــەڵێ : « **لەگەڵ مانگدا چەپۆکانـــی ئەکـرد** » • ئەمە هووشـــــەکارییە بۆ غارکردنی پڕر تاوی ئەو ماینە ، کە دەستەکانی لە وەختی غاردا ئەوەندە

زیاد بەرز ئەکاتەوە ئەیانگەیەنێتە ئاسمان و لەگەڵ مانگدا چەپۆکان ئەکا ! دیارە ئەمە ئەو پەرری هووشە کاریەکی وایە نە عەقڵو نەعادەت هیچیان وەری ناگرن ، بەڵام لەبەر جوانیی وشەکانی و بێ خۆ شبوونی ، گوێگر بۆی ، تۆزی نزیکی خستۆتەوە لە راستی .

وە یا رێ ئەکەوێ لە بەر نزیکی لە راستی و جوانیی خەیاڵەکە ، هووشەکارییەکە ئەخەنە قاڵبێکی شیرینترەوە . وەکوو ئەڵی :

« بە ئەستێرەی شەو ئاسمانی تاریک بزمار رێژ کرا »

« برژانگی چاوی منیش بەوانەوە توند شەتەک درا ! »

ئەمە دەردە دڵ لەوە ئەکا کە پەزارە نەیهێشتووە بخەوێ ، کە نەنووستووە شەوەکە هەر زۆر درێژ بوەتەوە و رۆژ نەبوەتەوە . ئەویش بەو هۆنراوە وتوویە :

ئەو شەوە هەر رۆژ نەدەبووەوە ، چونکە وای لێ هاتبوو ئەستێرەکان وەکوو بزمار کوترابوون بە ناو تاریکی شەوەکەدا ، جووڵەیان نەئەکرد . برژانگی چاوی منیش بەسترابوو بەو ئەستێرانەوە ، پێڵوەکانم نەئەنیشتنە سەر یەک تا خەوم لێ بکەوێ ! .

ئەستێرە بوو بێت بە بزمار و کوترابێت بە ئاسمانا و برژانگیش بەسترابێ بەو ئەستێرانەوە . ئەمە نە عەقڵ قبووڵی ئەکا و نە شتی واش هەبووە ، بەڵام جوانیی خەیاڵەکە تۆزی نزیکی ئەخاتەوە لە راستیی .

وە یا هەر لە « رێدەرچوون »ێکی مەقبوولە هەندێ لەو شتانە کە بۆ گاڵتەو گەپ و رابواردن ئەوترێ . وەکوو ئەوە کابرا ئەڵێ :

« هەر لە دوێنێوە سەرخۆش ئەبووم ، ئەگەر ئێستە بیر لەوە بکەمەوە کە سبەینێ عەرەق ئەخۆمەوە ! » .

دیارە ئەمە هەمووی هوشەکارییەکی وایە نە عەقڵ قبووڵی ئەکا ،

وە نە شــتی واش روو ئەدا ، بەڵام پێکەنین و گاڵتەیەک بە هــۆی عیارەتەکەوە دێتە ناوەوە نزیکی ئەخاتەوە لە راستی‌ی •

* ✶ *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی گوزارەیی « **ریبــــازی ئەهلی کەلام** »ە • واتە لە سەر رێبازی ئەو دەستەیە کە قسە لە زاتی خــواو سفەتەکانی خواوە ئەکەن • ئەمەش ئەوەیە کە تۆ داوای شتێک ئەکەی، بەرەنگارت ئەبن ئەڵێن وا نی‌یە ، تۆیش بەڵگەی بۆ دێنیتەوە بـۆ ئەوە باوەررەکەی خۆت بچەسپێنیت •

وێنەی ئەمە وەکوو لە کابرایەکی کوردیان پرسی خوا چەندە ؟• وتی : هەر یەکێکە • وتیان بەچی دا ئەیزانی ؟ • وتی : بە ئاشــەکەی ماڵی لالەما • وتیان : چۆن ؟ • وتی :

« ئاشــەکەی لالەم تا هەر هی خۆی بوو ، باش ئەگەررا ، لـەو رۆژەوە بوو بـە شەریک لەگەڵ حــەمەی میروەیس‌دا ئیتــر پەکی کەوت ! ئەم دنیایـــەش ئەگەر خوا ، یکێکی‌تری لەگەڵ بوایە هــەر لە زووەوە ئەم دام و دەزگایە تێک ئەچوو ! » •

تەماشا ئـەکەین کابرا بەڵگەی هێناوەتەوە بۆ چەسپاندنی قســەکەی خۆی ـ کە یــەک بوونی خوایە ـ لە سەر ئەو رێگایە کە زانایانــی زانیــاریی « کلام و الهیات » بەڵگە دێننەوە بۆ چەسپاندنــی بیرو باوەرری خۆیان • لەگەڵ ئەوەشا ئەم کابرا کوردە وەنەبێ ئاگای لە بەزمی کەلام و لەو زانیــاری‌یە هەبێ ، بەڵام چەشەی ســادەی خــۆی وای لێ‌ی کردووە کە ئەو وێنەیە بێنێتەوە بۆ بەتەوکردنی مەبەستەکەی خۆی •

* ✶ *

هونەرێکی‌تر لە جوانکاریی « **لێ‌ی‌کردنەوە** »یە • زانایانی بەلاغەی عەرەبی بە « تفریع » ناوی ئەبەن •

ئەمەش ئەوەیە کە تۆ حوکمێک بۆ شتێک دائەنی ، لەو حوکمە حوکمێکی‌تری لێ‌ی ئەکەیتەوە و ئەیدەی بە شتێکی‌تر • وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر لەم بابەتەیە کە حوکمێک ئەدەی بە شتێک ، لە پاشا حوکمێکی‌تری لێ‌ی ئەکەیتەوە و ئەیدەی بە شتێکی‌تر •

وێنە بۆ یەکەم وەکوو « بێخود » ئەڵێ :

« خوا بارانی هێنا ئەرزی تێراو کرد »

« وەکوو ئاشی « وڵووبە »ی هەم ئاوەدان کرد »

لێرەدا حوکمەکە بارانەکەیە کە داویە بە شتێک وەکوو تێراوکردنی ئەرزەکە بێ ، ئەجا ئەم بارانە کە ئیشەکەی ئەوە بووە ئەرزەکەی پاراو کردۆتەوە ، ئەوەشی هەرکردووە کە ئاشەکەی « وڵووبە »شی خستۆتە گەرر • ئەم حوکمەی دوایی لەوەی پێشوو بوەتەوە •

« وڵووبە » دێ‌یەک بووە لە بناری شاری سولەیمانی •

وێنە بۆ دووەمیش وەکوو « فانی » ئەڵێ :

« کە ئەمدوێنی بە زاری غونچە ئامێزت ، هەمووی شەکرە لە بۆ زارم »

« وەکوو پاکی‌ی دڵت ئاوێنەیەکی سافە بۆ جسمی رەحەتبارم»

لێرەدا هۆنەر وەسفی دۆستی کردووە • ئەڵێ : کە قسەم لەگەڵ ئەکەی ، قسەکانت وەکوو شەکر وایە بۆم ، دڵیشت لەگەڵما پاکە ، وەکوو ئاوێنەیەکی ساف وایە هیچ خەوشێکی بە سەرەوە نی‌یە • واتە دڵ و زمانت لەگەڵما پاکە •

حوکمێک ـ کە زمانپاکیەکەیەتی لەگەڵیا ـ بۆی ساغ کردۆتەوە ، ئەمجا لەمەوە لقێکی‌تری لێ‌ی کردۆتەوە ئەڵێ دڵیشت بەو جۆرە لەگەڵما پاکە •

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریي گوزارەیی « **جەختی وەسپ بە وەکوو خوسپ** » • بەلاغەی عەرەبي بە « **تأكيد المدح بما يشبه الذم** » ناوی ئەبا • منیش لە روانیێژي کوردي‌دا بەو ناوەوە داناوە •

ئەم هونەرەش دوو جۆرە ؛ جۆرێکیان ـ کە ئەمەیان رەنگێ چاکتر بێ ـ ئەوەیە کە سفەتێکی خوسپ لە شتێکا نی‌یە ، لەمە وەسپێک جیا بکەیتەوە بۆ ئەو شتە • گوایە وای دابنێ کە ئەم وەسپە لە ناو خوسپەکەدایە • وێنە وەکوو « شێخ‌رەزا » ئەڵێ :

« **لە سەخاو و لە کەرەم دا ، لە فەساحەت لە ئەدەب دا** »
« **یەکە بازە لە سەفەردا ، یەکە تازە لە « حضر » دا** »
« **تاقە عەیبی کە هەبێ هەر ئەوەیە تاقە کەسە** »
« **لە هەموو خاکی عەرەب‌دا و لە هەموو شاری عەجەم‌دا** »

سەیر ئەکەین هێناویە وەسفی ئەو دۆستەی خۆی کردوە بەو هەموو وەسفانە کە کردوویەتی • ئەمجا هاتووە جەختی کردۆتەوە بە شتێک کە لە شێوەی « استثنا »دایە ، ئەم جیاکردنەوەش وا لە پیاو ئەکا کە خوسپە، کەچی واش نی‌یە ، بەڵکوو جەختی وەسپەکەیە و وەسپەکەی زیاتر چەسپاندوە • چونکە ئەڵێ :

لە هەموو وڵاتان‌دا ئەو یەکەم کەسێکە کە ئەو هەموو سفەتانەی تێدا بێ ، یەعنی ئەم تاقە کەسەی بۆ ئەو هەموو سفەتە چاکانەی لێ‌ی کردووە بە عەیب ! دیارە عەیب بوونی ئەم سفەتانەش مەحاڵە ، چونکە ئەم سفەتانە زیاتر پایەی مەوسووفەکە بەرز ئەکەنەوە •

چەسپاندنی ئەم جۆرە شتانەش لە مەعنادا وەکوو ئەوە وایە کە تۆ شتێک بەستی بە مەحاڵەوە ، شتێکیش کە بەند کرا بە مەحاڵەوە ، خۆی بە مەحاڵ دەرئەچێ ! • بەڵکوو لێرەدا وای لێ‌ی دێتەوە کە تۆ داوای شتێک بکەی بە بەڵگەوە ؛ چونکە پێچەوانەی داواکەی

بەســـــتووە بــە مەحاڵەوە ، شتێـکیش کە بەسترابێ بە مەحاڵەوە ، بە مەحاڵ دەرئەچێ •

کەواتە نەبوونی عەیبەکە شتێـکی زۆر دیاری‌یە و ئەو سفەتانـە هەموو لەودا هەن بە بێ گیرو گرفتی •

جورەکەی‌تر ئەوەیە کە سفەتێـکی مەدح بۆ شتێـك دابنـێ ، پاشان شتێـکی وەکوو « اســـتثنا » بێنێتەوە ، پاش ئـەو سفەتێـکی مەدحی‌تر بۆ شتەکە دابنێ • وێنەی ئەمەش دیسان هەر وەکوو «شێخ‌رەزا» ئەڵێ :

« صـــلاح الدین کە ئیسلامی گەیاندە پایـەی ئەفـلاك »

« ئەمە وابوو، ئەوند بوو، ئەو لە زومرەی کوردی خۆمان بوو»

تەماشا ئەکەی سفەتێـك ـ کە بەرزکردنەوەی ئیسلامە ـ داویـە بـە صـــلاح‌الدین ، پاشان وشەیەکی داناوە کە « ئەوەنـــد بوو »یە ، ئەمە وەکوو « استثنا »وایە ، پاش ئەو سفەتە مەدحێـکی‌تری داوەتـێ ، کە ئەڵێ ئەو پیاوە لە نەتەوەی کورد بوو •

ئەم جۆرەیان لە هەموو شتێـکا وەکوو یەکەمەکە وایە ، ئەوەندە هەیە لێرەدا سفەتە خوسبەکە نی‌یە تـا وەسبەکەی لێ‌ی دەرکەی بـۆ مەوسووفەکە ، یا بۆ مەمدووحەکە •

* ✶ *

بەشێکی‌تر لەم بابەتە **«جەختی خوسپە بە وەکوو وەسپ»** گوزارشتی عەرەبی ئەڵێ « تأكيد الذم بما يشبه المدح » •

ئەمیش دیسان دوو بەشە ؛ بەشی یەکەم ئەوەیە کە سفەتێـــکی مەدح لە شتێـکا نی‌یە ، لەمە زەمێـکی لێ دەرێنی بۆ ئەو شـــتە ، گوایە وای دا بنێ کە ئەم خوسبە لە ناووەسپەکەدایە • وەکوو ئەوە کە ئەڵێ :

« فلان کەس هیچ باشیەکی نی‌یە تەنیا ئەوە نەبێ کە خراپە ئەکا لەگەل ئەوکەسەدا کە چاکەی لەگەل ئەکا ! » •

بەشی دووەم ئەوەیە کە سفەتێکی زەم بۆ شتێک دابنێ ، پاشان شتێکی وەکوو «استثناء» بێنێتەوە ، پاش ئەو سفەتێکی زەمی‌تر بۆ شتەکە دابنێ• وەکوو ئەلێ : « **فلان کەس بەد کردەوەیە ، ئەوەندە هەیە نەزانە !** » •
شەرحی ئەم دووەش هەر وەکوو دووەکەی پێشوو وایە •

* ✶ *

بەلای منەوە یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی ئەو بابەتەیە کە من بە « دوولانە »ی ناو ئەبەم • ئەمەش خوسپ و وەسپێکە کە هۆنەر وەسفی دۆستێکی ئەکا ؛ دێنێ نیوە هۆنراوەی یەکەم بە جۆرێک دائەرڕێژێ کە پڕیەتی لە خوسپ و بەجۆرێک دێتە بەرچاو کە هەمووی جنێوو ناشیرینە • کە نیوەی دووەمی بە شوێنا دێت سەیر ئەکەی وەکوو ئاشکرایێک وایە بۆ نیوەی یەکەم و نیوە یەکەمەکە بە وەسپ ـ مەدح دەر ئەچێ • وێنەی ئەمە وەکوو «مەلاغەفوور»ی حافزی سابلاخی ئەلێ :

« تا بژیم تێت ئەبڕم خاوەنی جوانی و دەسەلات : »
«چاوی ئاوات و هیوا، ئەی گولی سەر تۆپی ولات»
« دا دەمرکێ گولی دل ‌ ناوێکی لێ‌ی خەم چ دەبێ : »
« بە سەری نووکی زمانم لە سەری پەنجەی پات »
« ڕۆژی هەلکەوتە دەسابێ دلەکەم تێت ڕاکەم :»
« بە ترومبێلی فیداکاری بەرەو کۆرری خەبات »
« یاری شیرین دە وەرە ، تا زووە لێت نەچووە: »
« تەمەنی جوانی بژین پێکەوە ، تاکەی بە تەمات ؟•»

من ئەم جۆرە بابەتە بە شتێکی سەر بەخۆی ئەزانم ؛ جەختی خوسپ نی‌یە بە وەسپ ، چونکە سفەتی خوسپ لە نیوە هۆنراوەی پێشوودا وەنەبێ هەبێ تا تۆ وەسپی لێ‌ی وەربگری ، بەلکوو سفەتە خوسپەکە زەق دیارە و هەیە • دیارە جەختی وەسپیش نی‌یە بە وەکوو

خوسپ • گەررانەوەش نی‌یە، چونکە نوکتەی تێدا نی‌یە • کەوا بوو شتێکی سەر بەخۆیە ؟ « خوسپ و وەسپ » ، یا « دوولانە » •

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری « **رەدوو** » • بەلاغەی عەرەبی بە « **استتباع** » ناوی ئەبا •

ئەمەش ئەوەیە کە تۆ مەدحی شتێک بکەی بە جۆرێ کە لەمەوە مەدحێکی تر بۆ شتەکە پەیدا ببێ • وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« هێندەت لە عومری جوانان هێنــاوە »

« کۆی بکــەیتـــەوە و بینێ بــــەم لاوە »

« لە سەر عومری خۆت دایبنێ سەر جەم »

« دنیا پێت ئەڵێ پیرۆزە و بێ غـــــەم »

ئەمـــــەی بە « ناله پێ پانا » وتووە ، گوایە مەدحی کردووە بە ئازایەتی • « ناله » بۆ خەڵک کوشتن بە ناوبانگ بووە • پیاوی وا مەدح هەڵناگرێ ، بەڵام هۆنەر هەر ئازایەتیەکەی مەبەست بووە • وتوویە :

ئەگەر ئەو هەموو عومرەی ئەوان بێنی و بیخەیتە سەر عومری خـــۆت ، ئەوەندە عومرت زۆر ئـەبێ هەر نەبێتەوە • ئەم دنیایە پێت ئەڵێ : پیرۆزت بێ ئەم عومرە درێژە ، بـــۆ خۆت بـە ئاسوودەیی دانیشە •

لێرەدا مەدحی « ناله »ی کردووە بە ئازایەتی ، لەم مەدحـــەوە مەدحێکی‌تری بـۆ پەیـدا بووە کە دنیا پێی وتووە بـە ئاسودەیـی دانیشـــە ، چونکە تـۆ پیاوخراپان ناهێڵیت و ئەبیت بـە هۆی چاکي دنیـــا !•

* * *

یەکێکی‌تر لەهونەری جوانکاري « **دووروو** » ــ کە ئەمە لـــە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « توجیه » ناو ئەبرێ ــ •

ئەمەش ئەوەیە کە شتێک بڵێت دوو رووی هەبێ • وەکوو ئەوە لە بارەی پیاوێکی یەکچاوەوە ئەڵێ : « **بریا هەر دوو چاوی وەکوو یەک وابوونایە** » • ئەگونجێ دوعای چاکەی بۆ بکا و مەبەستی ئەوە بێ هەردوو چاوی ساغ بوونایە • وە ئەگونجێ دوعای شەرری لێ بکا ، مەبەستی ئەوە بێ کە هەر دوو چاوی کوێر بوونایە ! • ئەکرێ بە « یەک لە دوو »یش ناو ببرێ •

❋ ✶ ❋

یەکێکی تر لە هونەرەکان « **چوونە ناو یەک** » ، واتە « **ادماج** »ە • ئەمەش ئەوەیە ئەو رستەیە کە بۆ مەعنایەک دانراوە مەعنایەکی تریش بخاتە ئەستۆی خۆی • وەکوو « شێخ رەزا » ئەڵێ لەم رووەوە :

« **با جەردە بیبا کەولەکەی ناجی** »
« **بەهار هات جلی پێناوێ تاجی** »

نیوە هۆنراوەی پێشوو مەعنایەکی تری گرتۆتە خۆی کە نیوە هۆنراوەی دوایی‌یە •

ئەم « چوونە ناو یەک »ە بۆ خوسپیش ئەبێ و بۆ وەسپیش •

❋ ✶ ❋

یەکێکی تر لە هونەری جوانکاری « **گاڵتەو گەپ** »ە • ئەمە لەرواڵەتا گاڵتە و گەپە ، بەڵام لە راستی‌دا مەبەستی شتێکی راستە • لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « الهزل الذي يراد به الجد » ناو ئەبرێ •

وێنە بۆ ئەمە وەکوو « قانع » ئەڵێ لە کاتێکا کە کەرێک بانگ کراوە بۆ سەر شایی :

« **جارێ کەرێکیان بانگ کرد بۆ شادی**
« **قا ، قا پێکەنی ، کەر بە ئازادی** »
« **کلکی بەرزۆ کرد ، لووتی هەڵبڕی** »
« **بە دڵێکی خۆش جار نەزمەری !** »

❋ ✶ ❋

یەکێکی‌تر لە جوانکاری گوزارەیی « **خۆ گێل کردن** »ە . ئەم چەمکە لە گوزارشتی عەرەبی دا پێی ئەڵێن « تجاهل العارف ».، لام وایە خۆ گێل کردن چەمکەکە زیاتر ئەدا بە دەستەوە . ئەمەش ئەبێ بە چەند بەشێکەوە . بەشێکیان ئەوەیە کە :

شتێک هەیە ئەیزانێ بەڵام خۆی لێی گێل ئەکا !. ئەم خۆ گێل کردنەش یا لە بەر ئاه و دەرێکە کە دڵی بەو مەبەستەوە بەندە و لەبەر دڵبرینداری نایەوێ ناوی بێنێ ، وە یا لە بەر رێ گومکێ ئەم ئیشە ئەکا .

وێنەی ئەمە وەکوو « محەمەد ئەمین خدر » ـ کە پشت ماڵەیەکی جاف بووە و ـ قسە لەگەڵ شارەزوور ئەکا و ئەڵێ :

« وتم شارەزوور ! چیت لێ قەوماوە ؟ »
« کێ تۆی کردووە بە بەحرو ئاوە ؟ »
« بۆم بگێڕەوە سەرانسەر ئەحواڵ »
« لە داخت دڵم بوو بە کۆی زوخاڵ »
« گەلی « پاشارێ » تا سەر سوورە جو »
« تیایا ئەوەزی کۆماران کۆ ، کۆ »
« کوا ؟ دوانزە هەزار عێلی کوردەوار »
« گشت بە سەر تۆدا ئەیکرد راگوزار »
« کوا ؟ دوانزە هەسوون ماڵە میرانت »
« کوا ؟ سەدای تەپڵی سەر کۆمارانت ! »

بەشێکی‌تر لەم خۆ گێل کردنە هووشەکاریەکی زیاد لە ئەندازەیە.

وێنەی ئەمە وەکوو « سالم »ی سنە لە وەسفی دۆستیا لە کاتێکا کە پێکەنیوە ئەڵێ :

« ئەو زەردە خەنە غونچە بوو پشکووت ؟ »
« بۆن و رووناکی کەوتە دەم و رووت »
« یا خۆ ئاسمان بوو چەخماخەی لێ دا ؟»
« عالەم بە جارێ بوو مات و مەبهووت »

وە یا هووشەکاری لە خوسپ‌دا • وەکوو « شێخ‌ڕەزا » ئەڵێ :

« چەرمی ڕووی هێند قایمە شمشێری میسری نایبڕێ »
« گەر بە کەوشی کەی دمێنێ تا قیامەت نادڕێ ! »

وە یا لە سەرسامي لە خۆشویستن دا ـ « التدلُّه في الحب » ـ مەبەست ئەوەیە ئەوەندە خۆشی ئەوێ ، خۆی تێ‌دا ون کردووە و خۆی ئەکا بە نەشارەزا ! •

وێنەیەک لەم بابەتە وەکوو « نووحی » ئەڵێ :

« کۆترەکانی چۆڵ بە لەنجە وەک یار »
« پۆل پۆل وەستاون ، دوورن لە ئەغیار »
« نازدارەکەی من کەوتۆتە ناوتان »
« کۆتر ، ئینسانە ؟ ئێوە و خواتان ! • »

لێرەدا لەبەر زۆر دڵبەند بوون بە یارەوە ، خۆی گێل ئەکاو ئەڵێ : کۆترەکان ! ئەو نازدارەی من کە کەوتۆتە ناوتان ، سوێندتان ئەدەم بە خوا ئەوە لە ئێوەیە ؟ یا ئینسانە ! •

* ✶ *

یەکێکی‌تر لە جوانکاري گوزارەیی « **دان بە پێویست** » • بەلاغەی عەرەبی بۆ ئەم چەمکە « **القول بالموجب** »ی بۆ داناوە • من لە ڕەوانبێژي کوردی‌دا بەو ناوەوە ناوم بردووە • مەبەست لەم چەمکەش ئەوەیە کە :

کەسی یەکەم هەیە ، واتە « متکلم » • کەسی دووەم هەیە ، واتە « مخاطب » • کەسی دووەم شتێک ئەڵێ و ئەو شتە بە « تەوزیم ـ واجب » ئەزانێ ، کەسی یەکەم دان بەو تەوزیمەدا بنێ ، واتە « **اعتراف** »ی **پێ‌ی بکا** •

ئەمەش دوو جۆرە ؛ جۆرێکیان ئەوەیە :

سفەتێک کە لە قسەی غەیردایە درکە بێ لە شتێک کە حوکمێک چەسپاندوویە بۆ ئەو شتە • تۆ دێنی ئەو سفەتە لە قسەی خۆتا دائەنێ

بۆ غەیری ئەو شتە ، ئیتر بێ ئەوە خۆت لەوە بگەیەنی کە حوکمەکە بدەی بە غەیرەکە یا نەیدەی .

وەکوو ئەوە کە لە وەختی خۆیا « **خلەپەزە**»ی هەمەوەنـــد ناکۆکي هەبوو لەگەڵ « حەمە پاشای » جاف و جافەکانا . دەســتەی حەمەپاشا لەو دەشتی گەرمیانە بوون . دەستەی خلە پەزەش چووبوون بۆ ئەوبەری « سیروان ».. ئەمجا خلەپەزە وتبووی :

« شەرتە ئەگەر چووینەوە ئەوانەی کە بە ســەربەرزي لـەوێدا دانیشتون بە سەر شۆرری دەریان کەین ! ».

حەمە پاشا وتبووی : « ئەمە قسەیە ! . سەر بـەرزي هەر بــۆ ئیمـــەیە » .

لە عیارەتی پێشوودا سفەتێک هەیە کە « سەربەرزی »یەکەیــە ، کەوتۆتە ناو قسەکەی خلە پەزەوە . ئەم سفەتە « درکە »یە لە شتێک ــ کە دەستەی حەمە پاشایە ــ حوکمێک دانی ناوە بەو شتەدا حوکمەکە دەرکردنی دەستەی حەمە پاشایە لە گەرمیان .

ئەمجا حەمەپاشا هاتووە سفەتەکە ــ کە سەر بەرزی‌یە کەیە ، داویە بە بەرەی خۆی ، ئیتر بەلای ئەوەدا نەچــــووە حوکمـــەکە ــ کە دەرکردنەکەیە ــ بیدا بە بەرەی خلەپەزە ، یا نەیدا ! .

جۆری دووەم ئەوەیە کە وشەیەک لە رستەی یەکێـکی‌ترا هەیە ــ واتە کەسی دووەم « مخاطب » ــ بیبرێ بە سەر ئەو مەعنایەدا کە کەسی یەکەم « متکلم »ەکە مەبەستیەتی . بەڵام ئەبێ کاتێ کە کەسی دووەمەکە وەڵامی کەسی یەکەمەکە ئەداتەوە وشەکەی ئەو ببرێ بــە سەر غەیری ئەو مەعنایەدا کە مەبەستی بووە ، ئەبێ شتێـک لە رستەکەی ئەم دا هەبێ کە پەیوەندي بە وشەکەوە هەبێ .

وێنەی ئەمە وەکوو « محەمەد رەمزی » ئەڵێ :

« من بێمە لاتان بارگرانیــکم بە ســەرتانەو »
« وتی بارت گرانە بەو دیاریەی وا بە سەرمانەو »

وشەی « بارگران » کە لە رستەی کەسی یەکەمدایە مەبەستــی ئەرک و زەحمەتە بە سەریانەوە ، ئەویتر وشەکە ئەبرێ بە ســەر بارگراني بۆیان بــە هــۆی دیاری‌یەکەوە کە لەگەڵ خۆی بردوویــە بۆیــان •

وشەی « دیاري » پەیوەندی هەیە لەگەڵ بارگرانيدا ! •

❋ ✶ ❋

بەلای هەندێ لە زانایانی بەلاغەوە « هووشە لە وەسپا ـ الاطراء » دیسان لە جوانکاري گوزارەیی‌یە •

ئەمەش ئەوەیە کە تۆ ناوی مەمدووحەکە بێنی لەگەڵ نــاوی باو باپیریا • وێنە وەکوو « عدلی‌کەمال بابیر » لە وەسپی یەکی لە خانەدانەکانا ئەڵێ :

« وا مەزانە نیعمەت و فەزلت لە سەر ئێمە هەمووبۆ تۆ بووە »
« باوکت و باپیرتو باپیری باوکت وا بووە ! »

جوانكاري وشەیی

ئەوە بوو بابەتی جوانكاري بوو بە دوو بەشەوە ؟ جوانكاریەك ، كە روو لە گوزارە ئەكاتەوە ، ئەوەیان باسكرا • جوانكاریەك كە روو لە وشە ئەكاتەوە ؟ واتە بە هۆی وشەكەوە هونەری جوانكاریەكە دروست ئەبێ ، وە ئەوەش وترا كە بۆیە گوزارەیەكە پێش‌خرا چونكە گوزارە لە پێش وشەدایە ، وشە قاڵبە بۆ گوزارە • ئێستە دێنە سەر باسی وشەییەكە •

جا یەكێك لەوانە

رەگەزدۆزی •

رەگەز دۆزي ، كە « جناس » لە عەرەبیدا • بۆیەش كوردییەكە وای بۆ داناوە چونكە « رەگەز » بە مەعنا ئەسڵ و نەژادە • « دۆزي » لە دۆزینەوەوە هاتووە • وایلێ دێتەوە كە پێكەوە گونجان و دۆستایەتی رەگەزي دوو وشە پێكەوە ئەدۆزیتەوە و پەیدای ئەكەی •

بێگومان ئەبێ لە وشەیەك زیاتر هەبێ لە رستەكەدا ئەو وەختە گونجاندن دروست ئەبێ• ئەم گونجاندنەش روو لە وشە ئەكاتەوە نەوەك گوزارە • ئەوەی كە بۆ گوزارە بوو لە باری گوزارەوە قسەی لێوە كرا ، ئەوەش كە بۆ وشەیە ئەبێ لە باری وشەوە قسە لێوە بكرێ • جا بەو بۆنەوە ئەچینە جەرگەی باسەكەوە و ئەڵێین :

یەكێكی فراوان لە هونەری جوانكاري وشەیی « رەگەز

دۆزي »یە • ئەمەش ناوە بۆ رستەیەک ـ هۆنراو بێ یا پەخشان ـ کە دوو وشـە ، وە یـازیاتری تێدا هەبێ • وشەکان لە رواڵەت و روخسار دا لە یەک بچن ، واتـە وەکوو یـەک وابن ، چونـکە ئەگەر وەکوو یەکەکە لە گوزارەدا بێ وەکوو « کتــــک » و «پشیلە» نابێ بـــە رەگەز دۆزي •

ئەمەش ئەبێ بە دوو بەشەوە ؛ رەگەز دۆزي تـــەواو ، رەگەز دۆزي ناتەواو • تەواوەکە ئەوەیە کە لە هەموو شتێکا وەکوو یـــەک وابن ؛ لە ژمـارەی پیتدا ، لە رێکیی پیتەکانا ، لە شـــکڵا • وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« خەتات فەرموو کە خۆشە چین و مـاچین »
« کە ناچین لێرە ، خۆشەچینی ماچین »

« بڕۆت هەر چین و پەرچەم چین لە سەر چین »
« ئەمەندە چینە قوربان پێم بڵێ چین ؟! »

وشـــەکانی « چین » و « خۆشە » لەم دوو هۆنـــراوەدا چەنـد جـــار وتراونەتەوە ، لە روخسارا وەکوو یەک وانە ، بەڵام لە گوزارەدا جیان •

وشەی « خۆشە » لە هۆنراوەی یەکەمدا کە لە هەر دوو نیـــوە هۆنراوەکەدا هەیە ، یەکەمیان بە مانا « خۆشی »یەکە ، کە بەرانبەر بە ناخۆشییە ، دووەمیان بە مانا « هێشوو »یە •

وشەی « چین » و « ماچین » لە هەر دوو هۆنراوەکەدا « دە » جار وتراونەتەوە ، کە لـە رواڵەتا یەکن ، بەڵام لە گوزارەدا هـــەر یەکە گوزارەیەکیان هەیە •

« چین » و « ماچین » لە نیوە هۆنراوەی یەکەمدا وڵاتی « چین »ە ـ کە لە ناو کوردەواریدا بە « چین و ماچـــین » بە ناو بانگە ـ هەر چەندە چین و ماچین لە هەندە ناوچەیەکی کوردا بە پەلەوەرێکی جوانکەلەی

رەنگاو رەنگ ـیش ئەڵێن ، بەڵام لەم شوێنەدا ئەوە نی‌یە .

وشەی « ناچین » ، واتە نارروێن ، رەگەز دۆزیەکی وشەیی هەیە لەگەڵ وشەی « ماچین » و بەر « لاحق » ئەکەوێ .

« چین »ی سێ‌یەم بە مانا هەڵبژاردنە . وشەی « ماچین » بـــە « بەسە »ی « ماچ » و بۆ گەلە کە لەگەڵ « ماچین »ی یەکەم دا رەگەز دۆزي تەواو لە نێوانیانا هەیە . وشەکانی شەشەم ، حەوتەم ، هەشتەم و نۆیەم بە گوزارەی ریزن . وشەی دەیەم بۆ پرسیارە لە چۆنیەتی و گەوهەری ، گەل ؟ واتە چ شتێکن ؟ .

کورتی‌ی گوزارەی هۆنراوەکانیش ئەڵێ :

تۆ ، کە فەرمووت چین و ماچین خۆشە ، باشت نەفەرموو ! ئێمە لەم جێگایە ناجووڵێین هێشۆچنی ماچین . برۆ و ئەگریجەت کەوتوون سە سەر یەک‌دا چین چین ، پێم ناڵێت ئـەم هەموو چینانە وا لە ســەر یەک کەوتوون بۆچ وا بەو جۆرە بە سەر یەکا کەڵەکەیان کردووە و کەوتوون ؟ .

ئەو وێنەیە کە هێنرایەوە بـۆ رەگەزدۆزي‌تــــەواو ، بە ناوی رەگەزدۆزي « وێنە ـ مماثل »یشەوە ناو ئەبرێ .

ئەم جـۆرە رەگەز دۆزی‌یە بەشکردنێکی‌تریش هـــەیە ، ئەوەش ئەوەیە :

ئەگەر یـەکێ لە دوو وشەکە ؛ ئەوەی کە رەگەز دۆزیـــەکەی دروست کردووە ، جووت و ئەوتیری تاک بوو ، بە ناوی «جـــووت‌ رەگەز »ەوە ناو ئەبرێ ـ واتە جناسی مرکب ـ . ئەگەر ئەم جووت و تاکە هـەر دوو وەکوویەک ئەنووســــران بە ناوی « وەک‌یـەک ـ متشابە »ەوە ناو ئەبرێ . وێنەی ئەمە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« داخی حەسرەت نەخشی گرت ئەم ساڵ لە تەختەی سینەما »

« بۆ ئەوانەی رانەکەن سەر بەست ئەچن بۆ سینەما ! »

دوو وشەی « سینەما » لە نووسینا وەکوو یەک وانە ؟ یەکەمیان « جووتە » ، واتە لە سینەی منا • دووەمیان تاکە ، واتە « سینەما ـ تەماشاخانە •

وە یا «نالی » ئەڵێ :

« رەقیب و موددەعی وەک پووش و پووشوون »

« بسووتێنین کە وەک بەرقین لە بەر ، قین »

دوو وشەی « بەرقین » لە نووسینا وەکوو یەک وانە ، یەکەمیان تاکەو دووەمیان جووتە •

ئەگەر ئەو دوو وشەیە لە نووسینا وەکوو یەک نەبوون بە ناوی وەگەز دۆزي « جیا ـ مفروق »ەوە ناو ئەبرێ • وێنەی ئەمە وەکوو « عەلی کەمال باپیر » ئەڵێ :

« کە دل شادی ئەکەی ، دلشاد ، لەبەر چی ؟»

« دەبیتە هاو سەری پیاوانی هەرچی ! »

ئەم دوو « دڵشاد »ە لە نووسینا جیان ؟ یەکەمیان کەسێکە کە دڵخۆشی بکا و سفەتە • دووەمیان ناوە ، واتە عەلەمە •

لە شێوەی نووسینی ئەم جۆرە شتانەدا ئەگەر هات وشەکە بوو بە « ناو » بە سەریەکەوە ئەنووسرێ • وەکوو « دڵسۆز » • ئەگەر هەر لە سەر سفەتیەکەی خۆی مایەوە بەجیا ئەنووسرێ ، وەکوو « دڵ سۆز » •

★ ★ ★

جۆرەکەی تر ـ کە رەگەز دۆزي ناتەواوە ـ ئەمەش چەند بەشێک دروست ئەکا • بەشێکیان ئەوەیە کە :

ئەگەر لەکێش و ژمارەی پێت و شکلا وەکوو یەک وا بوون

بەڵام لە سەر و بۆردا جیا بوونەوە ئەمە بە رەگەز دۆزي « لادەر » واتە « منحرف » ناو ئەبرێ • وێنەی ئەمە وەکوو « ناڵی » ئەڵێ :

« کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ «کردی»یە ، خۆ کردیە »

« هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی تالبی مەعنا دەکا »

رەگەز دۆزی‌یەکە لە نێوانی دوو وشەی « خۆ کردی » دایـە • یەکەم بە « بۆر » ئەخوێنرێتەوە ، نیشانەی بۆر لە کوردی‌دا « و »» ، بۆ نووسینی ، واتە « کوردی » • دووەم بە بێ «و» ئەنووسرێ ، واتـــە « کردی » • وە منیش بۆیەلە دەقەکەدا هەردوکیم بە « کردی »نووسی ، لە بەر شەرح‌کردنـەکە بوو ، ئەگینا نووسینی « کوردی » بە «کردی» هەڵەیـــە •

وە یـــــا هەر « ناڵێ » ئەڵێ :

« کە تۆ «قبلە»ی دممت سا بێنە قوربان »

« لە بۆ « قبلە »ی دڵم‌مەشکێنە قوربان ! »

هونەرەکە لە نێوانی هەر دوو وشەی « قبلە » دایە ؛ یەکەم «قیبلە»یە بە « ژێر »ی « ق » • دووەم « قوبلە » بە « بۆر »ی قاف •

ئەگەر جیاوازی‌یەکە لە ژمارەی پیتەکانا بوو ، واتە ئەو دوو وشەیە یەکێکیان پیتێـکی زیاتر بوو لەویکەیان ، ئەمە بە ناوی « ناتەواو »مەوە نـاو ئـەبرێ ، ئـەو پیتـە زیـادەیـە لابـەی رەگـەز دۆزیـەکی تەواو پەیدا ئەبێ • وێنەی ئەمەش دیسان وەکوو « ناڵـــی » ئەڵـــێ : لە کاتێکا کە پیتەکە لە سەرەتای وشەکەوە بێ •

« لە نێو ریگی رەوان دا (قم) (نقم) بوو ، وشتریش بوو گومە»

« ئەما گوێ بیستنی (قم ، قم) چ جای ئیمکانی هەستانە! »

رەگەز دۆزیەکە لە نێوانی « قوم » و « نوقوم »دایە • پیتـی «ن» لە « نوقـــوم » لابەری ــ کە زیادە لە « قـوم » ــ رەگەز دۆزیـەکی

تەواو پەیدا ئەبێ • هەروەها لە نێوانی « قوم » و « گوم »یش دا رەگەز دۆزي « لاحق » هەیە •

ئەمەش وەختێ ئەبێ بە « لاحق » کە حوکم بکەین بەوە شوێنی دەرچوونی دوو پیتەی « ق » و «گ»، لە گەروودا نزیکي هەیە لــە بەینیانــا •

وە یا ئەو پیتە زیادەیە بکەوێتە ناوەراستی وشەکەوە • وێنەی ئەمە وەکوو « حاجی قادری کۆیی » ئەڵێ :

« ئەی بێ نەزیر و هەمتا هەر تۆی کە بەر قەراری »

« بێ دار و بێ دیاری ، بێدار و پایەداری »

رەگەزدۆزي وێنەکەی ئێمە لە نێوانی « بێدار »و « بێدیار »دایە » کە پیتی «ی» لە وشەی « بێدیار» لابەی ، لەگەڵ « بێدار » دا ئەبێ بە رەگەز دۆزیەکی تەواو • هەروەها رەگەز دۆزي «جیا» لە نێـــوانی « بێدار » و « بێدار یشدا پەیدا بووە •

وە یـا ئەو پیتە زیادەیە کەوتبووە دوایی وشەکەوە • وێنەکەی وەکوو « گۆران » ئەڵێ :

« لە لایالی کێو قاسپەی کەو نەهـــات »

« بە بێ کەوش کەوتمە رێ هات و نەهات »

رەگەز دۆزیە ناتەواوەکە لە نێوانی دوو وشەی «کەو» و «کەوش» دایە ، پیتی «ش» کە کەوتۆتە ئاخری وشەی «کەوش »وە ، لا بەرێ «کەو» ئەمێنێتەوە ، لەگەڵ وشــەی «کەو»ی پێشوودا رەگەز دۆزي تەواو پەیدا ئەبێ •

* * *

جۆرێکیتر لە بابەتی رەگەز دۆري ناتەواو ، رەگەز دۆزي « هاوتـۆم » ناو ئەبرێ • ئەم جۆرەیان لە بەلاغەی عەرەبیدا بە «مضارع»

ناوی ئەبەن ، گوایە لە یەک ئەچن ، من بۆ ئەم چەمکە «هاوتۆم»م بەلاوە فراوانترە •

ئەمەش ئەوەیە کە لە ترۆمدا جایێ لە نێوانی دوو وشـەکەدا هەبێ ، بـەلام بە مەرجێ کە لە یەک پیت زیاتر نەبێ • وە ئەو دوو پیتـەش لە شوێنی دەرچوونەکانیانا نزیکیان پێکەوە هەبێ •

ئەمەش ئەبێ بە سێ بەشەوە ؛ بەشێکی ئەوەیەکە ئەو دوو پیتـە لـە سـەرەتای وشـەوە بن • وێنـەی ئەمە وەکوو « زێـوەر » ئەڵـێ :

« تکا ، شکا بە جارێ شەراب و شیشەی دل »

« ئەسـراری مەخفیاتم کەوتۆتە سەر زبـانم »

دوو پیتی «ت» و «ش» بە هـەر جۆر بێ شوێنەکانیـان پێکەوە نزیکە • ئەگەر بە حسابی کوردی ـ ش بێ هەردووکیان لە پیتـە بێ دەنگەکانن •

ئەم هۆنراوە وەکـوو ئەمەی تێدایە وێنەیەکیشە بـۆ « پێچـە و پەخشە »ی رێک •

وە یـا ئـەو دوو پیتە کەوتبنە ناوەڕاستی وشەوە • وێنەی ئەمەش وەکوو « مەنکە جوانڕۆیی »ئەڵێ :

« گێسۆی قەترانی جە هەر دوو لاوە »

« گێشۆ پەی زاری ئەی جەرگ برراوە »

دوو پیتی «س» و «ش» لە ناوەڕاسی وشەدا لـە جێگای یەک دانراون و شوێنەکانیشیان پێکەوە نزیکە •

وە یا ئـەو دوو پیتی هاو تۆمە بکەونە ئاخری وشەوە ، وێنـەی ئەمەش وەکوو « وافی » ئەڵێ :

« گەر باب بڵێ بەزمە لە بام ئەم دەنگی تازە »

« بۆی دێنمەوە نەزمێ لە نـەو تازە بە تازە »

رەگەز دۆزیی مەبەستەکە لە نێوانی «باب» و «بام»دایە ، کە دوو پیتەی «ب» و «م» لە ئاخری وشەکەدان و جێگای دەرچوونەکەیان پێکەوە نزیکە ، چونکە هەر دوو بە «لێو» ئەوترێن • ئەم دووەی لەگەڵ یەکـا گۆڕریوەتەوە •

* ✶ *

جۆرێکی‌تر لەم رەگەزدۆزیی ناتەواوە رەگەز دۆزیی «رەدوو»ە •

بۆ ئەم چەمکە گوزارەشتی عەرەبی « لاحـق »ی بۆ داناوە • ئـەو گوزارشتەی کە من ئەیڵێم ئەوەیە کە یەکێ لە پیتەکان شوێن ئەوی‌تـر ئەکەوێ • شوێن کەوتن ، زمانی کوردی «رەدوو»ی پێ ئەڵێ •

ئەم بابەتەش ئەوەیە کە دوو پیتەکە جێگای دەرچوونیان جیا بێ ، کە وابوو بە رەگەز دۆزیی رەدوو ناو ئەبرێ •

ئەمەش دیسان ئەبێ بە سێ بەشەوە ؟ یـا ئەمەیە پیتەکە لە سەرەتای وشەکەوە ئەبێ ، یا لە ناوەراستیا ، یا لە ئاخرەوە ئەبێ •

وێنە بۆ ئەوە کە دووپیتەکە جێگای دەرچوونیان جیا بێ وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« ئەلا ئەی ئاسکی ناسک بە باسک »

« شکاندت گەردنی سەد شێری شـەرزە »

« ئەلا ئەی نازەنین ئاهـــوو بە باهوو »

« دڵی سەییادی خۆت هێنایە لـــەرزە »

تەماشا ئەکەین وشەکانـی ئاسک ، ناسک ، باسک ، ئاهوو ، باهوو هەموو رەگەز دۆزییە ناتەواوەکەیان گرتۆتەوە •

« ، ن ، ب » بە چاو پیتەکانی عەرەبی‌یەوە جێگای دەر چوونیان لە دەم جیایە • بەچاو کوردی‌یەوە «ئا» پیتی دەنگ دارە ، ئەوانیتر هەموو پیّ دەنگن • دیسان هەر جیا بوون لە یەک •

بەشی دووەم ئەوەیە کە پیتی رەگەز دروستکەرەکە لە ناوەراستی وشەکەوە بێ • وێنەی ئەمەش وەکوو « میرزامارف » ئەڵێ :

« ئەرزۆن ئێوە بە بێ باکی بە ناو مێرگ و گوڵی دەشتا »
« ئەخۆن شیرە ، ئەکەن جەولان بە بێ پەردە لە بای وەشتا »

وێنەکە لە دوووشەی «ئەرزۆن» ، «ئەخۆن» خۆی نواندووە • دوو پیتی «ر» و «و» لە شوێنی یەک دانیشتوون و جێگای دەرچوونیشیان لە دەم دوورە •

بەشی سێیەم کە پیتەکە لە ئاخرەوە بێ • وێنەی ئەمەش وەکوو «رەمزی» ئەڵێ :

« ئەمیر هەستا لە جێگای خۆی ، ئەمین بوو لەو سەرا پەردە »
« ئەوی لێی بوون ئەما چاریان ، خزانە ناو تەپ و هەردە ! »

وێنەکە لە بەینی دوو وشەی «ئەمیر» و «ئەمین» دایە ، کە دوو پیتی «ر» و «ن» لە جێگای یەک دانیشتوون و شوێنی دەرچوونیشیان لە زار دوورە لەیەک •

* * *

ئەگەر ئەو دوو وشەیە کە رەگەز دۆزیەکەیان دروستکردوە، پیتەکانیان تێک چوو بوون ، واتە ریزیان تێک چوو بوو ، من بە «گوێزراوە» ناوی ئەبەم ، هەر چەندە بەلاغەی عەرەبی «تجنیس القلب» ناوی ئەبا • وێنەی ئەمەش وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« خاترێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو »
« ئێستە بۆ زوڵفی کەسێ مەشقی پەرێشانی دەکا »

لێرەدا رەگەز دۆزیەکە لە نێوانی دوو وشەی «شۆخ» و «خۆش» دا دروستبووە ، چونکە پیتی هەر دوو وشەکە بە تەواوی گوێزراونەتەوە و شوێنیان گۆرراوە •

وە یا هەر لەم بابەتە «حەمدی» ئەڵێ :

« ئەگەر ئەو دوژمنە وەک مار لە سەر کلک را بوەستێ بۆم»

« بە شیرینی و خۆشی وا ئەکەم تا ماوە رام بێ بـۆم »

وێنەکە لێرەدا لە بەینی دوو وشەی «مار» و «رام» دایە کە بە تەواوی هەڵەوگەرراونەتەوە ٠

* ✶ *

دیسان ئەو دوو وشە ، کە رەگەز دۆزیەکەیان دروستکردوە ٠ ئەگەر یەکێ لە دوو وشەکە کەوتبوە سەرەتای هۆنراوەکە و ئەویتریان بە هەڵەو گەرراوەیی کەوتبوە ئاخری هۆنرواەکەوە ئەمە بە «هەڵەوگەرراوەی باڵدار» ناو ئەبرێ ٠ لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بەمە ئەڵێن « مقلوب مجنح » ٠ وێنەی ئەمەش وەکوو « شێخ‌رەزا » ئەڵێ :

« تەلاق گەر بێ بە دەمیا ئەو زلەی چوار پەل قەوی »

« بۆی ئەنێزم سێ زەلام تابیکەنە پەندی قـــەلات »

وێنەکە لە نێوانی دوو وشەی « تەلاق » و « قەلات » دایە ٠ کـــە هەر یەک لەم دوو وشـــەیە بە پێچەوانەی ئەویتریان کەوتوونەتـــە سەرو بنی هۆنراوەکەوە ٠ مەبەستی هۆنەر بە « قەلات » قەلای هەولێرە٠ لە سەر شێوەی هەولێر بە قەلا ئەڵێن قەلات ٠

* ✶ *

لەم جوانکاری وشەیە و لەم رەگەز دۆزیەدا وەکوو ئەم پیشەیـــە هەیە ، جوانیەکی تریش هەیە کە لە سەر زمانی زانیاری جوانکاری بە « لەتافەت » ناو ئەبرێ ٠ بە وێنە وەکوو لەو نیوە هۆنراوەدا کە ئەڵێ :

« کە ناچین لێرە ،خۆشە چینی ماچین »

« لە خۆشەچینی ماچین »دا ئەم جوانی‌یە دروست بووە ؟ ئەڵێ : ئێمە بۆیە لەم شوێنە نارروێن چونکە هێشتۆ چنی ماچین٠ لە هەمانکاتا ئەوەش ئەگەیەنێ کە بڵێ :

ئێمه بۆیه لەم شوێنه ناڕروێن چونکه خۆشه ؟ چینــی ماچین ؟
کەواته نەرویشتنەکەمان لەبەر خۆشيی ئەو شوێنەیه و بەجێ ناهێڵین •

وە یـا هەر لەم ڕوومەوه « نالی » ئەڵێ :

« ئەهلی تەعدادی مەحاســـن نووســـییان »

« خال یەک و زولفی دوان ، هەر دوو سییان »

لە وشەی «هەر دوو سیان» دا ئەم جوانی‌یە دروست بووه • لـــه لایەکەوه مەبەست ئەوه ئەگەیەنی کە خاڵ و زوڵف سیان ؟ ـ سیان ؟ واته ڕەشن ، لە لایەکی ترەوه ژمارەکەی تەواو کردووه ئەڵێ : خاڵ یەک ، زوڵف دوو ، واته دوو زوڵفەکەی ، هەموویان بوون بە سێ • یەعنی لەگەڵ خاڵەکەدا •

(دوا بە سەر)

یەکێکیتر لە هونەری جوانکاری وشەیی « دوا بەسەر » ئەم هونەرە لە بەلاغەی عەرەبیدا بە « رد العجز الی الصدر » گوزارشتی لێی دراوەتەوە . من ئەو گوزارشتە کوردیەم بەلاوە زیاتر جێی خۆیەتی ، چونکە کورتتر و پرر مەعناترە .

گوزارشتی شتێک بۆ شتێکیتر ئاشکرایە کە زۆربەی هەر بە خوازە ئەم شتانە کراوە . جا ئەگەر خوازە بێ لام وایە گوزارشتی کوردی‌یەکە رەواترە . ئەوەندە هەیە لەبەر ئەوە کە ئەم جۆرە شتانە تا ئێستە هەر لە سەر گوزارشتە عەرەبیەکە رویشتوون ، دوور نی‌یە هی کوردی‌یەکە تۆزێ گران بێ لە سەر گوێ ، بەڵام کە بڵاو بووەوە بێ گومان ئەو گرانیەی نامێنێ .

جا ئەم هونەرە ئەوەیە کە ئاخری هۆنراوەکە ؛ واتە وشەکەی بگێڕدرێتەوە بۆ سەرەتای بەیتەکە . یەعنی ئەو وشەیە کە لە ئاخری هۆنراوەکەوەیە ، هەر چەشنی وشە لە سەرەتای هۆنراوەکەوە بوترێ .

ئەمە بە چاو هۆنراوەوە ، بە چاو پەخشانیشەوە ئەم رەوشتە هەر هەیە ؛ لەوێدا ئاخری وشەی ئاخر رستەکە بخەیتەوە سەرەتای رستەکە . مەبەست بەم قسەیە ، جا لە هۆنراوا بێ یا لە پەخشانا زۆر بەش ئەگرێتەوە . چونکە

ئەو دوو وشەیە یا لە گوزارە و وشەدا دوو پات کراونەتەوە ، یا وەکوو یەک وانە ؛ واتە «متشابهن» ، یا وەکوو متشابهەکەن ؛ واتە لێی وەرگرتن ـ اشتقاق ـ ، یا وەکوو لێی وەرگرتن کۆیان ئەکاتەوە .

ئەمجا ئەم دوو وشەیەش کە بەم جۆرە بوون ، بوون بە چـوار بەشەوە ؟ یـا ئەوەیە یەکێـکیان لە ئاخری بەیتەکەوە ئەبـێ و ئـەیتریان لە سەرەتای نێوە هۆنراوەی یەکەمەوە ئەبێ ، یا لە ناوەوەی ئەبێ ، یـــا لە دوایی‌یەکەیەوە ئەبێ ، یـــا لە ئەوەڵی نیوە هۆنراوەی دووەمـــەوە ئەبێ ـ دیارە ئـەم چـوارەی دوایی هــەر تایبەتی‌یــە بە هۆنراوەوە ـ ٠

کەوا بوو تێکرڕا بوون بە شانزە بەشـــەوە ٠ ئەدەبی کوردی و رەوانبێژی ئەدەبی کورد دەستی بۆ هەموویان درێژ کردووە ، بـــەڵام ئێمە لێـرەدا چەند وێنەیەک دێنینەوە ؟ وێنەی تەواو بۆ هـۆنراوەکە ، یەک وێنەش بۆ پەخشانەکە ، وە هەر یەک لەو دوو وشەیەش لـــە پەخشانەکەدا کەوتبنە سەر و بنی پارچەکەوە ٠

وێنەی هۆنراوەکە وەکوو « عەلی کەمال باپیر » ئەڵێ :

« بێزارە لە من عالەم ئەمێستا بە هەموو جۆر »

« باعث ئەوەیە ؛ یارمە کەوا لێم بووە بێزار !٠»

تەماشا ئەکەین وشەی «بێزار» دووپات بوەتەوە ؟ یەکێ لە سەرەتای نیـــوە هـــۆنراودی یەکەمەوە ، یەکێ لە ئاخـــری نیـــوە هۆنراوەی دووەمەوە ٠

وە یا « وەلی دێوانە » ئەڵێ :

« کە چووم بۆ زیارەت مەزاری شـــەمم »

« شەمم دەستی هێنا خستیە سەر دەمم »

ئەمە وێنەیە بۆ ئەوە کە وشە لە ئاخری نیوە هۆنراوەی یـــەکەم و سەرەتای نیوە هۆنراوەی دووەمەو دوو پات بوویێتەوە ٠ وەکوو وشەی «شەم» ئەمەمان بۆ دەر ئەخا ٠

وێنە بۆ ئـەوە کە وشە لە سەرەتای نیوە هۆنراوەی یـــەکەم و

سەرەتای نیوە هۆنراوەی دووەمەوە دووپات بووبێتەوە وەکوو ئـەم هۆنراوە کە « حەریق » ئەڵێ :

« گوڵ لە ناو باخا بەیانی پێکەنی تا ڕۆژ هـەڵات »

« گوڵ لە ناو ماڵی منا پێی پێکەنی تا ڕۆژهەڵات ! »

ئەم هۆنراوە لەگەڵ ئەوەدا کە بۆ ئەم وێنەیە هێنراوەتەوە • ئـەو هونەرەشی هەر تێدایە کە یەک وشە لە ئاخری نیوەی یەکەم و دووەمی هۆنراوەوە وتراوەتەوە • هونەری سێیەم کە هەر لەم هۆنراوەدا هەبێ ئەوەیە کە وشەی دووپات کراوە واتە « ڕۆژهەڵات » گوزارەکانیشیان جیایە ؛ یەکەم بە مەعنا «شروق» ، دووەم بە مەعنا «غروب» ە!•

هەر لەم وێنەی دووپاتکردنەوەی یەک وشەدا لـە سـەرەتای هەر دوو نیوە هۆنراوەوە «سالم»یش ئەڵێ :

« هەرچێ نیەتت بوو نیگەهت دڵمی بەند کرد »

« هەرچێ نیەتم بوو بە موژەت ، دڵ خەبەری دا »

لێرەدا وشەی « هەرچێ » لە سەرەتای هەر دوو نیوە هۆنراوەکەوە هاتۆتەوە •

ئەمیش جگە لە ئیشەکەی خۆی هونەرێکی تری تێدایە ـ کـە دژیەکە ـ ؛ دوو شتی بەرانبەر یەک کردۆتەوە کە «هەرچێ»یە ـ؛ یەکەم سەیر کردنی تۆ بۆ من ، تێی گەیاندم لە نیازت بەرانبەر بـە من ، دووەم سەیر کردنی من هی برژانگی تۆ ، دڵم خەبەری دامێ کە نەشتەرێکە و ئاراستەی من کراوە ! •

وێنە بۆ ئەوە کە یەک وشە دووپات بووبێتەوە ؛ یەکێ لە ناوەندی هۆنراوەکەیدا بێ و یەکێ لە ئاخری نیوە هۆنراوەی دووەمەوە بێ ، دیسان وەکوو «سالم» ئەڵێ :

« لە دەریای میحنەتا هەڵپە ئەکەم بۆ غەم بە دەست و دەم »

« لە جەولانام ، بە هەر لادا ، گوزەرگامە لەنی پڕر غەم ! »

وشەی «غەم»ی بەو جۆرە وتمان دووپات کردۆتەوە •

وێنەی «پەخشان»کەش وەکوو لەم پارچەیە دا هەیە کە ئەڵێ :

« سەر ئەکەمە سەر سەرین ، لە باتی ئەوە خەو هێلانە بکا لـــە چاوما ، کەچی وەکوو هومای باڵتیژ بە گوڕر ، بۆی ئەدا لە شەقەقەی باڵ ، چاوم ئەکا بە « خوێ دان » ، گێژی »ـش ڕوو ئەکاتە سەرم ! »•

سەیر ئەکەین وشەی « سەر » لە سەرو بنی پارچەکەوە دووپات کراوەتەوە •

(سەروا دار)

« سەروادار » لە گوزارشتی زمانی عەرەبی‌دا بە « ســـــجع » ناوبراوە • « سەروا »ش هەیە کە لە شێوەی عەرەبی دا بە « قافیـــە » ناوی دەرکردووە • بە پێویستی نازانم شەرحی ئەم چوار وشەیە لێرەدا ، کە ئەمانە بە چ جۆر و لە چ روویەکەوە کراون بە ناو بۆ ئەو چەمکانە؟• هـــەر ئەوەندەیـە ئەڵێم « ســـەروادار » « سـجع » و « ســـەروا » « قافیـــە » •

ئەم سەروادارییە ، واتە ئاوازەکەی ، گەشەیەکی نەفسیی ئەدا بـە گوێگر ، بە جۆرێـک ئەیداتێ و بۆی ئەشنێتەوە لە وانەیە خۆی لە بیر بچێتەوە ! •

دیارە ئەم سەرواداریی‌یە لە ئاخری ئـەو رسـتانەوە ئەبـێ کـە پەخشانەکە دروست ئەکەن • ئەم هونەری سەروادارییە هی پەخشـانە ، وەکوو « سەروا » هی هۆنراوە •

ئەبێ چەند شتێک لەم سەروادارەدا بێتە دی• ئەبێ وشەکانیان نەرم و نیان و ناسک بن ، ئەبێ ئەو رستانە روو بەرووی یەک بوەســـتن و ئاخرەکانیان لە پیتە دەنگدار و بێ دەنگەکانا یەک ئاوزەیان هەبێ ، ئەبێ بە جۆرێ بن ، کە لە پێشا گوزارە ئامادە کرابێ و پاشان خرابنە قاڵبی وشەکانەوە ، ئەبێ ئەو رستانە کە سـەرواداریەکەیان دروسـتکردووە ئاشنایەتیان پێکەوە هەبێت ، نابێ لەیەک دا بپچرێن •

هەموو لەبەر ئەمانەیە بۆیە « سەروادار » کەوتۆتە ناو چوار چێوەی هونەری جوانکاري وشەیەوە •

بێجگە لەمانە چەند دەستوورێـکی‌تر لەم سەرواداری‌یەدا هـەیە و ئەبێ بە چەند بەشێـکەوە •

بەشێکی ئەوەیە کە خاوەنی «کێش»ە و سەروای تێدا نی‌یە ،
بەشێکی پێچەوانەی ئەوە ، واتە سەروا هەیە و کێش نی‌یە .

بەشی یەکەم ـ کە کێش دار و بێ سەروایە ـ وەکوو ئەڵێ :

« گیانی بە دەنگ و باسی گەلێ عیلمی بە نرخ گەشاندۆتەوە ، پاشان پێی ناوەتە مەیدانی هۆنەران و کەوتۆتە رەوتەوە » .

لێرەدا نە « گەشاندۆتەوە »و ، نە « کەوتۆتە رەوتەوە » لە هەمـوو لایەکی سەروا داری‌یەکەدا وەنەبێ یەک بن ، بەڵکوو جیان ، هەرچەندە درێژەکان لە کێش‌دا هاوشانی یەک ئەکەن ، ئەوەش مەبەستی ئـەم بابەتە نی‌یە .

بەشەکەی‌تر کە پێچەوانەی ئەوەی یەکەمە ؛ واتە سەروا هەیەو کێش نی‌یە ، ئەمەشیان ئەبێ بە سێ بەشەوە :

« هاوسەر ـ مطرف » ، « هاوکێش ـ متوازن » ، « هاو روو ـ متوازی » .

«هاوسەر» ئەوەیە کە چەند رستە و بەندێکە بە شوێن یەک‌دا دێن ، لە پیتی دوایی‌دا وەکوو یەکن ، بەڵام لە لایەن ژمارەی پیت و کێشەوە جیان . وەکو ئەڵێ :

« پێشەنگی کاروانی دووڕناسان ، خەرقە پۆشی ئاهەنگی مـەی نۆشان ، شەیدا بە نووری پاکی یەزدان ، مەفتوون بە سۆزی نالـەی دەروێشان . »

لێرەدا لە دوو پیتی دوایی‌دا وەکوو یەکن ، کە هەموویان «ا.ن»ە ، بەڵام لە کێش‌و ژمارەی پیتەکانا جیان .

« هاوکێش » چـەند سەروایەکن لە چەند رستەیەکی بە شوێن یەک‌دا درووسـت ئەبـن . لە کـێش‌دا روو بـە رووی یـەک ئەوەستن ، بـەڵام لـە پیتی بنچینەیی‌دا جیائەبنەوە . وەکوو ئەڵێ :

« ئەو نازدارەی ئاهوو نیگارە ، لە ناو شەپۆلی شەوی بەهارا .

که گزنگی‌دا به بێ‌ترس‌و لەرز ، دای لە دیمەنی گوڵاڵەی گەشـــاو . ڕەنگ و بۆ دایــگرت ئاسۆی زمناکۆ ، لـــە هەر لایە هات دەنـــگی فریوە ! » .

ئەمانە کێشیان هەیە ، بەڵام لە پێتی بنچینەیی‌دا جیا بوونەتەوە . وا دێتە بەر چاو کە گوایە لە بەر ئەوە لە پێتی بنچینەیی‌یەکەدا جیـــا بوونەتەوە ، لـــە کێشەکەشا هەر جیا بوونەتەوە ! . لەگەڵ ئەوەشـــا وا نی‌یـــە .

ئەم هاوکێشە تایبەتی نی‌یە بە پەخشانەوە ، بەڵکوو لە هۆنراویشا دێتەدی. کە ئەڵێن : هۆنراو ، نەک هۆنراوی جووت سەروا ، بەڵکوو لە هۆنراوێکی نێوانی چامەدا ، وە یـا هەر تاقانەدا . وەکوو « سافی » ئەڵـــێ :

« لەو دڵارامە بپرسن وا دڵ ، ئارامی نەمـــا »

« جارێکی چارێکی دەردم کا ، دەخالەت بەو دەکەم » .

«هاوروو» . ئەم بەشە ئەوەیە کە سەرواکان لە دوایی ئەو ڕستانەوە دێن کە بە شوێن یەک دان. ئەمانە لە هەموو ڕوویەکەوە ڕێکن ؛ لـــە کێش و ژمارەی پیت و تەنانەت لە پیتی پێش پیتی بنچینەیی‌شدا هـــەر یەکن. پیتی بنچینەیی ئەوەیە کە سەرواکە لە سەر ئەو ڕاوەستاوە. وەکوو ئەڵـــێ :

« کانیاوی بەفراوی سەر چیاکان بە خورڕ لە کاتی بەهارا ئەرژێنە خوارەوە ، گوڵ ئاوی شـــەکراوی سەر گۆنایان وەکـــوو مرواری لە ساتی نیگادا ئەکەوێتە زارەوە ! ».

کە وابوو بە جۆرێـــکی تێکرایی « سەروادار » لە چوار بەشـــی سەرەکی‌دا جێگای خۆی کردەوە .

* ✶ *

گەلێ جاری واش ئەبێ کە سەروادار لە بەنـــدی پێشـــینان و

چیرۆکی ئەفسـانەیی ـ شدا دێنە دی • وەکوو لە پەندی پێشینانـا ئەڵـێ :

« بووکەکەی پەنا دیواریت ، رۆژ هەموو رۆژ بەتاڵیت ، بە شـەو ناو ماڵ نەماڵیت »

« بووکێکمان هەیە ناشی و نەزانە، تاوێ هۆرر ئەکا ، تاوێ هەمانە»

« نان جۆ ، دۆی ترش ، نەخۆی بخۆ ، ناخۆی چش ! »•

« وەختی ئیش و کار ئەمانکەی بە یار ، وەختی چز و بز ئەمانکەی بە دز ! »•

« سوورەی مل پانە ، مووچەی تۆ هەر دوو نانە » •

« برروانە هام سەران ، بزانە چێش مەکەران »•

« هەر دمونە و ئەبێ بە دار ، لە بنیا دائەنیشن فەقیر و هەژار»•

لە چیرۆکیشا وەکوو ئەڵێ :

« ئەو رۆستەمی داستانە ، ئـەو پـاڵەوانی زەمـــانە ، گورزی هەڵسووڕراند و دایهێنا ، لەگەڵ ئەستێرانی جووت ئەکرد ، پـــرزی ئاگری لێی دەباری ، کە لێی دا خستی ، جووتە چۆکێکی ئەو تۆی لە دەفەی سنگی دا ، یەکێ ئەو تۆی لێی بەردا ، گاسنی تەورێژێ پێی سوور بکرێتەوە ! » •

دوو سەروا

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاري وشەیی بابەتی « دوو سەروا »یە. ئەم بابەتە بەلاغەی عەرەبی بە « تشریع » ناوی ئەبا ، بەلام من لەگەلـــێ رووەوە « دوو سەروا »م بۆ ئەو چەمکە بـــەلاوە باشترە هـەتا وشـەی « التشریع » بۆی ؟ واتە بۆ چەمکەکە .

جا ئەم دوو سەروایەش ئەوەیە کە هۆنراوەکە لە سەر دوو سەروا دابمەزرێ ، واتە ئاخری هۆنراوەکان بە جۆرێ بن کە وشە ، وە یـا رستەی پێش وشە و رستەی دوایی ئەوانیش سەروایان هەبێ . ئەمجا لە سەر هەر یەک لە سەرواکانا راوەستێ ، ئایا سەروای دوایی بێ یـا سەروای پێش دوایی بێ مەعنا تەواو بێت و هیچ ناتەواوی تێدا نەبێ .

تەنانەت زیاد لەو ئاساندنەکە زانایانی بەلاغە کردوویانە ، مـــن ئاساندنێکی زیاتری ئەخەمە سەر ، کە ئەمە زیاتر هەر لـە رەوانبێـژیي کوردی‌دا ئەبێ . ئەوەش ئەوەیە :

ئەگەر هۆنەر ویستی لە سەر یەکێ لە سەرواکان راوەستێ ، ئەوا راوەستاو کە ، کەرتەکانی جیا کردەوە ئەوانەی پێشوو خۆیان کێشـی تەواو و گوزارەی تەواو و سەروای تەواویان ئەبێت . کەرتەکانیش کە بخرێنە سەر یەک ، ئەوانیش وەکوو ئەسڵەکە کێش و گـــوزارە و سەروای تەواویان ئەبێت .

ئەم جۆرە هۆنراوانە بەلای منەوە ئەو هۆنراوانـەن کە پێـیان ئەڵێن « زیـادکراو ـ مستزاد » . جا وێنە بـــۆ ئەمە وەکوو « نالی » ئەڵـــێ :

« ئەی تازە جەوان پیرم و افتادە و کەوتـــووم
تا مـــاوە حـــــەیاتم »
« دەستێ بلەرە دەستی شکستەم کە لە دەس چووم
قـــــوربانی وەفـــاتم »
« تۆ یوسفی ئەو حوسنی لە سەر میسری جنانی
من پیـــــرم و فانی »
« لەم کولبەی ئەجزانە نە زیندووم و نە مردووم
هەروا بـــــە تەماتم »
« فەرقێکی نەکرد نەفسی نەفیسم بە عنایـــەت
وەحشی لە ولایەت »
« لەم گۆشەی وێرانەیە هەر مامەوە وەک بووم
وەیشـــوومی ولاتـــم »
« ئەی قوببەی «طیبە» کە دەڵێی حوققەی «طیبی»
ماوای حەبیبـــــــی »
« مسکینم و بەو خاکە عەتـــــرناکەوە هـــاتووم
بەو بۆنەوە هـــاتم »

ئەمانە لێرەدا هەموو دوو سەروان • ئەگەر بڵێ :

« ئەی تازە جەوان پیرم و افتادە و کەوتووم »
« دەستێ بلەرە دەستی شکستەم کە لە دەس چووم »

کێش و گوزارە و سەروایان تەواوە و هیچ نارێکیەک پەیدا نابێ و یەکێک لە هەشت کێشەی عەرووز پررر ئەکاتەوە •

ئەگەر خۆ کەرتەکانیشیان بخرێنە سەر ، دیسان کێش و گوزارە و سەروا تەواوە و ئەکەونە بەر کێشێـــکیتر لە هەشت کێشەکە •

ئەگەر کەرتەکانیش بخەیتە سەر یەک ، ئەوانیش بۆ خۆیـــان کێش و گوزارە و سەروایەک بۆ خۆیان دروست ئەکەن •

وەکوو ئەوە بڵێی :

« تا ماوە حەیاتم ، قوربانی وەفاتـــم »
« من پیرم و فانی ، هەر وا بە تەماتـــم »

« وەحشی لە ولایەت ، وەیشوومی ولاتم »

« ماوای حبیبی ، بەو بۆنەوە هــاتم »

* ✶ *

هەر چــەندە لە بارێکی‌ترا ئەم دوو سەروایە ئەڵێن ئەوەیــە کە هۆنراو لە سەر کێشی عەرووز برروا ، ئاخری نیوە هۆنراوەی دووەم دووبات کرابێتەوە ، پێش ئەو سەروایەک هەبێت ، هەموو چامەکە لــە سەر ئەو و پێش ئــەو برروا . ئەمە لە دوو لاوە ناتــەواوی تێــــدا ئەبێ .

یەکێ ئەوە کە نیوە هۆنراوەی یەکەم لە سەر کێشێک ئەرروا و هی دووەم لە سەر کێشێکی‌تر . ئەمەیان چاوی لێ ئەپۆشرێ ، چونکە مەرج نی‌یە هەر دوو نیوە هۆنراو بە یەک کێش دا برروٚن .

دووەم ئەگەر رێک و پێکي مەعنا لەم بابەتی دوو سەروایەدا بــە مەرج بگــیررێ ـ وەکوو بەلای هەندێ لە زانایانی بەلاغــەوە مەرجە ـ ئەو رێک و پێــکي مەعنایە نایەتە دی .

جا وێنە بۆ ئەم بابەتە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« با نەچێتە لای رەقیبان یار ئەنیسی خانە بێ »

« لازمە ئەو ئاسکە لەو لا نەبێ ، لەو لا نەبێ »

« دیدە وەختێ تۆی لە لا حازر نەبێ وا حەز ئەکا »

« بۆ نەزمر لەعل و دووری یەکتا نەبێ ، یەک تا نەبێ »

« عارفی حەق بین چ باکی زینەت و ئارایشە »

« وای ئەوێ ناو شار و ناو دێ وا نەبێ ، دێوانە بێ »

« دۆستی و خزمي لە ماوە بۆ رەفیقی خۆی فەلاح »

« حەز ئەکا بەو شەرتە ئەمر بێ گا نەبێ ، بێگانە بێ »

... ...

... ...

(بوونی پێویستە)

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری وشەیی ، ئەو بابەتەیە کە تیمە بە ناوی « بوونی پێویستە » ناوی ئەبەین ، بەلاغەی عەرەبی بۆ ئەم چەمکە « لزوم ما لایلزم »ی بۆ داناوە .

ئەمەش هێنانی شتێک لە هۆنراو وە یا پەخشانێکی ئەدەبی‌دا کە سەروادار بێ ، ئەو شتە ئەگەر نەبێ سەروای هۆنراوەکە ، وە یا سەرواداری‌یەکە لەو پەخشانەدا بەو جۆرە دروست نابێ ؛ واتە نە هۆنراوەکە ئەبێ بە هۆنراوێکی خاوەن سەروا ، وە نە پەخشانەکە ئەبێ بە پەخشانێکی سەروادار . بە تایبەتی لە پەخشانەکەدا ، چونکە ئەگەر ئەو شتە نەبێ پەخشانەکە ئەبێ بە پەخشانێکی‌تر ، یا هەر وا ئەبێ پەخشانێکی اعتیادی ، یا ئەبێ بە پەخشانێک کە شێوەی سەرواداری‌یەکەی جیا ئەبێ لەو شکڵە پەخشانە سەروادارە کە تۆ بینت پێوە ناوە و ئەتەوی تایبەتیەکی جیاوازی هەبێ .

ئەو شتەش کە ئەڵێن بوونەکەی پێویستە ، یا پیت و دوو پیتەکەیە کە پێش پیتی بناغەیی سەرواکە و سەرواداری‌یەکە کەوتوە ، یا جووڵان ـ حەرەکەیەکە ـ هەر لە پێش ئەو پیتی‌بناغەیی‌یەوە « روی » . ئەگەر ئەمانە نەبێ نە سەرواکە دێتە دەست لە هۆنراودا ، وە نە سەروا داری‌یەکە دروست ئەبێ لە پەخشانەکەدا .

بە وێنە لێرەدا « مەحوی » ئەڵێ :

« زەمانەی پرر تەعەب دەتکاتە تیرۆک »
« لەتێ نانت دەداتێ دوو بەشی نۆک »
« پیالە دیدە لەبرڕێزە دڵا تۆش »
« بجۆشە سازی نالە هەم ببێ کۆک »

ئەو «وە» کراوانە شتێکی پێویستە بەو جۆرە لە ئاخری

هۆنراوەکانەوە بێ ، ئەگینا سەرواکە رێ ناکەوێ • نەبوونـەکەی وەنەبێ پێویست بێ ، بەڵام دروستکردنی سەرواکە ئەو پێویست نەبوونە وا لێی ئەکا کە هەر ئەبێ بوونەکە بێ ؟ واتە ئەو شتە کە حەرج نی‌یە بێ ، ئەبێ بێ ، نابێ نەبێ •

وە یـا « سالم » ئەڵێ :

« دەناسی قاتلی دل گەر نگەه کەی سووی موژگانت »

« ئەدا کە خوێنبەها سا بۆسەی دەستم بە دامانت »

« تەواو نابێ لە سەودای عارزت بۆ دل گرفتاری »

« لە داوی توررە بەر بوو کەوتە ناو چاهی زەنەخدانت »

لێرەدا بۆ رێکیی سەرواکە « ا » و « ن »کە پێویستە ، ئەگـەر نەبێ سەروای هۆنراوەکە نابێ •

لە پەخشانیشا وەکوو ئەم پەخشانە کە ئەڵێ :

« کۆکەی کزی ، چاوی بزی ، دەستی دزی ، لاقی خزی • ئەمانە وا بوون • بەڵام کە کەوتە رموت ، دانیشت و کەوت ، بەو جـۆرە خەوت ! » •

لەم دوو پارچە سەروادارەدا «ی» لە یەکەما و «ت» لە دووەما بوو بە پێتی بناغەیی بۆ سەرواداری‌یەکە • «ز» لە یەکەماو «و» لە دووەما بوون بە شتێک کە بە بێ ئەوان ئەو سەرواداری‌یە بەم جۆرە دروست نابێ • کەوا بوو بوونەکەیان بوو بە شتێکی پێویست بۆ ئەم شوێنە •

بەڵێ ئەگەر ئەوانە نەبن سەرواداری‌یەکە دروست ئەبێ ، بەڵام بۆ شتێکی‌تر و جۆرە پەخشانێکی‌تر دروست ئەبێ ، نەک بۆ ئـــەو پەخشانەی کە نووسەر شتێکی تایبەتی پێی مەبەستە •

* * *

لەگەڵ ئەمانەدا ئەبێ ئەوەش بزانرێ کە مەبەست لەم جوانکاری‌یە ــ بە هەر دوو بەشەکەیەوە ــ ئەوەیە کە وشە ئەبێ بکەوێتە شوێـــن

گوزارە ، فراوانیی و رێ و شوێنی گوزارەکە چۆنە وشەکە ئەبێ ئەو ڕێبازە بگرێ • ئەگەر هات و گوزارەکە کەوتە شوێن وشە ، ئەوەی کە رموانبێژی داوای ئەکا ئەوە دروست نابێ •

بەڵێ راستە وشە بە هیچ جۆر گوزارە پرر ناکاتەوە ، بەڵام ئەگەر ئەوەش بێت بە سەرا کە گوزارە بکەوێتە دووی وشە ، ئەوە هەر بە تەواوی هەناوی جوانکاری ئەبرر‌ـرێ ! • وەکوو ئەوە تەماشا ئەکەی هەندێ لە هۆنەران پێش دانانی پارچە هۆنراوەکەی دێنێ چەند وشەیەک بۆ سەرواکەی ریز ئەکا و پاشان بە زۆر گوزارەی تێ ی ئەترنجێنێ ! •

دێنێ لە پێشا چەند وشەیەکی وەکوو « بار ، تار ، خار ، دار ، زار ، شار ، کار ••• هتد ، دائەنێ و پاشان هۆنراو لە سەر ئەم وشانە ـ کە کردوونی بە سەروا ـ دا ئەنێ و بە زۆر گوزارە ئەخاتە ناو هۆنراو و سەرواکانەوە ! • گومانی تێدا نییە ئەمە ئەو پاراوی و جوانکارییە کە ئەبێ هەبێ لە زمانا ، نابێ •

وەکوو ئەم دەستوورە هەیە کە ئەبێ وشە شوێنی گوزارە هەڵگرێ ، نابێ مرۆڤ بێ ئاگا بێ لەوەش کە بڵێ مادام وشە شوێن هەڵگری گوزارەیە ، من دێنم وشەکە بە زۆر ئەخوێنمەوە بە سەر گوزارەکەدا • ئەمەش هەر نابێ • وشەو گوزارە وەکوو گوڵ و گوڵدان وانە ، گوڵی جوان ئەبێ لە ناو گوڵدانی جوانا بێ •

کەوا بوو وەکوو پەندە کوردییەکە ئەڵێ : « نە ، شیش بسووتێ و نە کەباب ! » ئەبێ گوڵ ، گوڵی بوێ •

(دزي له هۆنراودا)

لەم باسی جوانکاري وشەیی‌یەدا شتێکی‌تر هەیە کە بە تـەواوی ئاشنایەتی بەم شوێنەوەیە • ئەوەش باسی دزي کردنە لە هۆنراو ، وە یـا پەخشان دا •

کابرا دێنێ هۆنراوی یەکێکی‌تر ئەکا بە هی خۆی و ناوی خۆی لێ ئەنێ ، وە یا تۆزێ سەرو گوێلاکی ئەکا و ئەڵێ ئەمە هی منە ! • هەروەها لە پەخشانیشا ئەم ئیشە ئەکرێ • ئەم هی یەکێکی‌تر بە هـــی خۆ کردنە لە دزي مـــاڵ و سامان خراپترە ، چونکە فـیکردزین ، دزینی مێشکێکی رۆحی‌یە ، ماڵ دزین سامانی ماددی‌یە ، رۆح لە ماددە بەنرخترە •

بەڵام ئەگەر گوزارەیەک دوو وشەی هەبوو ، هۆنەرێـــــک وشەیەکی بەکار هێنا و هۆنەرێکی‌تر وشەکەی‌تری ، ئـەمـە بە دزي دانانرێ • وە یـا رێ ئەکەوێ دوو هۆنەر ـ با لە یەک سەردەمیشـــا بن ـ لەوانەیە ئاگاشیان لە یەک نەبێ ، هەر دووکیان ، دوو گوزارە ، وە یا یەک گوزارە دێ بە دڵیانا و هەر یەکە بە چەشـەی خـــۆیان گوزارشتی لێ‌ی ئەدەنەوە ، ئەمەش وەنەبێ بە دزي ناو ببرێ ، بەڵکوو بەوە نلو ئەبرێ کە دوو کەس زەینیان بۆ یەک شت وەکوو یەک بووە • دیسان ئەگەر دوو کەس شتێکیان وت ، واتە زەینیان بۆ یەک شـــت وەکوو یەک رویشتبوو ، هی دووەم گوزارشتی بۆ شتەکە لەوانە بوو بەهێزتریش بێ ، وە لەوانەش بوو هەر لە یەکەمیشی وەرگرتبێ ، دەست پێشکەري هەر بۆ ئەوەی یەکەمە •

ئەگەر دوو کەس مەعنایەکیان وەرگرت ، ئەوەی دووەم یا ئەمەیە وەرگرتنەکەی بە پێزترە لە هی یەکەم ، یا وەکوو ئەو وایە ، یا لە خوار ئەوەوەیە • ئەوەی یەکەمیان بە باش ناو ئەبرێ و رەخنە رووی تێ ناکا ، ئەوەی دووەم ، واتە بەرهەمەکەی ، رەخنە کەمتر رووی تێ ئەکا ، بەڵام دەست پێشکەري هەر بۆ یەکەمە ، ئەوی سێیەم بە تەواوی ئەبێ بە هێلانەی رەخنە •

دیارە ئەم بەشکردنە بەم جۆرە وەکوو بۆ گوزارە وایە ، بۆ وشەش هەر وایە • لەگەڵ ئەمانەشا هەموو دەم داهێنان باشترە ، تا بەدوو کەوتن و شوێن هەڵگرتن •

* * *

بەهۆی ئەم باسەوە چەند بابەتێکی‌تر لە هونەری جوانکاري وشەیی سنگ دێنێتە پێشەوە ، چار نی‌یە ئەبێ هەر لەم شوێنەدا باسکرێن • یەکێک لەوانە :

« **لێی وەرگرتن** »ە •

لێی وەرگرتن وشەیەکە بۆ هەموو شت ئەبێ ؟ واتە شتێکی گشتی‌یە ، هەر شتێکی ماددی ، یا مەعنەوی لە شتێکی‌تر وەربگیرێ ، هەر لێی وەرگرتنە • بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە هونەر ، وە یا نووسەر هەندێ وشە بە گوزارەکەیەوە لە شتی‌تر وەر ئەگرێ و ئەیخاتە ناو بەرهەمەکەی خۆیەوە •

ئەمە بەلای زانایانی بەلاغەی عەرەبی‌یەوە بە « اقتباس » ناو براوە • اقتباس-یش هەر بۆ ئەو چەمکەیە کە وترا • وەکوو لە وێدا لە گوزارەی گشتی‌یەوە گوێزراوەتەوە بۆ تایبەتی ، لە

گوردی‌یەکەشا لە «کلی»یەوە گوێزراوەتەوە بۆ «جزئی» •

جا ئەم لێ‌ی وەرگرتنە ئەوەیە کە بەرهەمی کەسێکی تایبەتــی شتێکی‌تر بخاتە ناو خۆیەوە ، بەڵام نەک بەو ناوەوە کە ئەمە لــەوە ، واتە باسی خاوەنی لێ‌ی وەرگیراوەکە نەکا ، چونکە ئەگەر باسی کرد ، وە یا ناوی هێنا ، ئەمە بە چەمکی لێ‌ی وەرگرتن ناو نابرێ ، بەڵکوو ئەبێ بە «تیەڵکێش» •

لێ‌ی وەرگرتن لە هۆنراو و لە پەخشانیشا ئەبێ ، وەرگرتنەکەش تەنیا بۆ جوانکردن و پیرۆزکردنی بەرهــەمەکەیە ، هی ئەو کەسە کە وەری ئەگرێ •

دیسان لەگەڵ « تیەڵکێش »دا بەوەش هــەر جیا ئەبێتەوە کـــە وەرگرتنی تیەڵکێش لە نیوە هۆنراو کەمتر نی‌یە ، هی « لێ‌ی وەرگرتن» پارچەیە • وە لەما، هێما ناکا بە لێ‌ی وەرگیراوەکە • زیاتر ئەم لێ‌ی وەگرتنەش هەر روو بە رووی « قرآن » و « حدیث » ئەبێتەوە •

جا وێنە بۆ ئەم لێ‌ی وەرگرتنە لــە هۆنراودا ، کــە لــێ‌ی وەرگیراوەکە « قرآن » بێ • وەکوو « حیرەت » ئەڵێ :

« عیلاجی من لە ساحەی مێحنەتا «صبر جمیل »ە •»

« دەلیلی من خوایەکە ، کە وا « نعم الوكيل »ە • »

لە « حدیث »یشا هەروەکوو ئەو ئەڵێ :

« (الجنة حفة بالمكاره) زمایانە لە رووتا »

« نی‌یە ناهەق ئەگەر دایم هەرراکەم من بە دووتا »

لە پەخشانیشا وەکوو ئەم دەقە کە ئایەتێکی « قرآن »ی تێدایە و ئەڵێ :

ئەوانەی کە رێگای چاکەیان گرتووە ، ئەو چاکە کردنە وەنەبێ هەر بۆ خەڵک بێ ، بەڵکوو نەفعەکەی بۆ خۆی زیاترە ؛ « ان احسنتم احسنتم لانفسکم » خراپەکردنیش ئەگەر بیکا هەر بۆ خۆی ئەگەرێتەوە (ان اساتم فلها) » •

وێنەی ئەوەش کە « حدیث » بخاتە ناو پەخشانەکەیەو • وەکوو لەم دەقەدا ، کە ئەڵێ :

« بەنی ئادەم نابێ هەر وا بزانێ کە گیانلەبەرێکە و هیچی‌تر ، بەڵکوو گیانلەبەرێکە ـ جگە لە مێشکەکەی ـ هەموو «کان» ێکیشــــی تێدایە « الرجال معادن » ، لە ئەرزا ئاسن‌و گۆگرد وخۆی‌و شتی‌تر هەیە، لەمیشا هەیە •

تیەڵکێش

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی وشەیی « تیەڵکێش ». بەلاغەی عەرەبی سە « تضمین »ی ناو بردووە .

« تیەڵکێش » لە بارەی رەوانبێژی‌یەوە ئەوەیە کە هۆنەر دێڕێ هۆنراو ، وە یا نیوە هۆنراوی یەکێکی‌تر ئەخاتە ناو هۆنراوی خۆیەوە ، وا ئەبێ بە هێما ، وە یا بە ئاشــکرا ناوی هۆنەرە لێی وەرگــرەکە ئەهێنێ ، وە یا لەبەر ناو بانگیەک کە هەیەتی ناوی ناهێنێ . بەم نـاو هێنانە ، وە یا هێما بۆ کردنە ئیتر لەوە دەر ئەچێ کە بوترێ ئەمە لـــە یەکێکی‌تری وەرگرتووە ، وە یا دزیویەتی . مەرجیش نی‌یە ئـــەو تیەڵکێشـــە کە ئەیکا هەر لەو زمانەدا بێ ، بەڵکوو بۆی هـــەیە لە زمانی‌تریشەوە بۆی بێنێت . ئا ئەمەیان زیاتر لەگەڵ زمانی کوردیدا رویشتوە تا عەرەبی و فارسی .

بەلای هەنـدێ لە زانایانی بەلاغەوە هۆنەرەکە لە باتـــی ئـــەوە هۆنراوێک ، یا نیو هۆنراو بێنێت ئەتوانێ پارچەیەک لە نیو هۆنراو بێنێت و بیخاتە ناو هۆنراوەکەی خۆیەوە .

بەلای منـــەوە ئەمە نابێ ، چونکە ئەگەر وای کـــــرد لەگەڵ لێی‌وەرگیراوا جیا نابنەوە ، بە تایبەتی لە کاتێکا کە هێمایەک نـەبێ بۆ خاوەنەکەی .

ئەمەو دیسان « تیەڵکێش » هەر ئەبێ لە هۆنراودا بێ ، لە پەخشاندا نابێ ، چونکە هیچ « ایداع » وجوانکاریەکی تێدا دەر ناکەوێ .

ئەمجا وێنە بۆ ئەمانە .

«پیرەمێرد» هۆنراوی «مەولەوی» هێناوە و خستوویەتە ناو هۆنراوی خۆیەوە و ئەڵێ :

« لە دواوان دا کە یەک نەکەوی »
« دوو (مصرعی) بۆ بەیتی مەولەوی »
(« سیروانی ئەم چەم ، کانجەرۆی ئەو چەم »
بدەن بە یەک دا ئەم چەم ، تا ئەو(.«؛ لەشە

وە یا « **ناری** » نیوە هۆنراوی « تاهربەگ » ئەخاتە ناو هۆنراوی خۆیەوە و ئەڵێ :

لە رووی ئەو ماهەدا وەستام بە ئەومیدی و خەمباری
(« شکاندی پەنجەکەم تا من نەنووسم وەسفی روخساری ! »)

وە یا «سالم» ئەڵێ :

لە ئیدراکی شکەنج و عوقدەی زوڵفت پەرێشانم
(« کە کس نگشود و نگشاید بە حکمت این معمارا »)

وە یا « شوکری فەزلی » ئەڵێ :

« مەکەن لۆمەم ئەمێستە وا نەزانی »
(« متى اضع العمامة تعرفوني »)

تیل نیشان

یەکێکی تر لە هونەری جوانکاری وشەیی « تیل‌نیشان »ە . بۆ ئەم چەمکە زمانی بەلاغەیی عەرەبي « تلمیح »ی بۆ داناوە .

« تیل‌نیشان » ئەوەیە کە ئەو هۆنەرە لە هۆنراوەکەیا بە تیلی چاو دەست بۆ کارەسات ، وە یا داستان ، وە یا پەندێکی پێشینانی ئەو زمانە درێژ بکا .

بۆ داستان و کارەساتەکە وەکوو « مەلای جەباری » لەم وێنەیەدا ئەڵێ :

« خەم چەشمەی حەیات کەس نە نۆشا کرد »

« چەن کەس چون یوسف خەریکی چاکرد »

ئیشارەیە بە داستانی ئاوی حەیات کە هەرکەس بیخواتەوە نامرێ .

ئەم کانیاوەش لە رۆژاوای قەڵەمرەوی سەر دەمی ئەسکەندەری مەقدوونی دا بوو ، یەکێک لەو کەسانە کە ویستوویە بیخواتەوە ئەسکەندەر بووە و بۆیشی رێک نەکەوتووە .

هەروەها هێمایە بە کارەساتی یوسف ، کە براکانی خستیانە چاڵەکەوە و پاشان لە لایەن کاروانێکەوە دەرهێنرا و برایە میسر ، لە پاش ماوەیەک لەوێدا بوو بە عەزیزی میسر .

وە یا « حەریق » ئەڵێ :

« بولبولێکی خوشنەوا بووم بۆ نەوای دەوری گوڵت »
« کێ وەکوو (هودهود) حکایاتی سەبای گێڕرایەوە ؟!»

ئیشارەیە بە داستانی پەپووسلێمانە و سولەیمانی پێغەمبەر ؟ کە پەپووسلێمانە چوو بۆ شاری « سەبا » ، بەڵکیسی دۆزیەوە و خەبەرەکەی هێنایەوە بۆ سلیمان پێغەمبەر .

وە یا بۆ پەندی پێشینان ، وە یا داستان « شێخ رەزا » ئەڵێ :

« گەلێکم کرد لەگەڵتا ئەی هەتیوەی نێرەکەرە »
« جەزاکەم وا دیارە وەک مارەکەی شێخ ئۆمەرە ! »

ئەمە هەم بۆ پەندەکەش دەست ئەدا ، هەم بۆ داستانەکەش . کە :

مارێک لە ترسی دوژمن هەڵات و تۆشی شێخ ئومەر بوو ، وتی دالْدەم بدە ، لەپاش گەلێ کەین و بەین لە بەینیانا ، شێخ ئومەر مارەکەی لە ناو مکی خۆیا شاردەوە . پاش ئەوە کە دوژمنەکە رویشت و مارەکە ترسی نەما ، بە شێخ ئومەری وت : ئێستە بە جەرگتەوە بدەم ، یا بە دڵتەوە ! .

وە بۆ پەندی پێشینانی « رووت »یش وەکوو «پیرەمێرد » ئەڵێ :

« پێم ئەڵێن : ریست وەک خوری خاوە »
« کوێر هەتا دەمرێ بە تەمای چاوە »
یەکێ ئەڵێ : « ریسەکەی بوو بە خوری ».
یەکێ ئەڵێ : « کوێر هەتا ئەمرێ هەر بە تەمای چاوە ! ».

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری « گردکردنەوە »یە . لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بەم جەمکە ئەوترێ « عقد » .

ئەم گردکردنەوەیە ئەوەیە کە پەخشان بکرێ بە هۆنراو بەڵام نەک لەسەر ڕێگای « لێی وەرگرتن » ؛ واتە ئەگەر پەخشــانەکە «قرآن» وە یــا « حدیث » بوو ، کردنی بە هۆنراو وەختێک ئەبێ کە گۆڕرانێکی زۆری تێدا بکرێ ، وە یا دەستنیشانی ئەوە بکرێ کــــە « قرآن » ، وە یا « حدیث »،، لە لێی وەرگرتنا ئەم جۆرە شتانە نەبووە وێنە وەکوو ئەم پەخشانە ـ کە دەقیقەکە و ـ ئەڵێ :

« هۆشی نایەتەوە بە بەر خۆیا تا ئەو ڕۆژە کە سەر ئەخاتە سەر بەردی ئەلحەد ، ئەو وەختە تێی ئــەگا کە تا لە دنیادا بووە ، مردوو بووە ، چونکە بێ ئاگا بوو لە ئیشی چاکە ! » .

« صفوەت » ئەم پەخشانەی کردووە بە هۆنراو و ئەڵێ :

« ئەو وەختەی کە وا لــــە دنیادا بــــوو »

« لە ڕاستی چاکە مردۆێک بوو زیندوو »

« ئەو ڕۆژەی داینا سەر لە سەر ئەلحەد »

« بۆی دەرکەوت کە وا زیندوێکە مردوو ! »

« بەڵام بێ کەڵکە زیندوێتی ناو خــــاک »

« زیندوو چاکەیە ، تا نەبووە مـــردوو ! »

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری « هەڵوەشاندنەوە »یە . ئـــەم جەمکە لە بەلاغەی عەرەبیدا بە « حل » گوزارشتی لێی ئەدرێتەوە .

ئەم هەڵوەشاندنەوەیە پێچەوانەی گردکردنەوەیە ؛ واتە هۆنراو بکرێ بە پەخشان . بـــەڵام ئەمەش کاتێ جوان ئەبێ کە شـــێوە و دارڕشتنی پەخشانەکە لە هی هۆنراوەکە بەهێزتر بێ . وێنەی ئەمەش وەکوو « قانع » ئەڵێ :

« من و تۆ پێکەوە با ئاشـــنا بین »

« وەکوو پەروانــە و شوعلەی چرا بین »

ئەدیبێـک ئــەم هۆنراوەی لە شێوەی پەخشانا دەر بڕیـــوە و ئەڵێ :

« چۆن پەپوولە ـ وێنـــەی گەردانەی مـــرواری دەور مل ـ ئەسووڕرێتەوە بە دەورەی چرادا ، تو خوا با من و تۆیش بەو جۆرە بین؛ من پێم خۆشە پەروانە بم ، تۆیش پێت خـــۆش بێ با چـــرای من بیت ! . » .

دوایی

بابەتێکی تر کە بۆ هۆنەر ، وە یا نووسەر پێویستە ئەوەیە کـــە بزانێ چۆن دەست بە بەرهەمەکەی ئەکا ؟ . چۆن ئەچێتە ناویەوە ؟ . چۆن لێی ئەبێتەوە ؟ .

ئەبێ بۆ ئەوە کە شتەکەی لە دڵی گوێگر ، وە یـــا خوێنـــەرا جێگای خۆی بگرێ ، هەموو دەم بە شتی جوانی لە بار بۆ ئەو شوێنە دەستپێی بکا ؛ واتە بە جۆرێک بێ کە دڵ رووی تێی بکا ، دڵی ئەو گوێگر ، وە یـــا خوێنەرە بگەشێتەوە ، نەوەک خەم رووی تێی کا ، ئەگەر بابەت بابەتی ماتەمیی نەبوو .

چاکتر دەستپێی کردن ئەوەیە پێش ئەوە بچێتە جەرگەی باسەکەوە ئیشارەیەک بکا بە بابەتی ناوەڕۆکی شتەکەی ، کە بەمە لە بەلاغەی عەرەبیدا ئەڵێن « براعة الاستهلال » .

ئەم رستەیە لە عەرەبیدا لەوە وەرگیراوە ، کە مناڵ سەرەتا پەیدا ئەبێ دەنگێکی لێوە دێت ، ئەو دەنگە نیشانەی ئەوەیە کە ئەو مناڵە گیانی تێدا هەیە . زانایانی بەلاغە لەوەوە وەریان گرتووە و گواستوویانەتەوە بۆ ئەو چەمکە ، کە سەرەتای دەستپێی کردنەکە شتێکی تێدا بـــێ ئیشارە بکا بە ناوەڕۆکی بابەتەکە .

من بەلامەوە وایە کە « نموونە » بۆ ئەو چەمکە جێگای خۆیەتی .

بە وێنە ، وێنە بۆ ئەم « نموونە » وە یا « براعة الاستهلال » ە ، لـــە هۆنراودا چامەکەی «نالی»یە کە لە بارەی سولەیمان پاشا و ئەحمـــەد پاشای بابانەوە بەم هۆنراوە دەستپێی ئەکاو ئەڵێ :

« تا فەلەک دەوری نەدا ، سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو »

« کەوکەبەی ماهی موبارەک ، تەلعەتی پەیدا نەبـوو »

وێنەیەکی تەواوە بۆی .

وە یا لە پەخشانا سەرەتای باسی ئەو هۆنەرانە کە «سجادی» لە « مێژووی ئەدەبی کوردی »دا هێناویەتەوە بۆیان « نموونە » ، وە یـــا « براعة الاستهلال »ن .

بە وێنە وەکوو لە سەرەتای باسی « حەمدی »دا ئەڵێ :

« قارەمانی سێ‌هەمی مەیدانی شعر لە بەرە بابی « صاحبقران » ، پاسەوانی بەخەمی خەرمانی ئەدەب لەم دەورەی دوایی کوردان . پابەندی وردی مەعنـــا بە هەموو هێزێکیەوە ، دلبـــەندی پێزی قسە بە هەموو تینێکیەوە ...... »

دووەم کە چووە ناو باسەکە وردە وردە بە سەرە پیا بێت ، زنجیرەی بیرەکەی نەپچرێت . لە دەستپێی کردنەکەیەوە بە خۆشی کە هاتووە بگاتە سەر بابەتەکە، لە بابەتەکەش بە داررشتنێکی جوان لێی دەرچێت و رێگا ون نەکا .

هەرچەندە جاری وا ئەبێ کە لە ناوەندی باسەکەیا وە یا رستەکەیا باز ئەدا بۆ شتێک کە هیچ پەیوەندی لەگەڵ باسەکەیا نی‌یە ــ کە بەمە ئەڵێن « اقتضاب » ــ . ئەگەر هات و ئەو رستەیە کە کەوتۆتە ناوەندی باسەکەیەوە کەم بوو ، ئەمە بەلای گەلێ لە زانایانی بەلاغەوە وەنەبـــێ ناشیرین بێ ، بەڵکوو شیرینە ، شیرینیەکەش لـــەبەر ئەوەیە گوێگر ، گوێ بۆ باسەکەی راگرتووە ، لە ناکاو گوێ لە شتێـــــکی‌تر ئەبێ ، ئەسلەمێتەوە ، ئەم تەزووەهانی ئەدا بۆ ئەوە زیاتر هەستی بەلای قسەکەوە بچێت . وەکوو ئـەوە یـەکێـکی‌تر بابەتێـکی بۆ باس ئەکا و ئەڵێ :

« کە رۆیشتین زۆری نەما بوو بگەینە سەر لووتکەی شاخەکە ، ئاسکێک ...... »

« تۆ ئەزانی کتێبەکە بە خەتێکی جوان نووسرا بووەوە »

ئەگەڕێتەوە سەر باسەکەی و ئەڵێ :

« بەوێ دا تێی پەڕی ، لەولاوە کەلێکیش هات ، لووت و بزووت لەگەل ناسکەکە دا تووشی یەک بوون ».

ڕستەی **« تۆ ئەزانی کتێبەکە بە خەتێکی جوان نووسرا بووەوە »** هیچ پەیوەندیەکی بەو قسەوە نییە کە دەستی داوەتێ و ئەیگێڕێتەوە . بەڵام گوێگر ئەسڵەمێتەوە و زیاتر هۆشی ئەداتێ .

سێیەم لێی بوونەوەیەتی لە باسەکەی . ئەبێ بە جۆرێ لێی بێتـــەوە کە گوێگر بـــۆی دەرکەوێ ئـــەوا خەریکە لـــە بابەتەکەی ئەبێتـــــــەوە .

ئەم سێ ڕێگایە وەکوو ئەوە وایە کە یەکێک دەست ئەدا بـــــە هەورازێکەوە ؛ چۆن لە سەرەتاوە چاکی لێ هەڵئەکا ؟ . و چۆن وردە وردە بـــە هەورازەکەدا سەر ئەکەوێ ؟ . لەو لاوە سەرەوخـــوار ئەبێتـــــەوە ؟ .

نووسینەکە کومیدی بێ ، یـــا تراژید ، هەر یەکە شێوەی خۆی دیارە و لە سەر ئەو ناساندنە کە باسکرا ، لەگەڵ ئەوانیشا بەو جۆرە ئـــــەکەی .

سەرچاوە

بۆ دانانی ئەم کتێبە تەماشای ئەم سەرچاوانە کراوە :

١ ـ مختصر المعاني ـ التفتازاني ـ ١٩٥٤ ٠

٢ ـ البيان والتبين ـ الجاحظ ـ قاهره ـ ١٩٤٩ ٠

٣ ـ اسرار البلاغة ـ عبدالقاهر الجرجاني ـ قاهره ٠

٤ ـ دلائل الاعجاز ـ عبدالقاهر الجرجاني ـ ١٣٦٧هـ ٠

٥ ـ تفسير البيضاوي ـ چاپی قاهره ـ ١٣٥٥ هـ ٠

٦ ـ شرح المواقف ـ سيد شريف الجرجاني ـ ١٩٠٧ ٠

٧ ـ جمع الجوامع ـ تاج الدين السبكي ـ چاپی قاهره ٠

٨ ـ شرح المطالع ـ قطب الدين الرازي ٠

٩ ـ تجريد الكلام ـ نصير الدين الطوسي ٠

١٠ـ الاغاني ـ لابي فرج الاصفهاني ـ چاپی قاهره ٠

١١ـ احياء علوم الدين ـ غزالي ـ قاهره ـ١٩٣٣ ٠

١٢ـ رسالة الاستعارة والوضع ـ مەلا ئەبوبەکری میر روستەمی ـ دەستنورس ٠

١٣ـ القاموس المحيط ـ مجد الدين الفيروزآبادي ـ مصر ـ ١٩٣٨ ٠

١٤ـ ثقافة الناقد الادبي ـ الدكتور محمد البويهي ـ ١٩٤٩ ٠

١٥ـ النقد الادبي (ستانلي هايمن) ترجمة الدكتور احسان عباس. والدكتور محمد يوسف ٠

١٦ـ الصوفية في الاسلام ـ نيكلسون ـ ترجمة نور الدين شريبه ـ قاهره ١٩٣٩ ٠

١٧ـ نقد الشعر ـ قدامه بن جعفر ـ ١٩٣٤ ٠

١٨- ميزان الذهب في صناعة شعر العرب - سيد احمد الهاشمي - ١٩٦١
١٩- العقيدة المرضية - قاهره ١٣٥٢ هـ ٠
٢٠- العقد الجوهري في شرح ديوان الشيخ الجزري - احمد الملا محمد البهتي الزفنكي - القامشلي - ١٩٥٨ ٠

* * *

٢١- تاريخ ادبيات ايران - ادوارد براون - ١٣٤١ ش ٠
٢٢- برهان قاطع - محمد حسين برهان ٠
٢٣- مثنوى - مولانا جلال الدين رومي - تهران - ١٣١٩ ش ٠
٢٤- ئايين سخنورى - محمد علي فروغى - تهران - ١٣٣٠ ش ٠
٢٥- سبك شناسى - بهار محمد تقي ٠
٢٦- آثار عجم - محمد نصير فرصت شيرازي - بمبى - ١٩٥٤ هـ
٢٧- حافظ شيرازي - باهتمام محمد قزويني و دكتور قاسم غنى - تهران - ١٣٢٠ هـ٠ش
٢٨- گلستان سعدى - بغداد - المكتبة العربية ٠
٢٩- فرنود سار - دكتور علي اكبر نفيسى - تهران ١٣٢١ - ١٣٤٣ش٠

* * *

٣٠- فرهنگ مردۆخ - محمد آيت الله مردوخ ٠
٣١- گۆڤارى گەلاوێژ - بەغدا ٠
٣٢- گۆڤارى هيوا - بەغدا ٠
٣٣- مێژووى ئەدەبى كوردى - علاءالدين سجادى - چاپى دووەم - بەغـــدا - ١٩٧١ ٠
٣٤- ئەدەبى كوردى و لێكۆڵینەوە لە ئەدەبى كوردى - علاءالديـــن سجادى - بەغدا - ١٩٦٨ ٠
٣٥- نرخ شناسى - علاءالدين سجادى - بەغدا - ١٩٦٩ ٠

٣٦- دیوانی مەولەوی ـ بە شەرحی مەلا عبدالکریمی مدرس •
بەغدا ـ ١٩٦١ •

٣٧- دیوانی نالی ـ بە شەرحی مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح و محمد ـ کۆرری زانیاری کورد ـ بەغدا ـ ١٩٧٦ •

٣٨- دیوانی نالی ـ علي مقبل ـ تهران ـ ١٣٢٧ ش •

٣٩- دیوانی نالی ـ دەستنووس •

٤٠- دیوانی مەلای جزیري ـ دەستنووس •

٤١- کۆمەڵە دەستنووسی گەلێ لە هۆنەران کە لە بەیازەکانا نووسراونەتەوەو لە لای من هەیە ، لەگەڵ کەشکۆڵەکەمدا •

٤٢- دیوانی ـ سالم ـ بەغدا ١٩٣٣ •

٤٣ ـدیوانی مەحوی ـ بە شەرحی مەلا عبدالکریمی مدرس ـ بەغدا ـ ١٩٧٧ •

٤٤- دیوانی شێخ رەزا ـ بەغدا ـ ١٩٤٦ •

٤٥- دیوانی دڵدار ـ هەولێر •

٤٦- دیوانی ئەحمەد حەمدی ـ دەستنووس •

٤٧- دیوانی زێوەر ـ دەستنووس •

٤٨- گولدەستەی شعرای هاو عەسرم ـ علي کەمال باپیر ١٩٦٩•

٤٩- دیوانی سەلام ـ بەغدا ـ ١٩٥٨ •

٥٠- دیوانی حەریق ـ بەغدا ـ ١٩٣٩ •

٥١- دیوانی ناری ـ دەستنووس •

٥٢- دیوانی تاهربەگ ـ سلیمانی ـ١٩٣٦

٥٣- دیوانی حاجي قادری کۆیی ـ بەغدا ـ ١٩٢٥ •

٥٤- کۆمەڵە شعری شاعرانی کورد ـ بەغدا ـ ١٩٣٨ ـ کۆکردنەوەی مەلا عبدالکریمی هەکزی •

٥٥- بەندەکانی پیرەمێرد ـ بەغدا ـ کۆکردنەوەی کاکەی فەللاح •

٥٦- دیوانی بێخود - بەغدا - ١٩٧٠ .
٥٧- دیوانی قانع - بەغدا .
٥٨- دیوانی مصباح - بەغدا - ١٩٣٩ .
٥٩- گۆرانی یا ترانهای کوردی - دکتور محمد مکری .
٦٠- ڕەوانبێژی - عەزیز گەردی - هەولێر - ١٩٧٢ - ١٩٧٥ .
٦١- بەندی پێشینان - کۆکردنەوەی شێخ محمدی خاڵ .
٦٢- پیرەمێردی نەمر - بەغدا - ١٩٧٠ .
٦٣- ڕشتەی مرواری - علاءالدین سجادی - بەغدا - ١٩٥٧-١٩٧٢ .
٦٤- دەستوور و فەرهەنگی زمانی کوردی - عەرەبی - فارسی .
علاءالدین سجادی - بەغدا - ١٩٦١ .

فەرهەنگی وشەکان

ڕەوانبێژی	بەلاغە	دەق	نص
بابەت	مەوضوع	لێی چوون	مشبه
هونەر	فن	لەو چوون	مشبه به
چەمك	مەفهووم	لێکچوون	وجه الشبه
گوزارە	مەعنا	ئەوزار	ئەدات
هۆنراو	شعر	زمانباراو	بلیغ ، فصیح
هۆنەر	شاعر	زماندار	فصیح
پەخشان	نثر	خواستن	ئیستعارە
ئامێز	وەکوو	خوازە	مەجاز
بەڵگە	ئەثەر	درکە	کنایە
زانکۆ	جامعە	لێی خواستراو	المستعار منه
نەتەوە	قەوم	بۆ خواستراو	المستعار له
شارۆ	ماڵینەوە	فرە	زۆر
بەرهەڵست	مانع	ڕەسەنی	ئەصلی
هۆ	سەبەب	نەژاد	ئەصیل
گەوارا	خۆش و ڕەوان	گوزارشت	تەعبیر
خوشخوانی	بەلاغە	هەست	حس
هونەرە قسەیە ئاشکراکان	الفنون البیانیة	بایس	عیللەت ، لازم
		فرمان	ئیش
فراوان	بلاو ، واسع	فەرمان	ئەمر
وشە	کلمة	هاوگری	نیسبی
هاماو	کلی		
باژ	جزئي	ئازۆخە	تفاق ، زەخیرە
وەك یەك	تەشبیە	مرۆڤ	پیاو ، ئینسان

چەخماخ	ئەستێ
بزرتەو	زۆر ڕووناک ،
	شعاع
کزرنووش	سجدە
قسەچن	فیتنە
ئاخڵە	خەرمانە
چەشن	جۆر
مەردم	خەڵک
بەسە	مەعنا
گەڵ	جمع ، مجموعة
چۆنیەتی	حەقیقەت ، ماهیت
وێنە	میسال
بۆتە	بۆدەقە
خوێنەر	قاریء
نووسەر	کاتب
راناو	ضمیر
هێما	ئیشارە
رستە	جوملە
رافین ڕاڤە	شەرح ، نەمیرا
بەیار	نەکێڵراو
ناو	ئیسم
کردەوە	فعل
تەحر.	جۆر
ئەنجومەن	مجلس
قەشەنگ	جوان
نەوا	ئاواز

چەخماخە	هی تفەنگە
تاپۆ	شبح
بنەڕەتی	ئەساسی
واژە	کلمة
جەخت	تأکید
دەستوور	قاعدە
یاسا	قانوون
سروشت	تەبیعة
هەستوون	کۆڵەکە ، رکن
ترۆم	نەوع
ئەندێشە	خەیاڵ
ئیشکیل	حوکم
چورت	وەنەوز
ڕەدوو	تابع
پیت	حەرف
کتک	پشیلە
دەوار	ڕەشماڵ
دەست نیشان	تعیین
بەخشندە	سەخی
ئاخاوتن	قسەکردن
را گەیاندن	تەبلیغ
رۆچوون	غلوّ
لەڕێ دەرچوون	اغراق
وەسپ	وەسف
خوسپ	زەم
تەوزیم	واجب
دان پیانان	اعتراف

کێش	وەزنیعەرووزی
سەروا	قافیە
سەروادار	سجع
چامە	قەسیدە
کز	فەسل ، وەختی سال
گیانلەبەر	حیوان
روەک	نەباتات
پەیوەندی	علاقة
پارێزگار	وارع
دەسەڵات	سلطة
زەبەر بە دەست	قوی
توانا	قوة
ناساندن	تەعریف
مەڵبەند	یەلاخ ، جێگا
قەبارە	جسم
گەواهی	شاهدی
خاسەوێژی	سفەت
تەوس	تەشەر ، تەعنە
گونجایش	خونجان ، بـۆ یەک شیان
شەیدا	دێوانە
سوور	« مصر »
جەوشەن	زرێ
خەفتان	زرێ شەرر
کۆز	کۆڵیتی بەرخ
کرۆک	نێرک ، کاکڵە
چرووک	رژد

پاکژ	پاک ، خولاسە
گونجاندن	شیاو
هێشو	هۆشە ، عنقود
دووبات	دووبارە ، تکرار
سڵ	ترس
سڵ کردنەوە	ترسان و کۆ ، لە شت کردنەوە
ئەسڵەمێتەوە	رائەچەنێ
کەڵ	گاکێوی، حەچەی کێوی
هەوراز	سەرەو ژوورە
نشێو	سەرەو خوارە
چەنبەر	دائرە
رەوینەوە	بڵاوبوونەوە ، تنافر
بیانی	غەریب
دوان	خەتابە
وتار	مەقالە
راوێژ	لێرەدا بە مەعنا دەستوورە
موتوربە	پەیوەند
باو	رەواج
لەنگەر	قورسایی
بتەو	سفت ، سەختە
گوزارە کاری	مەعانی
رەوانکاری	بەیان
جوانکاری	بەدیع

ستوونی ڕاست و چەوت

لاپەڕە	دێڕ	چەوت	ڕاست
٦	٢١	ئــەو	ئەوە
١٣	١٤	نەخۆ	نەحو
١٧	٢٣	رەونبێژی	ردوانبێژی
٢٢	٢	موسەند الیە	موسنەدالیە
٢٣	٢١	« دارە »	« دار »
٣٢	٢	بگێرێتەوە	بگێرـرێتەوە
٤٦	١٨	ئایزە	ئازیزە
٦٢	١٠	خواروە	خوراوە
٩١	٦	گواسێۆتەوە	گواستۆتەوە
١٠١	٧	بهێزێتەوە	بهێنرێتەوە
١٠٣	٣	گرزرەترا	گزرە درا
١٠٨	٦	هە	هەر
١٠٩	٢٠	راگەیانن	راگەیاندن
١١٠	١٣	ئەگەرێتەوە	ئەگرێتەوە
١١١	٢٥	نشۆی	نۆشی
١١٣	١٥	ئەکەوتوونەتە	نەکەوتوونەتە
١١٣	١٧	بالّی	پالّی
١٢٢	٦	دەرێکە	دەردێکە
١٢٢	١٢	بە	بەم
١٢٣	١١	کۆتر	کۆترە
١٢٦	١٨	قسە	قسەی

لاپەڕە	دێر	چەوت	ڕاست
١٣١	٢٣	ڕەگەزدۆزي	بە ڕەگەزدۆزی
١٣٤	١٨	عەرەبی	عەرەبي بە
١٣٧	١٨	زۆز	زۆر
١٤٦	٧	ئەجزانە	ئەحزانە
١٤٧	٢٢	لەماوە	نەماوە
١٤٨	٢٢	پیاڵە	پیاڵەی
١٥٣	١٩	زمایانە	نمایانە
١٥٦	٦	(. . ؛ ئەمە	چەم ! . . ،
١٥٩	٦	دەقیقەکە	دەقیکە
١٥٩	١٩	جەمکە	چەمکە

ناواخن

	لاپەڕە
گوزارشتێک	٣
ئەدەب چی‌یەو ڕەوانبێژی چی‌یە ؟	٥
ئاشنایەتی ڕەوانبێژی و لێکۆڵینەوە	٨
گرێ لێ دان	١٢
زمانباراو	١٨
گوزارەکاری	٢١
خەبەر	٢٢
واقیع	٢٣
ئینشا	٢٤
جێ گۆڕکی لە گوزارەکاری‌دا	٢٦
تایبەتی	٢٨
پێکەوەنانو دابڕرین	٣٢
تیل نیگا	٣٦
کورتبڕی و درێژبڕی	٣٩
ڕەوانکاری	٤٢
هونەرەقسەیە ئاشکراکان	٤٢
وەک یەک	٤٤
وەک یەکی هەڵەوگەڕاوە	٤٦
ئەنجام و ڕوونکردنەوەیەک	٤٦
دروست و خوازە	٥١
خوازە ـ درکە	٥٥
جۆرەکانی خوازە	٥٦

لاپەڕە

دزکە	٦١
خواستن	٦٤
بەشەکانی خواستن	٦٦
خواستنی بێ پەنا ، خواستنی بە پەنا	٦٧
خواستنی رووت	٦٨
خواستنی باڵاوتە	٦٩
پاکژیەک لە بارەی خواستنەوە	٧٠
جوانکاري	٧٥
جوانکاري گوزارەیی	٧٥
جوانيباس	٧٦
پاشکۆیەکي جوانيباس	٨٠
دژیەک	٨٢
نەخش و جواني	٨٤
چاولەیەک	٨٦
گونجاو بۆیەک	٨٦
چاوەرواني	٨٨
کۆنەوانە	٨٩
کۆکردنەوە	٨٩
جێگۆرکێ	٩٠
گەڕرانەوە	٩١
توانجپۆشي	٩٢
پچڕران	٩٤
پێچە و پەخشە	٩٥
کۆکردنەوە	٩٧

لاپەڕرە

بلاوکردنەوە ٩٨
بەشکردن ٩٨
کۆکردنەوە و بلاوکردنەوە ١٠١
کۆکردنەوە لەگەڵ بەشکردنا ١٠٢
کۆکردنەوە و بلاوکردنەوە و دابەشکردن ١٠٣
ڕووتەوەکردن ١٠٤
هووشەکاری ١٠٩
ڕاگەیاندن ١١٠
ڕۆچوون ١١١
لەرێ دەرچوون ١١٢
ڕێبازی کەلامی ١١٥
لێکردنەوە ١١٥
جەختی وەسپ بە وەکوو خوسپ ١١٧
جەختی خوسپ بە وەکوو وەسپ ١١٨
دوولانە ١١٩
ڕەدوو ١٢٠
دوو ڕوو ١٢٠
چوونە ناو یەک ١٢١
گاڵتەو گەپ ١٢١
خۆ گێلکردن ١٢٢
دان بە پێویست ١٢٣
هووشە لە وەسپا ١٢٥
جوانکاری وشەیی ١٢٦
ڕەگەز دۆزی ١٢٦
ڕەگەز دۆزی هاوتۆم ١٣١
ڕەگەز دۆزی ڕەدوو ١٣٣

	لاپەڕە
ڕەگەز دژی گوێزراو	١٣٤
ڕەگەز دژی هەڵەو گەڕراوەی باڵدار	١٣٥
لەتافــــەت	١٣٥
دوابەســــەر	١٣٧
ســــەرواداز	١٤١
دوو سەروا	١٤٥
بوونی پێویست	١٤٨
دزی لە هۆنراودا	١٥١
لێوەرگرتن	١٥٢
تیەڵکێش	١٥٥
تیــــلنیشان	١٥٧
گــردکردنەوە	١٥٨
هەڵوەشاندنەوە	١٥٩
دوایی	١٦١
نموونە	١٦١
سەرچاوە	١٦٤
فەرهەنگی وشەکان	١٦٨
ستوونی ڕاستو چەوت	١٧١

رقم الايداع في المكتبة الوطنية ببغداد (١١٢٤) لسنة ١٩٧٨

٣٢٩/٢٠٠٠
١٥/٩/١٩٧٨